

REVISTA DE MENORCA

FUNDADA EL 1888

Publicació de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic
de Maó

ANY LXXX - SÈPTIMA ÈPOCA

MAÓ
PRIMER TRIMESTRE
1.989

Aquesta revista es publica amb
l'ajuda i el recolzament de
l'INSTITUT D'ESTUDIS BALEARICS

Dipòsit Legal: MH, 1958   ISSN 0211 - 4550
Redac. i Admó. ATENEU DE MAO, C/ Comte de Cifuentes, 25
Imp. Editorial Menorca, S.A. - MAO

DIRECTOR HONORARI

+ FRANCESC HERNANDEZ SANZ

EQUIP DE REDACCIÓ

FRANCESC TUTZÓ BENNASAR
JOSEP MANGUAN MARTINEZ

CONSELL ASSESSOR

MANUEL CAMPS CABRERA
CARMEN LLOMPART DIAZ
SERGI MARI PONS
LLUIS CASASNOVAS MARQUÈS
MIQUEL ANGEL LIMON PONS
GABRIEL JULIÀ SEGUÍ

SUMARI

ESTUDIS

JAUME GOMILA

L'emigració menorquina a Algèria
(1830-1850) 5

THOMAS F. GLICK

Maó i els Estats Units al segle XIX:
tres esbossos per a una història 110

L'EMIGRACIÓ MENORQUINA A ALGÈRIA (1830-1850) (*)

JAUME GOMILA (**)

INTRODUCCIÓ

Els moviments migratoris entre Menorca i Algèria que es produïren en els anys trenta i quaranta del segle passat són, possiblement, des del punt de vista demogràfic, econòmic i social, un dels fets de més transcendència en la història recent de la nostra illa. Afectà gairebé una tercera part de la població menorquina que, espontàniament i amb la seva pròpia iniciativa, impulsada per la pressió demogràfica existent a l'illa, trobà una sortida al seu excedent laboral i s'establí definitivament, però també d'una manera temporal i estacional, a les properes possessions del nord d'Àfrica conquerides pels francesos a partir de 1830.

(*) Premi Ateneu d'investigació 1988.

(**) Jaume Gomila és llicenciat en Història.

Ben assentats des del començament, els menorquins, així com els mallorquins i alguns eivissencs, juntament amb els seus compatriotes mediterranis procedents del Llevant espanyol, en particular de les províncies del sud-est -almeriencs, murcians, alacantins-, tingueren un protagonisme decisiu en la colonització de bona part del territori algerià, concretament de la comarca d'Alger.

Encara avui, cent cinquanta anys després de l'inici d'aquest èxode, el record d'Alger està en la memòria de molts dels menorquins de més edat que tingueren algun avantpassat entre aquells que deixaren l'illa o, si més no, n'han sentit parlar sovint. Però la història dels menorquins que emigraren a Alger és poc coneguda, encara està per fer. No obstant les abundants referències existents, és ben poc el que saben: manca un estudi global i exhaustiu del tema.

Les primeres obres en què es parla de l'emigració a Alger daten de finals del segle XIX i són de caràcter general. Pere Riudavets (**Historia de la Isla de Menorca**, 3 t. [Maó, 1885-1888]), que visqué personalment els esdeveniments succeïts a l'illa en aquesta època, a la seva obra ens dóna quantioses referències de l'emigració dels menorquins en general i de la que es produí cap a Alger en particular. Proporciona xifres dels emigrants que sortiren de Menorca, els quals, a part de dirigir-se als ports mediterranis, sobretot la gent de la mar com ell, agafaren el camí d'Alger i també el de les Amèriques.

Major informació, però, ens ofereix l'obra de l'Arxiduc d'Austria Lluís Salvador («**Die Insel Menorca**» 2t. [Mallorca, 1890]) Toms VI i VII de la seva obra completa («**Die Balearen**»); n'existeix una traducció [Maó, 1982] patrocinada per la Caixa d'Estalvis de les Balears. Encara que només dedicà algunes planes a l'emigració dels menorquins a Algèria, el tema l'interessaria de tal manera que, com era habitual en ell, cercà un col.laborador perquè li passés informació, i es dirigí al representant espanyol en aquells moments a Alger.

Aquest, Francesc Truyol, canceller del Consolat General d'Espanya a Alger en funcions de Vice-cònsol i, al mateix temps, colon, el 15 de febrer de 1888 li envià l'informe sol·licitat, en el qual es basà l'Arxiduc. Juan Oliver Fuster en un article («*Un informe sobre la emigració de menorquines a terres de Argèlia en el segle XIX*» [Palma, 1980]) en féu la transcripció i traducció de l'anglès. La condició privilegiada del col·laborador proporcionà a l'Arxiduc una precisa i detallada informació sobre l'emigració i també la colonització menorquina succeïdes no massa anys abans.

Amb posterioritat a aquestes dues obres han aparegut alguns articles que fan referència a diversos aspectes d'aquesta temàtica (Couvain, Gutiérrez) o estan relacionats amb ella, com el diari escrit per un contemporani, Francisco Aledo («*Mahón y la expedición francesa a Argel en 1830*»), reimprès per J. Llabrés [Mahón, 1946-47], que detalla gairebé dia per dia alguns esdeveniments que succeïren en aquell any a Menorca, particularment a Maó, al seu port, punt d'escala i hospital dels expedicionaris francesos.

Dels diversos estudis sobre la colònia francesa que s'han fet en aquesta llengua, és especialment interessant pel que fa a la colonització el llibre de Gilbert Bresson («*Histoire d'un Centre Rural Algérien: Fort de l'Eau*» [Alger, 1957]).

No obstant la importància que tingué aquesta emigració que, com hem dit, afectà, a més dels balears, als almeriencs, murcians i alacantins sobretot, i que precedí almenys en dues dècades a l'emigració a Iberoamèrica, mancava un estudi de conjunt. En aquest sentit, el llibre més ben documentat i complet sobre el tema és el de J. Bta. Vilar («*Emigración española a Argelia (1830-1900). Colonización hispánica de la Argelia francesa*» [Madrid, 1975]). Aquest utilitzà fonamentalment els fons documentals de l'Arxiu Històric Nacional i de l'Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors, ambdós a Madrid; en ells es troba la correspondència oficial de la representació consolar d'Espanya a Algèria, font bàsica per al coneixement de les re-

lacions entre els dos països en aquesta època. També investigà en els arxius nacionals francesos de París i Aix-en-Provence que posen el contrapunt a la documentació espanyola. L'autor consultà igualment els arxius locals de les províncies espanyoles en què es produí l'emigració -Múrcia, Alacant, Almeria- encara que, segons ell, si s'exceptua el de la ciutat de Múrcia, no proporcionen nous coneixements sobre el tema. Els arxius de Balears no foren consultats, la qual cosa es reflecteix en el llibre, on l'emigració menorquina, i la balear en general, no està tractada amb la suficient profunditat. A pesar d'això, l'obra de Vilar és d'obligada consulta, ja que ens permet emmarcar l'emigració i, principalment, la colonització duita a terme pels menorquins en el seu context general. Aquest autor publicà també alguns articles sobre aspectes concrets de l'emigració o relacionats amb ella, com són el paper de les Balears, particularment de Menorca, en l'expedició francesa a Alger l'any 1830, l'emigració murciana i l'alacantina, el tràfic comercial entre España i la Colònia, etc.

Darrerament hem d'assenyalar els intents de quantificació mitjançant l'anàlisi demogràfica que de l'emigració menorquina a la primera meitat del segle XIX ha fet Ma. Lluïsa Dubón («*La emigración menorquina a Argelia en la primera mitad del siglo XIX*» [Palma, 1986]).

El nostre treball pretén contribuir a fer conèixer millor el fenomen de l'emigració menorquina a Alger. L'objectiu és doble. En primer lloc, l'estudi de fonts inèdites que ens permeten una més acurada aproximació al que foren els moviments migratoris a Alger en la tercera i quarta dècades del segle XIX. Per altra banda, intenta omplir el buit d'una obra de síntesi sobre aquest tema que existeix en la bibliografia menorquina.

Les fonts que hem utilitzat procedeixen, gairebé en la seva totalitat, dels arxius menorquins. Ens ha estat fonamental el material de l'Arxiu de la Delegació del Govern a Menorca que conté la co-

responsabilitat oficial del Governador militar i polític i, llavors, també subdelegat de policia de l'illa de Menorca, d'entre la qual són essencials les comunicacions rebudes de l'Agent consolar d'Espanya a Alger, Vicente de Zugasti. De gran interès és igualment la documentació del Vice-consolat de França a Ciutadella, que ja hem estudiat en un altre treball (J.Gomila i J.Sastre. «*L'emigració menorquina des del port de Ciutadella (1830-1850)*» [Mahón, 1989]).

Dels arxius dels diferents municipis de l'illa, el que ens ha proporcionat una informació més rica ha estat l'Arxiu Històric de Maó, especialment la secció de Passaports, entre d'altres. Hem consultat també els arxius històrics de Ciutadella i Alaior, on hem obtingut uns resultats més pobres.

Pel que fa a la colonització dels menorquins a Alger hem disposat d'alguns documents de l'Arxiu francès d'Outre-Mer a Aix-en-Provence que amablement ens facilità Miguel A. Mir. De gran utilitat, així mateix, ha estat la consulta de les obres de Bresson, ja esmentada, i la de E. Violard («*Les villages algériens*» [Alger, 1925-26]).

Finalment, a part de la bibliografia existent sobre Menorca, ha estat imprescindible, per situar l'emigració menorquina en el seu àmbit general, el llibre mencionat de Vilar sobre l'emigració espanyola.

L'EMIGRACIÓ MENORQUINA A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

L'illa de Menorca, condicionada per la insularitat i per l'aïllament que aquesta moltes vegades suposa, ha viscut èpoques en què la seva existència s'ha reduït gairebé únicament i exclusivament als seus propis recursos. Aquests s'han fonamentat tradicionalment en

una agricultura basada en la producció de blat i en la pastura pels animals de conreu, i en una indústria tèxtil feta a casa.

Precisament, «*les etapes de creixement de Menorca es configuren en funció de les ruptures d'insularitat i de l'esforç constant per a superar les condicions de subsistència*», entenent per ruptura d'insularitat «*la solució de la penúria derivada de l'aïllament i de la limitació que comporta*» (1).

No és fins el segle XVIII, segle de les dominacions estrangeres, que es dona l'obertura econòmica i comercial de l'illa amb els ports mediterranis, és a dir, la ruptura de la insularitat o de l'aïllament, amb tot el que suposa d'oportunitat per a superar les condicions de subsistència. Així, aquesta ruptura de la insularitat que es produeix per raons històriques, fonamentalment estratègiques, ha suposat, a partir del segle XVIII, l'estructuració de l'economia menorquina cap a l'exterior, des de l'obertura comercial fins al turisme, passant per l'emigració.

L'etapa de prosperitat que va conèixer l'illa en el set-cents perdurà, encara que amb fluctuacions, fins l'any 1820, moment en què la crisi del comerç blader obrí un període d'estancament econòmic i demogràfic, un nou aïllament, fins entrar al darrer quart del segle XIX.

Ja en el segle XVIII, l'any 1768, durant la segona dominació britànica, es produí l'emigració d'un miler de menorquins que, esperonats per la misèria i la fam produïdes per la fallida de les collites dels anys 1766-1768, per motius religiosos, o pel simple fet de voler millorar les seves expectatives econòmiques, partiren contractats per a colonitzar les terres de la Florida, a l'Amèrica del Nord, llavors colònia britànica. A la ciutat de S. Agustí es conservà fins al segle passat la seva llengua catalana -coneguda localment com a «*maonese*»-, de la qual encara en queden restres lèxiques ben cu-

---

(1) Farré-Escofet, E. i altres «*La via menorquina del creixement*», Barcelona, 1977, pàg. 16.

rioses; també han persistit tradicions culturals menorquines ben característiques, com la confecció de «formatjades» o el cant del «*Deixem lo dol*», formant els seus descendents un dels grups més importants de la població d'aquella ciutat (2).

A principis del segle XIX, coincidint amb el retorn definitiu de Menorca a la sobirania espanyola, la qual cosa suposà la fi del lliure comerç i el restabliment de les matrícules de Mar, es produeix la sortida de l'illa de famílies angleses i estrangeres i, en especial, l'emigració de mariners menorquins, particularment d'Es Castell, que van a establir-se a Gibraltar. Segons Riudavets (3), pel juliol de 1805, ja havien sortit d'aquesta població 140 homes de la mar, entre pescadors i mariners, molts d'ells pares de família, els quals se n'anaven per no veure's en la contingència de ser reclutats en els vaixells de la Marina espanyola.

No obstant, la marina menorquina conservà encara durant uns anys la seva esplendor. Es dedicà al comerç de blat rus que transportava des d'Odessa i Taganrog en el Mar Negre i des d'Alexandria i altres ports del Llevant als ports del Mediterrani occidental, principalment de la costa llewantina espanyola. Però, de sobte, l'any 1820, davant la pressió dels interessos bladers castellans, el govern espanyol prohibí aquest comerç. Això va enfonsar en la misèria els armadors menorquins i, amb ells, l'economia insular. La població de Menorca, en plena revolució demogràfica, hagué de cercar en l'emigració el mitjà per sobreviure, ja que l'illa es vegé reduïda econòmicament als únics recursos del seu sòl, els quals no permetien la supervivència.

La població menorquina, que en la centúria anterior havia duplicat els seus efectius, passant de 16.082 habitants l'any 1723 a 32.143 el 1790, durant el primer terç d'aquest segle continuà el seu

---

(2) Rasico, F.D. «*Els menorquins de la Florida: història, llengua, i cultura*» Barcelona, 1987.

(3) Riudavets, P. «*Historia de la Isla de Menorca*» Mahón, 1888 t. II pàg 1682.

Fig. 1 El port de Maó a finals del segle passat.

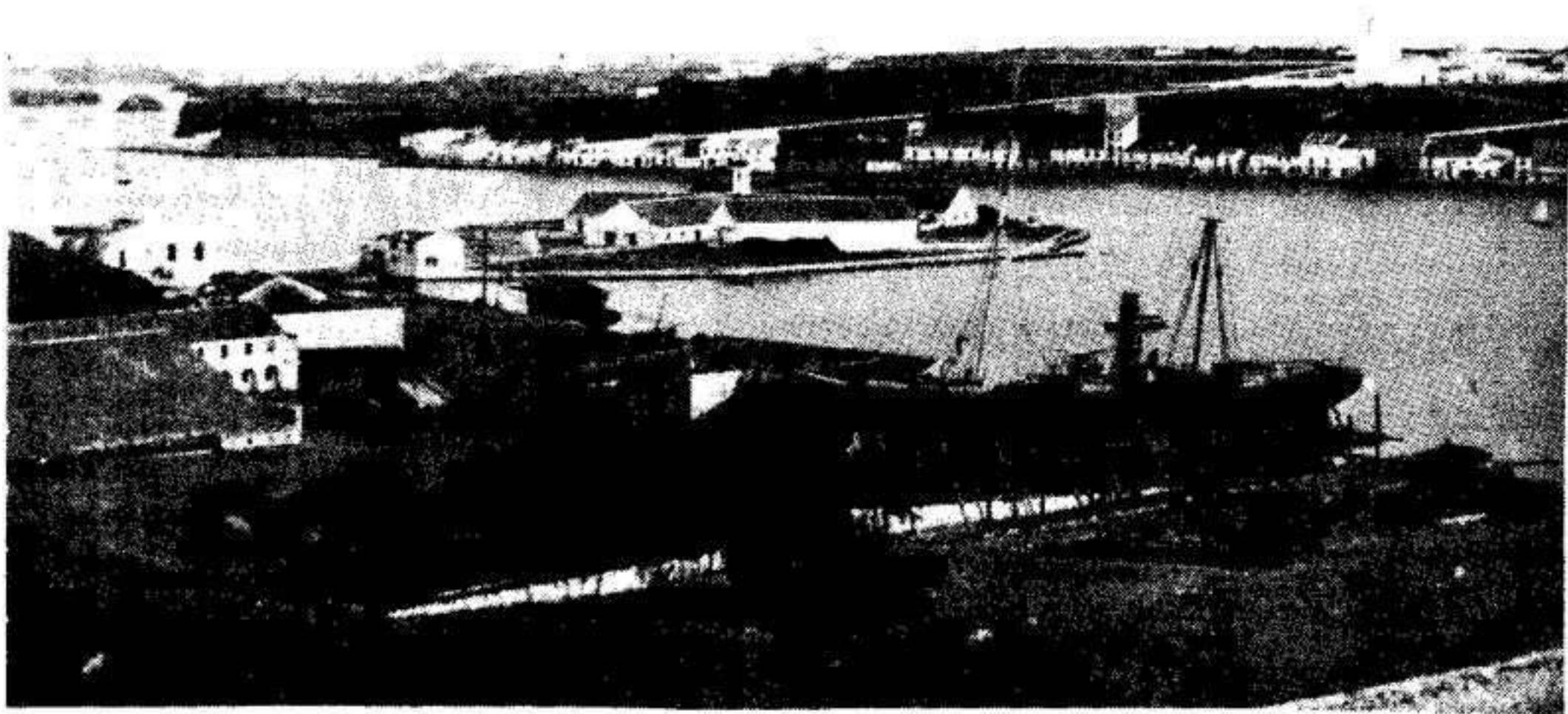

Fig. 2 La drassana, 2a. meitat s. XIX.

creixement fins arribar, l'any 1830, a la xifra més alta mai assolida: 38.883 habitants (4).

La seva distribució per poblacions era:

Pobles	Veïns	Ànimes
Maó	3.909	17.969
St. Lluís	397	1.926
Es Castell	654	2.153
Ciutadella	1.477	8.022
Alaior	1.125	5.141
Es Mercadal	358	1.208
Fornells	67	263
S. Joan	37	130
Es Migjorn	270	1.039
Ferrerries	301	1.032
	<hr/>	<hr/>
Totals	8.595 ^a	38.883

Maó, conjuntament amb St. Lluís i Es Castell que, quant a l'empadronament formaven part d'aquell municipi, tenien 22.048 habitants, més de la meitat de la població de l'illa. A la banda occiden-

(4)Arxiu Històric de Maó, full solt. Els censos menorquins anteriors al de 1857 mai no han estat objecte d'un estudi crític seriós. Només el de Floridablanca (1787) ha estat analitzat recentment amb mètodes moderns. Vidal, T. i Gomila, J. «*Demografia històrica menorquina: dues fites importants, els morabatins i el cens de Floridablanca*» Randa, 16 (Barcelona, 1984) p. 69-81. El nostre cens o empadronament, en particular, ens mereix credibilitat en base a un fet que si bé no és suficient per afirmar la seva autenticitat, ens dóna una certa confiança: comprovada la població que es dóna de Ciutadella en els llibres d'empadronament que es conserven perfectament a l'Arxiu Històric d'aquella població, la xifra coincideix exactament amb la que proporciona aquest recompte. Un resum dels recomptes de població es pot veure a Baulies, J. «*L'illa de Menorca*», Barcelona, 1965, Vol. II. pàgs. 10-11.

tal, Ciutadella tenia aproximadament la quinta part de la població insular. Després, com avui, li seguia en importància Alaior, amb uns cinc mil habitants. Les poblacions de Fornells, St. Joan dels Horts, Es Migjorn i Ferreries depenien políticament de l'Ajuntament d'Es Mercadal que, en conjunt, reunia 3.672 habitants.

Aquest creixement es degué al fet que la població menorquina entre 1800 i 1820 experimentà una autèntica explosió demogràfica (5). La mortalitat, que ja a partir dels darrers anys del segle XVII havia iniciat un procés gairebé sostingut, a la baixa, continuà aquesta tendència. La reducció de la mortalitat infantil també es fa evident des de principis del segle XIX i, més concretament, en els quinquennis 1816-1820 i 1821-1825, si bé al final d'aquests anys encara es mantenen valors de començament de segle (6). La natalitat, al contrari, augmentà a bon ritme, encara que a partir de 1820 començà a baixar novament. En conseqüència, la dècada de 1811-1820 registrà el creixement natural més alt que ha conegut l'illa de Menorca.

El 9 de novembre de 1820, el subdelegat d'Hisenda a Menorca, amb motiu de «*la ley de 6 de Septiembre último, por la cual se prohíbe la entrada de granos extranjeros en todos los Puertos de la Península y sus adyacencias*», es dirigeix al ministre del ram manifestant-li els greus perjudicis que tindrà aquesta disposició «*que envuelve en la más espantosa miseria a los isleños*» i el prevé que els «*que vivían al abrigo de aquel comercio tendrán que emigrar con sus familias y otras muchas para proporcionarse la subsistencia de que se han visto privados*» (7).

---

(5) Vidal, T. i Gomila, J. «Tres segles d'evolució demogràfica» **Estudis Baleàrics**, 17 (Palma, 1985).

(6) Gomila, J. «La mortalidad infantil en Menorca, Siglos XVII-XIX» **Rev. de Menorca**, 2o. trimestre (Maó, 1985).

(7) Citat per Riudavets, P. obra citada, t. II, pàgs. 1795 i ss.

«*Mientras tanto -ens diu Riudavets- cundía de tal modo la miseria en nuestra isla por falta de cosechas, aumentada por la paralización del comercio de granos, que los propietarios de terrenos, los aparceros y demás gentes del campo, vegetaban penosamente*» (8).

Tan dolenta seria la situació que l'Ajuntament de Maó, alarmat, l'any 1821 es dirigeix a Madrid en dues ocasions: una, pel mes de gener, al Rei Ferran VIIè, i l'altra, a l'agost, a les Corts, exposant amb idèntics termes el precari estat en què es trobava l'illa de Menorca i les dificultats que passaven totes les classes de la societat. Demanava que s'arbitrés algun mitjà per aturar l'emigració de la gent de la mar i reanimar el comerç. Proposava aplicar l'obligació de passar quarentena al Llatzaret de Maó a tots els vaixells abans d'entrar als ports de la Península, la franquícia del port i l'habilitació de l'Arsenal (9).

La misèria «*a principios de 1825 -escriu Riudavets (10)- era extremada, iniciándose una espantosa emigración para el extranjero, no solamente de artistas y matriculados, sino también de gentes del campo que salían en busca de trabajo, emigración impulsada además, por las expectativas de una próxima quinta y convocatoria de marinería*». Així, l'emigració anava agafant proporcions alarmants, augmentada per la sortida de molts liberals maonesos que, davant la repressió practicada per causa de la política absolutista de Ferran VIIè a la Península, optaren per emigrar a l'estranger en els vaixells de guerra holandesos i anglo-americans que freqüentaven el port de Maó (11).

«*A estos emigrados -continua Riudavets- siguieron otros muchos, particularmente artesanos que, faltos de trabajo, buscando*

(8) Riudavets, P. ob. cit. t. II, pàg. 1798.

(9) Idem. pàgs. 1798 i ss.

(10) Idem. pàg. 1823.

(11) Idem. pàg. 1826.

ocupación en los talleres de Barcelona y de otros puntos de la Península, trasladándose los más a los Estados Unidos, facilitándoles gratuito pasaje los mismos buques de aquel estado, que con su permanencia en nuestro puerto, adquirieron sus jefes i oficiales relaciones de amistad y protección» (12).

El comerç marítim continuava la seva decadència. Molts vaixells van traslladar la seva matrícula a Cadis, Màlaga i sobretot a Barcelona, on dominaven els menorquins que treballaven com a capitans de vaixells d'aquell comerç, com a pilots o com a contrames-tres. Altres navegaven sota pavelló estranger. La majoria anaven de port en port pel Mediterrani cercant alguna càrrega que transportar per sostenir-se. Segons Riudavets (13), l'any 1825 hi havia 19 vaixells de la matrícula menorquina contractats a Alexandria pel Baixà d'Egipte. I en el Mar Negre, que tan bé coneixien els patrons menorquins, hi havia també 5 vaixells maonesos navegant sota pavelló rus. De fet, l'únic moviment que es produïa al port de Maó era el dels vaixells de les esquadres anglo-americana i holandesa que tenien per missió la vigilància dels corsaris algerians.

Pel que es desprèn del llibre de registre de Passaports de l'any 1826, durant aquest any s'expediren 381 passaports, 366 d'ells per a l'interior, preferentment Barcelona, Algecires, Palma, Cadis, Alcúdia, etc., i 25 a l'estranger, Marsella, Malta, ports italians (Gènova, Liorna, Palermo). És a dir, sortiren un total de 526 persones amb passaport, 492 d'elles cap a punts de l'interior del país i 345 a l'estranger (14).

Així devien continuar les coses quan, l'any 1830, per acabar amb la pirateria algeriana, els francesos conquisten Alger, plaça a la qual s'hi afegiran en anys successius Orà, Bona, Bugia. Un nou co-

---

(12) Idem. pàg. 1826.

(13) Idem. pàg. 1824.

(14) Arxiu Històric de Maó, Pasaportes. Registre de passaports de 1826.

rent migratori s'obrí molt prest cap al nord d'Àfrica, donant sortida a l'excedent demogràfic existent a l'illa.

El 24 de març de 1836, l'Ajuntament de Maó es dirigeix a la Reina Regent per exposar l'estat de misèria dels menorquins i la urgent necessitat de posar remei a la seva penosa i lamentable situació:

«El comercio, Señora, que en otro tiempo formaba la riqueza de la isla ha desaparecido desde el Real Decreto en que se prohibió la introducción de granos extranjeros. Han desaparecido con él 67 buques cuadros, con que contaba esta matrícula, (...) sus 92 pilotos, 162 patrones y 1.218 hombres de Mar o van errando por países lejanos en donde muchos de ellos han acabado sus oras o yacen aquí en la mayor inacción y abandono; a sus 286 carpinteros de ribera y calafates ha tocado la misma suerte. En fin, Señora, todas las clases se han resentido de la falta de Comercio. Muchos de los hacendados no pueden dar trabajo a los jornaleros no aun para la mera conservación de sus haciendas; y los Comerciantes no saben en que emplear sus reducidos capitales y a pesar de esto, contribuciones incompatibles con las posibilidades de la isla pesan sobre sus moradores».

«Una emigración continua de gentes de todas clases y de todos secos -aquesta és la part més interessant de l'exposició- es el resultado de estas desgracias. Unos jóvenes robustos distinguidos por sus aplicaciones y endurecimiento en el trabajo van a hacer producir las fértiles posesiones francesas de Africa y bien pronto Argel será la patria de gran número de menorquines. (...) desde 1830 han salido de esta isla sin haver vuelto a ella... (espai en blanc on, al document definitiu, constarien les 5.836 persones que indica la certificació adjunta)... personas, observándose que en los últimos meses de 1835 y los que contamos del presente año se han ausentado un número apenas creíble de naturales; porque aumentando progresivamente la miseria, crece y crecerá progresivamente la

emigración, de modo que la Isla va a quedar dentro de poco sin brazos que la cultiven, y consiguientemente reducidísima su población, numerosa en otro tiempo» (15).

Per documentar l'exposició s'adjunta una certificació (16) que du data 1er. de març de 1836, sol·licitada per l'Ajuntament de Maó el 13 de febrer anterior al Subdelegat de Policia Manuel Obregón. Conté el nombre de persones que registrades per mesos i anualment s'han absentat de l'illa amb passaports des del 1er. de gener de 1830 fins al febrer de 1836. Aquesta és la seva distribució anual:

	Anys							
Persones	1830	1831	1832	1833	1834	1835	1836	Total
sortides								
Interior	490	575	432	405	675	649	69	3.295
Estranger	65	352	316	88	384	328	1.713	3.246
Totals	555	927	748	493	1.059	977	1.782	6.541

A més, durant aquests anys surten 2.800 matriculats amb llicència del Comandant de Marina, visada pel Subdelegat de Policia, la qual cosa dóna una xifra de 9.341 persones emigrades. Tanmateix, en el mateix període de temps tornen, segons el document, 3.505 persones, essent per tant 5.836 la xifra total de menorquins que emigraren.

No obstant el gran augment de persones sortides cap a l'estranger que hi ha respecte de 1826, amb tota seguretat a causa de la nova via emigratòria que representà la colònia francesa, i que és precisament el que fa créixer el nombre total de sortides; fins l'any 1835 es dóna un predomini de l'emigració cap a l'interior, continuant

(15) A.H.M. Agricultura, Indústria, Comercio y Navegación, 1823-1837.

(16) A.H.M. Idem.

els menorquins possiblement, dirigint-se a les ciutats portuàries de la Mediterrània. Les xifres totals, si bé amb alts i baixos, experimentaren en aquest període (1830-1835) un augment que algun any representà la duplicació de les sortides que s'havien produït l'any 1826.

Tradicionalment, i a partir de Riudavets (17), que es basà amb tota seguretat en aquest document, gairebé tots els historiadors han emprat les xifres aportades per ell. Aquest parla de la disminució considerable de la població que es produí en aquells anys a causa de la gran emigració a Alger, i també a les Amèriques, sobretot de gent de Maó i d'Alaior, la qual només en set anys arribà a la xifra de 9.386 persones, atribuïnt-les però exclusivament a l'emigració argeliana els historiadors posteriors.

En realitat, com podem veure en el certificat, no és així. Prescindint d'un lleuger error de càlculs que hi ha al document i que Riudavets possiblement no aprecià, hem d'assenyalar que: en primer lloc, el document no indica cap a on es dirigeixen les persones sortides de l'illa; només sabem que van a l'interior del territori espanyol o bé a l'estranger. D'altra banda, durant els sis anys considerats -no set com indica Riudavets-, segons hem vist abans, es dóna un predomini de sortides cap a l'interior. Finalment, Riudavets no ens proporciona, no obstant disposar d'elles pel document, les tornades registrades en aquests mateixos anys, cosa que redueix considerablement el nombre total d'emigrants.

Per tant, en resum, és cert que, i segons la certificació citada, en sis anys i dos mesos surten de Menorca 9.341 persones (no 9.386), però, i sense voler restar importància al fet, també és cert que durant el mateix temps en tornen 3.505, essent idò el nombre real d'emigrants bastant inferior, en torn a les 5.386 persones. Per una altra part, no sabem on van aquests encara que sens dubte,

---

(17) Riudavets, P. ob. cit. t. I pàg. 492.

com hem pogut comprovar en la documentació estudiada, molts d'ells s'establiren a Alger.

De fet, és l'any 1836 el que registra el nombre més alt de sortides de l'illa, amb una xifra francament molt elevada en relació a la seva població. Segons el llibre de registre (18) l'únic que hem trobat d'aquests anys, el 1836 s'expediren 344 passaports cap a l'interior, amb una sortida de 446 persones, i 1.041 cap a l'estranger, amb 2.589 persones; en total foren 1.385 el nombre de passaports lliurats i 3.035 persones les que se n'anaren de l'illa.

Ara s'ha invertit clarament el signe de l'emigració, amb un predomini absolut de sortides cap a l'estranger, mentre es manté estable el nombre de sortides cap a l'interior (Barcelona, Palma, etc.). De les 2.589 persones que van a l'estranger, gairebé totes es dirigeixen a Alger (2.468) i unes poques a Orà (46). És, per tant, una emigració localitzada a Alger i els seus voltants.

La seva distribució mensual fou:

mesos	persones	mesos	persones
gener	1.165	juliol	85
febrer	691	agost	106
març	110	setembre	108
abril	35	octubre	81
maig	64	novembre	16
juny	8	desembre	45

Total 2.514 persones

Al mateix temps un altre corrent migratori, encara que de més poca importància (afectà unes 75 persones), es dona cap a Amèrica del Sud (8 es dirigeixen a Montevideo), EE.UU. (amb 9 emigrants,

---

(18) A.H.M. Pasaportes. Registre de passaports de 1836. Elaboració personal.

dels quals 6 van a Nova Orleans y 3 a Nova-York) i sobretot a Cuba (18 a l'Havana i 6 a Matanses, d'un total de 25 persones). També continuà l'emigració als ports mediterranis: Marsella (15 sortides), Alexandria (7), Gènova (5) i Gibraltar (4); Motpeller (1 persona) i Valls de França (1) completen el registre (19).

El malestar entre la població i el de les pròpies autoritats seria general, ja que, l'any següent, el 24 de febrer de 1837, l'Ajuntament de Maó es dirigeix una vegada més a la Reina demanant solucions per «*cortar una calamidad tan funesta que va a convertir en un desierto esta Ysla cuya población no ha mucho era floreciente y numerosa*» (20). Exposa l'espantosa misèria que pateixen aquests habitants produïda, d'una banda per les desfavorables condicions físiques us de l'illa, i d'altra banda, per la paralització del comerç que abans constituïa la riquesa i el benestar dels illencs, «*pues desde que casi repentinamente ha desaparecido aquel manantial de riqueza pública ha crecido la miseria, en términos que a bandadas recorren los mendigos las calles arrancando con el acento del dolor un pedazo de pan para apagar el hambre que los devora y los que poniendo en venta su ropa de uso y utensilios domésticos pueden reunir una cantidad que baste para costear un corto viage, van a poblar las posesiones Francesas de Africa y hacerlas producir con sus robustos brazos*», de tal manera que, com ja s'indicava a l'anterior exposició, «*Argel llegaria a ser la patria de la mayor parte de los Mahoneses, y esto mismo va a suceder si no se remedia la infeliz suerte de estos desgraciados Ysleños*» (21).

Sens dubte tots aquests anys van esser molt difícils per a Menorca, la població de la qual passà de 38.883 habitants l'any 1830 a 30.170 habitants el 1.845 (22). Segons una Memòria presentada el

(19) A.H.M. Idem. Idem.

(20) A.H.M. Agricultura, Industria, Comercio y Navegación, 1823-1837.

(21) Idem. Idem.

(22) Arxiduc Lluís Salvador «*La Isla de Menorca*» Maó, 1982, pàg. 61.

30 de juny de 1846 per l'Ajuntament de Maó a l'Intendent de les Balears, des de 1830 se'n van anar de l'illa de 10.000 a 12.000 menorquins (23). Per la seva part, F. Truyol, en l'informe citat, diu que entre 1835 i 1840 s'establiren a Alger de 12.000 a 15.000 emigrants menorquins (24).

Pel que es desprèn només dels registres dels visats de passaports del Vice-Consolat francès a Ciutadella, de 1834 a 1846 sortiren de Menorca, segurament des del port d'aquesta població, 4.185 persones en direcció a Alger (25). La majoria d'elles, gairebé dues terceres parts -si ens atenem als anys en què disposam d'aquesta dada- són gent de Ciutadella, però hi trobam també habitants d'Es Migjorn i Ferreries, així com de Maó, Es Mercadal i Alaior, i alguns de St. Lluís i Es Castell. D'Es Migjorn, entre 1841 i 1846, és a dir, en sis anys, sortiren 397 persones, més d'una tercera part de la seva població. De Ferreries, en el mateix període se n'anaren 191 persones. Es Mercadal, en un sol any, el 1842, perdé 102 habitants. Ciutadella, de 1841 a 1846, registrà una sortida de 1780 persones; la seva població que l'any 1830 era de 8.022 habitants, davallà a 6.726 en el cens de 1843, mantenint-se en torn dels 7.000 habitants durant tota aquesta època; no serà fins als anys vuitanta que recuperarà les xifres de població inicials.

Per una altra banda, sabem que de 1832 a 1846 es registrà la sortida des del port de Ciutadella de 189 vaixells que s'emportaren cap a Alger 5.888 persones, incloses les embarcades a Maó en els vaixells que es dirigien a la Colònia francesa via Ciutadella (26).

(23) A.H.M. Calamidades, 1834-1850. «*Memoria... acerca la triste situación de esta isla de Menorca...*» 30 de juny de 1846.

(24) Oliver Fuster, Joan «*Un informe sobre la emigración de menorquinas a tierras de Argelia en el siglo XIX*» **Trabajos de Geografía**, 35 (Miscelánea 1978-79) (Palma. 1980) pàg. 136.

(25) Gomila, J. i Sastre, J. «*L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella 1830-1850*» **Rev. de Menorca** (Mahón, 1989). Pàg. 500

(26) Idem. Idem. Pàg. 510

Comptabilitzar les sortides que es produïren en la part oriental de l'illa ara per ara no és possible. No hem pogut localitzar la documentació ni els llibres de registres del Vice-consolat francès a Maó, que segurament s'han perdut. Tampoc s'han conservat els registres de passaports de la Subdelegació de Policia de Menorca, autoritat que expedia aquests documents. Tanmateix hem pogut detectar un registre de passaports, segons el qual entre 1839 i 1846 sortiren cap a Alger 473 persones de Maó i del seu terme (Trebalúger, Biniatap, etc.) (27). Aquest, amb tota seguretat, fou el que perdé més població. L'any 1830, segons el cens vist abans, Maó, St. Lluís i Es Castell conjuntament tenien 22.048 habitants; quinze anys més tard la seva població havia davallat a 14.189, xifra que si bé experimenta un augment l'any 1851, en què tenen 16.059 habitants, no tornaran a registrar el nombre d'habitants del començament fins al cens de 1860. (21.976 hab.), trenta anys després (28). La ciutat de Maó fou la més afectada: dels 17.750 habitants que tendria l'any 1829, passà, segons C. Botella (29) amb motiu de la conquesta i colonització d'Alger, a 9.957 habitants el 1846, la qual cosa hauria representat una pèrdua de més del 40% de la seva població.

També sortiren molts emigrants d'Alaior. De tota manera, la informació més interessant sobre aquesta població és la que ens proporcionen els passaports originals que els emigrants, en tornar d'Alger, i presentar-se a les autoritats locals, deixarien a l'Ajuntament, on afortunadament s'han conservat fins avui. Això ens permet conèixer detalladament el procediment legal que seguirien els emigrants, i, sobretot, ens dóna una rica i completa informació sobre diversos aspectes de gran interès relacionats amb l'emigració. A part

---

(27) A.H.M. Pasaportes. «*Registro de solicitudes de Pasaportes para el Estrangero y Ultramar. Años 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845 y 1846*»

(28) Mascaró Pasarius, J. «*Geografía e Historia de Menorca Ciudadela*, 1981, t. II pàgs. 632-3 i Riudavets, P ob. cit. t. I pàg. 493.

(29) Citat per Oliver, J. ob. cit. pàg. 134.

de la identitat dels emigrants (nom, sexe, edat, estat civil, professió, i fins i tot, les senyes físiques), els passaports també indiquen els noms dels patrons i dels vaixells en els quals feren la travessia d'anada i de tornada. Però, possiblement el que més interessa és el fet que amb les dates que donen podem saber aproximadament el temps que romangueren a Alger. Molts dels qui tornen hi estaren alguns mesos, el temps que permetien els seus passaports, que s'expedeixen per un període de 3 o 6 mesos, i costen 40 rals. velló, encara que se'n concedeixen molts de franc. Així, per exemple, Joan Sintes i Sbert, de 17 anys, fadrí, natural i veí d'Alaior, llaurador, el 26 de gener de 1836 obté passaport del Governador militar i polític i, alhora subdelegat de policia de l'illa de Menorca M. Obregón, per sis mesos, gratuïtament per ser pobre, i signat pel seu secretari Fco. Costa, visat també gratuïtament al mateix dia pel Vice-Cònsol de França a Maó P. Valls, per anar a Alger en la goleta «*El Gallo*», capitanejada per Miquel Pons i Joel. El 16 de febrer, una vegada a Alger, es presenta a l'Agent d'Espanya a aquesta plaça, V. Zugasti. El 24 d'abril aquest li dóna el vist-i-plau per passar a Maó, que també rep de la Intendència civil francesa, en la bombardera «*Virgen del Carmen*», capitanejada per Gabriel de la Torre. Per fi, el 30 de maig, pràcticament 4 mesos després de l'expedició del seu passaport, és de nou a Menorca; es presenta a la Subdelegació de policia i es dirigeix cap a Alaior, el seu poble d'origen (30).

La majoria dels qui tornen hi romangueren més temps, fins i tot alguns anys. Duen passaports expedits per l'Agent d'Espanya a Alger, V. de Zugasti, del qual l'obtindrien una vegada caducat el lliurat per les autoritats de Menorca. Aquest és el cas de Joan Moll, de 29 anys, d'Alaior, casat, del camp, i la seva dona Joana Carreras, que sortiren cap a Alger amb passaport del mes de gener de 1836, i que tornen amb una filla de 2 anys, en la bombardera «*Virgen del*

---

(30) A.H.A. Secció 16 Orden Público, II Pasaportes. Veure apèndix.

Carmen», capità Josep Tutzó, amb passaport de data 28 de maig del 1838, arriben a Menorca el dia 13 del mes següent, i havent estat a la colònia francesa, per tant, dos anys i uns mesos (31).

Només de 1836 a 1847 tornaren a Alaior 425 persones (32). Alguns se'n tornaren; bastantes famílies que havien emigrat, en tornar, duen fills nats a Alger.

El nombre d'emigrats que després de romandre un temps a Alger -com hem dit, mesos i fins i tot anys-, tornaven a l'illa seria considerable, encara que molts d'ells s'hi establiren definitivament. Segons Riudavets (33), dels 22.970 baleàrics que l'any 1882 hi havia a Algèria, dues terceres parts d'aquests eren menorquins. Truyol, en el seu informe dona una xifra de 20.000 individus oriünds de Menorca cap al 1888 (34). De fet, existia un trànsit continuat de gent que anava i venia entre l'illa i Alger i viceversa.

Entre abril i desembre de 1837 arribaren al port de Maó procedents d'Alger 12 vaixells, dos dels quals eren francesos i dos toscans, amb 237 passatgers (35). És gent de les diverses poblacions menorquines: Maó, St. Lluís, Es Castell, Alaior, Ciutadella, i de les més variades professions (sabaters, fusters, manobres, teixidors, forners, algun comerciant, pescadors, etc.), però, sobretot, gent del camp. En ocasions tornen famílies senceres. Són emigrants que tornen a l'illa amb passaports expedits a la seva partida pel Governador de Maó i alguns també pel batle constitucional d'aquesta població, o lliurats per l'Agent consolar d'Espanya a Alger.

El 1853, entre gener i setembre, arriben 8 vaixells d'Alger i 1 procedent d'Orà, amb un total de 213 persones (36).

---

(31) Idem. Idem.

(32) Idem. Idem. i elaboració personal.

(33) Riudavets, P. ob. cit. t. II Pàg. 1833 nota peu de plana.

(34) Oliver, J. ob. cit. pàg. 136.

(35) A.H.M. Pasaportes. Registro de Pasajeros 1837.

(36) A.H.M. Idem. Registro de Pasajeros 1853.

Disposam també del registre de Passaports i/o Passatgers de la Subdelegació de Policia dels anys 1840, 1841 i 1842, que poden documentar perfectament el ritme de tornades dels emigrants menorquins a l'illa. L'any 1840 tornaren 459 persones, l'any 1841 ho feren 232, i el 1842, 438 persones; un total de 1.129 persones en els tres anys indicats (37). Quasibé tots vénen d'Alger, només uns pocs ho fan d'Orà. La majoria duen passaports expedits a Alger pel Cònsol espanyol a aquella plaça. Quant al seu origen, hi estan representades totes les poblacions menorquines. Dels que la font proporciona aquesta informació, la major part són de Maó, que, conjuntament amb els naturals d'Es Castell i Sant Lluís, representen entre el 60 i el 70% del total, almenys, el dos primers anys. Després, el grup més nombrós el constitueixen els d'Alaior, seguit de Ciutadella i, en darrer terme, Es Migjorn i Es Mercadal. L'any 1842, si bé el nombre de tornades de la part de llevant de l'illa (Maó, Es Castell, Sant Lluís) segueix essent el més nombrós, el conjunt està més ben repartit, sobretot entre les poblacions més grans, Maó i Ciutadella, sense faltar gent d'Alaior, Es Migjorn, Ferreries i Es Mercadal.

En resum, l'emigració afectà en major o menor importància totes les poblacions de l'illa, però també implicà, com confirma la documentació tots els grups de la societat menorquina: homes, dones i al.lots de totes les edats, de diferents estats civils i de les més variades professions.

En conjunt, de l'anàlisi de les fonts de què disposam per aproximar-nos al coneixement del component humà de l'emigració, en podem treure les següents conclusions. Fou una emigració en massa, amb un predomini dels homes sobre les dones, si bé aquestes foren també nombroses. Varen ser els fadrins els que partiren més sovint i, dins aquests, pel que fa als homes, destaquen gairebé sempre els grups d'edat compresos entre els 15 i 59 anys, que co-

---

(37) Arxiu de la Delegació del Govern a Menorca. Registro de Pasaportes 1840, 1841 i 1842.

respon a l'edat activa, i particularment el grup de 15-19 anys, la qual cosa es pot relacionar amb el tema de les quintes. També partiren molts de casats i famílies senceres. Carregades moltes vegades amb la seva nombrosa prole, amb fills de poca edat, alguns encara de pit.

De fet, encara que els grups d'edat que inclouen els infants i joves és sempre ben nombrós, com és natural en aquest tipus d'emigració, la finalitat de la qual és en general la recerca de feina que no troben a l'illa, seran les persones que es troben en edat de treballar, les potencialment actives, les que respondran majoritàriament a l'emigració. De les seves professions hi ha un predomini absolut de llauradors, jornalers, i, en més petita quantitat, hortolans que, acostumats a treballar el camp a l'illa, esperen trobar també a la colònia francesa unes hectàrees de terra que els permetin la subsistència com a alternativa a la seva misèria. En general aquests representen el 70% de totes les professions, si bé aquest percentatge baixa considerablement (45%) pel que fa a la població de Maó, que té una economia més diversificada.

L'emigració d'artesans fou també important: sabaters, fusters, manobres, sastres, teixidors, ferrers, etc. Les criades, rentadores, costureres, tendrien gran demanda a unes places on mancava de vegades la població civil i en les quals era predominant l'element militar, que necessitaria d'aquests serveis. És freqüent, igualment, trobar alguns traficants i comerciants que sovint van i vénen ocupats en els seus negocis.

En fi, davant les possibilitats que oferia una nova terra encara per explotar, les dificultats per obtenir els mitjans de subsistència que en aquests anys es donen a Menorca i la proximitat geogràfica amb la colònia a la que una breu travessia permetia traslladar-s'hi, acudiren a Alger, particularment, una bona quantitat de persones de les més variades professions i oficis: mariners, pescadors, mestres de veles, fusters de ribera, moliners, picapedrers, sense que faltés

algun capellà o religiós, algun metge, mestre o advocat, inclús algun impressor, pastisser etc (38).

Encara l'any 1846, en una exposició de l'Ajuntament de Maó a la Reina Isabel II, datada el 4 de juliol, demanant una vegada més l'habilitació de l'Arsenal del port de Maó, es diu que «*la ysla de Menorca va emprobeciéndose y, por consiguiente, despoblándose rápidamente hace algunos años y en el último caso pueden contarse más de **doce mil individuos** que es la tercera parte de la población total de la Ysla* (el subratllat és meu), *los cuales no teniendo medios para proporcionarse la subsistencia han emigrado a colonizar en tierras extrañas y no muy seguras en la vecina costa de Africa*» (39).

L'emigració a Ultramar també continuà a la segona meitat dels anys trenta i a la dècada dels quaranta, si bé amb uns nivells molt més baixos. No obstant la impossibilitat de quantificar-la, es destaquen unes regions ben definides cap a on es dirigeixen els menorquins en aquells anys. En primer lloc Montevideo (Uruguai), d'on hem trobat només de l'any 1837 uns quaranta expedients de sol.licituds de passaports. Després Cuba, illa de freqüent emigració menorquina ja des d'aquests anys, principalment a l'Havana, però també a Matanzas i Santiago de Cuba; i Puerto Rico. Aquests darrers restes de l'imperi colonial espanyol. Finalment, als Estats Units, particularment a Nova Orleans i alguns a Boston (40).

S'establiren així dos corrents migratoris que continuarien als anys següents marcant les vies tradicionals de l'emigració menorquina de la segona meitat del segle XIX i que es perllongarien fins

---

(38) Gomila, J. i Sastre, J. ob. cit.

(39) A.H.M. Agricultura, Industria, Comercio y Navegación, 1843-1846. «Exposición a su magestad pidiendo la habilitación del Arsenal del puerto de Mahón» Ayuntamiento de Mahón, 4 julio 1846.

(40) A.H.M. pasaportes. Fulls solts.

al nostre segle. Algèria, i al mateix temps les Antilles (L'Havana, Cuba) i l'Amèrica del Sud (Buenos Aires, Rosario, Còrdova, a l'Argentina; Uruguai) foren durant molts anys països d'acollida dels emigrants menorquins.

Però l'emigració va perdent força al mateix temps que es produeix la incipient industrialització de l'illa de Menorca, que es fonamentà en la sabateria i la metal·lúrgia lleugera dels porta-monedes de plata.

A mitjan segle XIX ens trobam, de sobte, amb el sorgir de la indústria sabatera. Jeroni Cabrisas i Caymaris, un d'aquells emigrants a l'Havana, en tornar a l'illa obrí (1661) a Ciutadella el primer taller de calçat per a l'exportació a Cuba. L'èxit de l'exportació i, com diu Rodríguez Arzua, el mimetisme dels industrials menorquins va orientar Ciutadella i Maó cap a la sabateria, sector en què es feren rapidíssims progressos. (41).

Als anys cinquanta, *«iba mejorando la situación económica de nuestra isla -observa Riudavets- con el comercio del calzado que se hacia con la isla de Cuba, industria lucrativa que ocupaba muchos brazos y al que se dedicaba la juventud que antes se empleaba en la navegación, y aún las gentes del campo que abandonaban el penoso trabajo de la arada por el más socorrido y cómodo de la banqueta del zapatero»* (42).

En opinió de Rodríguez Arzua (43), *«el hecho fundamental que produce la creación industrial es la abundante y barata mano de obra que no pudiendo encauzarse por la emigración, como en otras épocas, es aprovechada en esta dirección»*. I continua a un altre lloc, *«así se desarrolló esta industria (la sabateria) ocupando infinidad de brazos útiles que constituían pesada carga para la isla, re-*

(41) Varios ciudadelanos *«Biografía de J. Jerónimo Cabrisas y Caymaris»* Ciutadella, 1892.

(42) Riudavets, P ob. cit. t. II pàg. 1878.

(43) Rodríguez Arzua, J. *«La industria en la isla de Menorca» Estudios Geográficos*, 62 (Madrid, 1956) pàg. 5.

poblada nuevamente después de la fuerte emigración a Argelia y deteniendo la nueva emigración que de otra forma hubiera tenido que producirse» (44).

Paral·lelament, entre 1840 i 1845, segons Lafuente Vanrell (45), apareixen els primers obradors de porta-monedes de plata que prengueren un gran desenvolupament a la segona meitat del segle XIX i a principis del XX.

El 1856 es fundà també una fàbrica de teixits de cotó, «*La Industrial Mahonesa*», que donava feina, com diu Riudavets (46), a més de tres-cents operaris d'ambdós sexes, sense comptar els treballadors fixos.

Per la seva banda, les autoritats provincials per aturar aquesta constant pèrdua de població promogueren algunes obres públiques. L'any 1848 es comencen importants obres de fortificació a la Mola de Maó, a la que serà la fortalesa d'Isabel II, que donaren ocupació a centenars de menorquins de tots els oficis (canters, manobres, fusters, ferrers, etc), provocant fins i tot l'establiment a l'illa de molts mallorquins i eivissencs.

Igualment, l'any 1850, el govern provincial destinà fons per a obres de millora de la carretera general de Maó a Ciutadella donant ocupació als jornalers sense feina a causa de la secada que es produí aquell any.

A finals dels anys cinquanta -afirma Riudavets- (47) «*habían cesado aquellas emigraciones de familias enteras al Africa y a las Américas; la población adquiriría aumento anual (...) su estado económico había mejorado mucho, y el bienestar general se revelaba en los semblantes de todos sus habitantes*».

La població, després de la forta davallada d'aquests anys, experimentà un nou creixement com es desprèn del cens que es féu

(44) Idem. Idem. pàg. 12.

(45) Lafuente Vanrell, «*La industria de la plata en Menorca*» **Rev. Menorca** XIII (Mahón, 1918).

(46) Riudavets, P. ob. cit. t. II pàg. 1892.

(47) Idem. Idem. pàg. 1891.

el 1860, però no serà fins gairebé cinquanta anys més tard, segons el cens de 1877, que recuperarà els efectius que tenia l'any 1830, punt de partida del moviment migratori més important que l'illa ha experimentat mai (48).

LES CAUSES DE L'EMIGRACIÓ

El fenomen de l'emigració menorquina a Alger cridà de tal manera l'atenció d'alguns autors, com Riudavets i, sobretot, l'Arxiduc Lluís Salvador, que en les seves obres no solament relaten diversos fets de gran interès sobre aquest esdeveniment, sinó que també exposen les causes més evidents que el produïren: les prolongades secades amb la pèrdua de moltes collites, l'estagnament del comerç a causa de la paràlització del que es realitzava amb els ports de Llevant, la pobresa, la misèria i, particularment, l'aversion dels menorquins a les quintes. També, diverses circumstàncies, com la proximitat geogràfica de la costa africana, el gran nombre de vaixells francesos que anant a Algèria feien escala al port de Maó i les facilitats que donaren les autoritats franceses per a l'establiment a la colònia, afavoriren notablement l'emigració.

Però, són els testimonis dels propis contemporanis els que ens proporcionen una explicació més detallada i fiable, encara que potser també en ocasions una mica exagerada, de la situació de l'illa en aquesta època i de les causes que provocaren la sortida d'ella d'un nombre tan considerable de persones.

El 30 de juny de 1846, l'Ajuntament de Maó, en una memòria que presentà a l'Intendent de les Balears, explica la trista situació en què, en els darrers anys i encara en aquest últim, es troba l'illa de Menorca. El malestar i la misèria -diuen- fan d'aquest país un

(48) Baulies, J. ob. cit. V. II pàg. 12.

dels més infeliços de la monarquia, de manera que «en el seno de las familias pobres sólo se oyen lamentos, en el de las acomodadas los celos y las alarmas que amenacen el porvenir perturban su sosiego. Esto prueba que los recursos han faltado y que se teme su desaparición completa. Los caminos como las calles se hallan desiertos; en muchos de estos se han establecido la vegetación; pocos son los transeúntes que perturban el silencio aterrador que por doquier se observa; las funciones religiosas y públicas son poco concurridas; es que una parte importante de la población menorquina ha emigrado al extranjero y fecundiza con sus laboriosos brazos y honra con su moralidad y sus virtudes la naciente colonia de Argel. Esto es un hecho inegable como alarmante; el sólo demuestra nuestro estado deplorable y puede dispensar de todo otro comprobante y no debe atribuirse a los menorquines su deseo apasionado por la emigración; al contrario, arraigados aquí profundamente los sentimientos de familia, con dificultad dejan la isla sus moradores: sólo lo hacen en el último recurso y cuando ya han agotado todos los medios para adquirir la subsistencia».

«Pero estos medios faltan completamente en el día; y para conocerlo bastará ver el puerto de Mahón, imperio antes de un comercio activo, y también de un sin número de buques de todos portes, convertido en abrigadero de cuatro insignificantes barcos latinos; ver arruinados o vacíos los almacenes que en su orilla formaban una línea de depósitos elegantes paralizada; ver sin trabajo a los jornaleros del campo como a los artesanos de los pueblos, la paralización, en fin, y el abastecimiento sustituidos a la animación y actividad de tiempos más felices. Una serie de causas tristísimas y lamentables -concloïa- nos han conducido a tal estado de infelicidad y desgracia» (49).

---

(49) A.H.M. Calamidades, 1834-1850. «Memoria que presenta al M.I.S.D. (...) Intendente de las Baleares el Ayuntamiento de Mahón a cerca la triste situación de esta isla de Menorca, causa que la ha determinado y medios conducentes a mejorarla». 30 de juny de 1846.

Fig. 3 Fortalesa d'Isabel II (La Mola)

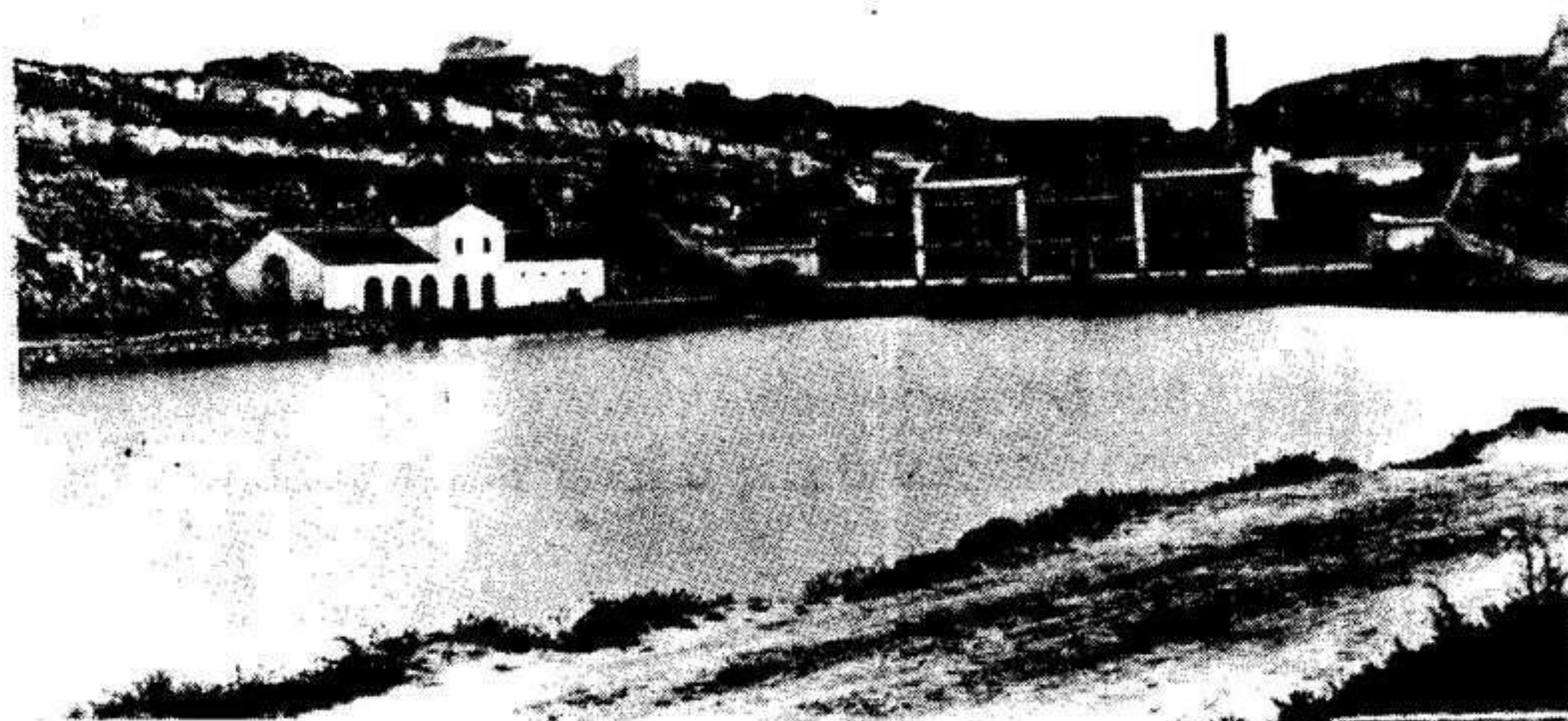

Fig. 4 Fàbrica de teixits de cotó «La Industrial Mahonesa»

Els informes que contínuament enviava el Cònsol espanyol a Alger i els arribats de la pròpia illa de Menorca cridarien l'atenció de les autoritats provincials, preocupades davant «*el considerable número de personas de ambos sexos y de todas edades que emigran desde esta isla a las colonias francesas de Africa*». En ofici de 2 d'octubre de 1838 el Cap Superior Polític de la Província es dirigí al Subdelegat de Policia de Menorca demanant informació sobre «*las causas que motivan la emigración a Argel de los habitantes de esta isla y medios para contenerla*». Pocs dies després, en ofici 13 d'octubre, el Subdelegat de Policia, M. Obregón, sol·licità als ajuntaments de l'illa que manifestessin el seu parer amb l'encert i l'atenció que exigeix un assumpte tan important.

Com és natural, la pèrdua d'un nombre tan considerable dels seus conciutadans també alarmà les autoritats municipals, que, interessades a conèixer els vertaders motius d'aquesta emigració per evitar-la, recaptaren l'opinió pública, escoltant persones de totes les classes i nomenant comissions que dictaminessin sobre aquest assumpte.

Coincideixen els informes dels ajuntaments a assenyalar que «*la más poderosa causa que ha producido unos tales efectos ha sido sin duda la gran miseria que desde muchísimos años acá se experimenta en esta isla*» com a conseqüència d'una sèrie de males col·lites que, segons l'Ajuntament de Sant Lluís, des de 1816 a 1835 es vénen patint, «*en cuyo período este ingrato terreno*», castigat a més -diuen- pels impetuosos vents de tramuntana i per les secades produïdes per l'escassetesa de pluges, «*cuanto más ha producido a razón de cinco o seis por uno al año común y esto aun haciendo caso omiso de varios años en que a penas se ha cogido las simientes esparcidas sobre el terreno*». A això, s'hi afegia una gran mortalitat de bestiar, particularment el de conreu, que per culpa de les secades es vegé privat de la pastura necessària.

Evidentment, a pesar dels termes segurament exagerats que empren en els seus informes, hem de considerar l'impacte que aquestes crisis tendrien sobre una economia que, després de la prohibició del comerç de blat (1820), s'abocà de nou a l'agricultura, caracteritzada per unes fortes densitats rurals, sobretot al Migjorn, i per l'atur estacional, i que havia de satisfer dos objectius prioritaris: proporcionar literalment el pa quotidià als homes i assegurar la subsistència del bestiar de conreu (50).

Com hem vist, l'illa de Menorca, que històricament presentà unes densitats de població moderades, ara amb els seus 50 h/km², experimenta una forta pressió demogràfica. El fet de no donar una resposta adequada a aquesta pressió ocasionada per l'augment de densitats amb els mitjans tecnològics agraris de què disposava una economia preindustrial (intensificació o extensió de les explotacions), significà el desequilibri entre l'home i la terra, és a dir, entre la població i els recursos que aquella podia proporcionar, i, en conseqüència, una sensible reducció del benestar.

De fet, com diu T. Vidal (51), la solució agrària a aquesta pressió demogràfica hauria pogut esser la recuperació de les marjals de les albuferes de Tramuntana. Tanmateix, l'estructura de la propietat rural estava polaritzada en unes poques famílies que acaparaven la major part de la terra i que tenien el poder del control de les transformacions agràries. El 1860 quasi la meitat de la terra (47,6%) pertanyia a 28 propietaris (52). Així, l'únic progrés agrícola que s'experimentà -observa Vidal- fou la rompuda de noves terres en els pedregosos sectors litorals des Migjorn, fàcil gràcies a la sobreoferta de mà d'obra barata, però que només permeteren la creació d'una

---

(50) Bisson, J. «*La tierra y el hombre en Menorca*» Palma, 1967 pàg. 36.

(51) Vidal, T. «*La capacitat de suport de l'illa de Menorca*» a «*La població menorquina*» (I) dins **Enciclopèdia de Menorca** (Maó, 1985) pàg. 9.

(52) Vidal, T. *Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca*» **Rev. de Menorca** III trimestre (Maó, 1969) pàg. 162.

dotzena de «llocs nous», pertanyents als mateixos propietaris dels llocs matrius, i que solament donaren feina a unes poques famílies de mitgers (53).

La Desamortització eclesiàstica, que a Menorca (54), com a la resta del territori espanyol, podria haver representat un canvi en l'estructura agrària i social, no tingué massa repercussions, sobretot per als pagesos: recordem que, segons R. Febrer i J. Soler («*Agricultura de Menorca*» publicada el 1857) l'any 1835 hi havia a Menorca 277 propietaris, 432 parcers i 400 jornalers que guanyaven diàriament uns 6 sous (1 pesseta) i el doble en època de sega (55); al contrari, consolidà l'estructura agrària anterior, donant accés a la propietat a la burgesia, principal compradora de finques. A més, la desamortització no podia canviar massa l'estructura de la propietat rural, ja que les 18 finques venudes representaven només un 1,76% de la superfície total de l'illa, segons l'Amillament de 1860 (56).

Per altra banda, la falta absoluta de comerç des de la prohibició d'introduir grans estrangers a la Península, la poca concurrència de vaixells als ports de l'illa i l'abandonament de la indústria, deixà sense feina moltes famílies que, en no tenir els mitjans de subsistència suficients per viure, es veren reduïdes a la indigència.

L'any 1835, i també el següent, les collites foren abundants, però van esser insuficients per equilibrar l'economia dels pagesos, que havien sofert pèrdues considerables en els anys anteriors, i tampoc alleujà la misèria que experimentava l'illa ja feia temps. La població passava fam. Els jornalers del camp gairebé no guanyaven per mantenir les seves famílies, perquè, faltant el blat a la Península, aquest, fet insòlit en una illa tradicionalment deficitària d'aquest

(53) Vidal, T. «*La capacitat de suport...*».

(54) Gomila, J. Ma. «*La Desamortización eclesiástica en Menorca (1820-1845)*» **Rev. de Menorca** Primer Semestre (Maó, 1976).

(55) Riudavets, P. ob. cit. t. I pàg. 216.

(56) Gomila, J. Ma. ob. cit. pàgs. 147 i ss.

producte, era exportat a Barcelona, arribant el seu preu a 4 pessetes la «*barcella*», mentre que un bracer només guanyava de 24 a 30 «*cuartos*» per jornal, és a dir de 4 a 5 sous (57). La carestia de blat provocà un malestar profund entre la població, produïnt-se fins i tot pacífiques manifestacions pels carrers de Maó sol·licitant «*blat barato*» i la prohibició d'exportar grans mentre les necessitats de l'illa no estiguessin satisfetes (58).

Totes les classes socials es ressentiren de la crisi. Els propietaris, arruïnats, sense poder invertir en les terres, moltes vegades en mans dels usurers, no van poder proporcionar feina a les classes treballadores. Es produí una forta devaluació de les terres, de manera que finques comprades per 40.000 duros es vengueren sense massa dificultat per 7.000 duros, o sigui, una quinta part del seu valor (59).

La gent pobra, davant l'extraordinària desproporció que es dona en aquests anys entre els jornals i els articles de primera necessitat, no guanya prou per viure. L'emigració serà la seva única sortida. «*Cuando un hombre trabajando día y noche no puede alcanzar un parco alimento para sí y su familia no es de extrañar que se le borre del corazón aquel cariño que naturalmente inspira el suelo natal y se vaya a buscar una subsistencia menos costosa en un país cercano*» (60). Segons Vilar (61), a Alger en un parell de mesos els temporers s'estalviaven entre 100 i 300 francs, que convertits en pessetes representava un increment d'un 30 a un 50%,

---

(57) Riudavets, P. ob. cit. t. II pàgs. 1848-49.

(58) Idem. Idem.

(59) A.H.M. Agricultura, Industria, Comercio y Navegación, 1823-1837. Exposició a la Reina demanant la franquícia del port de Maó. 24 de febrer de 1837.

(60) Arxiu de la Delegació del Govern a Menorca. Correspondència. Lligall núm. 3. Informe de l'Ajuntament de Sant Lluís al Subd. de Policia, 28 d'octubre de 1838.

(61) Vilar, J. Bta. «*Emigración española a Argelia (1830-1900)*». Madrid, 1975. pàg.

aproximadament la meitat del seu salari anual a la Península, deduïts els mesos d'atur estacional, la qual cosa no estaria massa enfora del què obtindria un jornalero menorquí.

Amb parescudes paraules s'expressaven els membres de l'Ajuntament des Castell. *«El hambre, enemigo acérrimo de la humanidad, obligó a estos habitantes a expatriarse en busca de su sustento contra su propia voluntad, siendo todos ellos gente de trabajo que viéndose oprimidos y sin poder alimentar a sus familias han emigrado no por especulación sinó únicamente para subvenir a sus necesidades»* (62).

Més explícit és encara l'informe de l'Ajuntament de Maó: *«Efectivamente, la mayor parte de las personas que se han ausentado y se ausentan no lo verifican pa. dedicarse a especulaciones mercantiles, por ser casi todas ellas de clase proletaria, y sí acosadas del hambre y con el saludable fin de buscar alga. colocación en que afianzar su sustento y el de su familia»*.

«Una de las causas principales que producen y producirán en todos tiempos la emigración de la isla es la poca o ninguna ocupación que encuentran los padres de familia pa. sus hijos o hijas de manera que por más que trabaje todo el año, no podrá en manera alga. comprar pan pa. su sustento, atendida la ninguna proporción que guarda el reducido precio de su jornal con el excesivo de su principal alimento, con la poca o ninguna ayuda que le pueden proporcionar su esposa e hijos, cuando en el extranjero, gana su muger, ganan sus hijos y, en una palabra, encuentran todos medios pa. poder contribuir a su propia felicidad. Si realmente encontrasen en su patria una subsistencia cómoda y regular pa. todo el año no cabe duda que preferirían más vivir en su país que en cualquier otro extranjero porque sin la seguridad o a lo menos la esperanza de ha-

---

(62) A.D.G.M. Correspondència. Lligall núm. 3 Informe de l'Ajuntament des Castell al Subd. de Policia, 1 de novembre de 1838.

llarse mejor en otro, no abandonarían el nativo que ninguno nos tira por muchas razones» (63).

El conjunt de totes les esmentades circumstàncies adverses fou fatal per a una població que precisament en aquests anys experimentà, com ja hem vist, un augment considerable dels seus efectius. Molt encertat és el punt de vista de l'Ajuntament d'Es Castell: *«El exceso de población que llega a ser una calamidad cuando no está subordinado a la ley productiva del suelo, se hizo sentir desde luego como era regular: una Ysla pedregosa, reducida y casi sin industria ni comercio, no podía sufragar con muchas y repetidas malas cosechas a la alimentación de los quarenta mil habitantes que abrigaba en su seno; la emigración pues fue precisa e indispensable y fue precisamente aumentando a medida que se fue consolidando la nueva colonia Argelina y que iba siempre en decadencia el comercio e industria en esta Ysla»* (64).

Per altra banda, els oferiments de les autoritats franceses encara van contribuir a estimular el desig d'aquests desgraciats a emigrar, a pesar que la seva situació, almenys en els primers anys d'existència de la nova colònia, no millorà, i veren així augmentar la seva misèria. A més, *«desde Argel vinieron entonces algunos de aquellos mahoneses emigrados para reclutar gente y atraerlos a aquella antigua regencia ponderando su propio bienestar, y desde aquella época se puede decir que quedó la emigración organizada bajo un pie sólido y estable, pues varios buques se llevaron sucesivamente desde Mahón y Ciudadela a aquellas plazas centenares de estos naturales [de manera que] de este solo pueblo faltan más de [mil] personas»* (65).

---

(63) A.H.M. Calamidades, 1834-50 Informe de l'Ajuntament de Maó al Subd. de Policia, 30 d'octubre de 1838.

(64) A.D.G.M. Correspondència. Lligall n° 3 Informe de l'Ajuntament des Castell al Subd. Policia, 1 de novembre de 1838.

(65) Idem. Idem.

Les opinions que els Ajuntaments de l'illa trameteren al Subdelegat de Policia foren unànimes en general. Però, pel que fa a l'Ajuntament de Maó, sembla que no tots els membres de la comissió pensaven de la mateixa manera. En un segon informe (66), firmat per Fco. Riola, es fa al·lusió al fet que una de les causes de l'emigració fou per motius polítics, com a conseqüència de les tensions que es produïren a l'illa amb l'escisió de la família liberal en dos partits polítics: el moderat i el progressista. L'antagonisme polític, que a Menorca donà lloc al naixement d'una premsa ja perfectament definida entre els dos partits existents (67), i a la creació de milícies, que en alguna ocasió és obligat desarmar, tindria més poques repercussions que a la Península. Tanmateix, la por per la seguretat personal d'alguns membres del partit moderat que abans havien pertangut a la Milícia Ciutadana els va dur també a emigrar. Certament, segons Vilar, foren molts els polítics espanyols de diverses tendències que emigraren a la colònia francesa (68).

En les seves exposicions els Ajuntaments assenyalaven també alguns mitjans que, en el seu parer, podrien evitar l'emigració: Fomentar el comerç i la indústria, i també l'agricultura, particularment les vinyes que en aquells moments estaven ja molt abandonades; però el més interessant de tots, encara que es reconeixia impracticable, «*seria el que a la clase menesterosa se le proporcionase trabajo y que los jornales estuviesen proporcionados al precio de los víveres, pues el jornalero que trabaja por un módico jornal no puede mantener su familia estando el trigo a un precio exorbitante y caros. Si se pudiese establecer [este] de todo, veríamos dentro de poco*

(66) A.H.M. Calamidades, 1834-1850. Informe (2) de l'Ajuntament de Maó al Subd. de Policia. 30 d'octubre de 1838.

(67) Alemany. «*La prensa en Menorca*» **R. Menorca**, número extraordinario (Mahón, 1974) pàgs. 14-15.

(68) J. Bta Vilar ob. cit. capítols XIX, XX i XXI.

tiempo los expatriados restituirse a su país por el natural atractivo que tiene el país natal» (69).

Particularment interessant és l'opinió de l'Ajuntament de Maó respecte als mitjans que es podrien adoptar per evitar l'emigració, ja que «*considera que serian del todo imaginarios i infructuosos cualesquiera que se adoptasen porque, lejos de ser conducentes pa. conseguir el objeto que se propone, estarian en sentido contrario con el bien y prosperidad que se anhela» (70).* I fa el següent, raonament «*... porque habiendo brazos sobrantes pa. el cultivo de la isla [els asalariats] percibian un precio ínfimo en recompensa de sus trabajos, y remotamente. insuficientes pa. su sustento y el de su familia, cuando el trigo se vendia al subido precio de veinte y dos a veinte y cuatro pesetas la cuartera».* Llavors, continua, «*el pudiente podia hacer la ley al menesteroso porque si necesitaba algún número de individuos pa. las labores anuales campestres, se presentaban por duplicado o triplicado a implorar el socorro a los poderosos»*, però, en canvi, «*desde que. la gente ha emigrado y emigra los jornales han subido hasta la cantidad de ocho sueldos por día»*, preu de tota manera encara «*insuficiente y desproporcionado, si se coteja con el valor de los comestibles y señaladamente los de primera necesidad que por ningún sentido han bajado. La emigración, pues, lejos de ser perjudicial a la isla es tanto más beneficiosa porque en proporción a que se ausentasen muchas personas, tanto más se anivelarian los precios de los jornales con los de los comestibles y en este caso podrian subsistir los que quedasen, contemplando ser este método el más conveniente y adecuado a. evitar toda ulterior emigración, pues tan luego como el artesano y el labrador encontraran una subsistencia honesta, desistirian de ausentarse de la isla» (71).*

---

(69) A.D.G.M. Correspondència. Lligall n. 3. Informe Ajuntament des Castell citat.

(70) A.H.M. Calamidades, 1834-50. Informe Ajuntament de Maó.

(71) Idem. Idem.

De totes maneres, avui dia -observen els membres de la comissió de l'Ajuntament de Maó-; *«las supuestas emigraciones más pueden denominarse carabanas que otra cosa, porque muchos de los que se ausentan no lo hacen con ánimo de abandonar a su patria pa. siempre sino que se alejan por un tiempo limitado, pues la experiencia nos enseña que varios de ellos regresan en las estaciones de las mieses y vendimias, cuyo resultado aun es favorable, porque con su regreso llevan algunos caudales adquiridos con su trabajo, los que circulan y se consumen en la isla»*. I conclueixen, *«Con estas sencillas reflexiones, cualquiera podrá conocer que la emigración, lejos de ser perjudicial, es beneficiosa como que es un medio, el más conforme, pa. establecer un equilibrio correlativo y justo entre las ganancias del operario y los intereses del propietario»* (72).

Poca efectivitat tendrien tots aquests informes i recomanacions dels Ajuntaments, perquè cinc anys més tard, en ofici de 6 de maig de 1843, el Govern Superior polític de Balears demana novament la seva opinió sobre la contínua emigració de famílies menorquines amb la finalitat d'arbitrar un mitjà per contenir-la.

Fetes una altra vegada totes les gestions pertinents per recaptar la informació i l'opinió més ample possible entre la gent més qualificada, els Ajuntaments, aquests de comú acord, insisteixen a assenyalar tota una sèrie de causes estructurals que consideren secundàries: la decadència i abatiment en què es troba el comerç de l'illa, la manca de fàbriques i indústria, la poca concurrència d'esquadres als ports, particularment al de Maó, abans font de quantiosos ingressos, i, en fi, l'atur i la misèria (73). *«La causa empero principal e impulsiva de la emigración -afirmen- es, en el sentir de los Ayuntamientos, el temor de la quinta»* (74).

---

(72) Idem. Idem.

(73) A.H.M. Calamidades, 1834-1850. Informe de l'Ajuntament de Maó al Cap Superior polític de Balears, 4 d'agost de 1843.

(74) Idem. Idem.

Efectivament, l'illa de Menorca, exempta tradicionalment de contribuir al servei de les armes, l'any 1818 es va veure obligada per primera vegada al sorteig que, no obstant, aconseguí alluir lliurant la quota d'homes que li corresponia amb l'adquisició de substituïts de fora de l'illa. Tal era la por dels illencs a ser quintats, que els seus pares preferien pagar substituïts per als seus fills a elevats preus, ja que eren difícils d'aconseguir, i sucumbir a la misèria.

És conegut el que succeí l'any 1820 en exigir el govern 150 homes de mar i 71 soldats, que era la contribució de l'illa de Menorca a l'expedició contra les colònies americanes sublevades: es realitzà la convocatòria de mariners, però sorgiren problemes per quintar els soldats. L'Ajuntament de Maó, gràcies a un repartiment entre els veïns, va poder lliurar els 40 homes que li corresponien del total, pagant substituïts de fora. En canvi, els altres pobles no van poder fer-ho per falta de diners, i els seus ajuntaments es van veure obligats a realitzar la quinta. A Alaior es van oferir fins i tot 722 pessetes per substituït i a Ciutadella n'hi va haver que van pagar 500 duros (75).

La por d'esser quintats i haver d'abandonar l'illa fou tan gran que l'últim recurs que trobaren els joves fou el casament, ja que els casats estaven exempts d'esser cridats a files. Es produí un veritable desig de casar-se fos amb qui fos. Hi va haver dies en què es van casar quaranta parelles a la parròquia de Maó, i alguns diumenges, en què s'anunciaren 88 casaments en aquesta mateixa parròquia i 67 a la de Ciutadella (76).

El nombre de casaments a Menorca fou tan gran en aquell any que pujà a 546, quan en els anys anteriors se'n produïren una mitjana de 280 anuals. A Ciutadella, segons els llibres parroquials, es realitzaren aquell any 113 matrimonis, quan el nombre normal era

---

(75) Hernández Sanz, F. «*Compendio de Geografía e Historia de Menorca*» Mahón, 1908, pàg. 389.

(76) Riudavets, p ob. cit. t. II pàgs. 1788-89.

d'uns 50; a Maó 188 en lloc dels 120 habituals; a Es Migjorn 21, quan normalment se'n casaven 8; i, sobretot, a Alaior, on es registren uns 34 matrimonis anuals, ara se'n comptaren 114. (77). No és estrany que tradicionalment es conegui l'any 1820 com «l'any dels casaments».

Les continuades quintes exigides pel govern a l'illa de Menorca angoixava cada vegada més els menorquins que, quan amb molts de sacrificis i fins i tot la ruïna d'algunes famílies, es veien amb la impossibilitat d'alliberarse'n, no tenien altre camí que el de l'emigració a la propera colònia francesa d'Alger, on, a més a més, obtenien beneficis amb la seva feina i trobaven relacions d'amistat entre els menorquins ja establerts en aquella colònia.

Segons l'informe dels Ajuntaments (78), des de 1830 la població menorquina es reduí en una tercera part, juntament amb el nombre de mossos sortejables, de tal manera que en alguns municipis no es pogué fer el sorteig de les quintes; i també faltaven els braços per realitzar les feines del camp.

L'Ajuntament d'Alaior, que en el seu informe de 23 d'octubre de 1838 (79), considerava que «*las causas que pueden haver motivado esta emigración no pueden ser otras que el deseo de mejorar de fortuna pr algunos*», en referir-se «*a los otros que son los jóvenes menores de 17 años -afirmava- no puede atinar el Ayuntamiento la causa que puede inducirles a la emigración sino es que sea pr evadirse del sorteo de las quintas*».

El Subdelegat de Policia, el 24 de desembre de 1838, en la seva resposta a la demanda del Cap Superior de Policia a Palma, a la qual adjuntava còpia dels informes dels Ajuntaments, ja s'adona-

(77) Arxiu Diocesà de Menorca. Llibres sacramentals.

(78) A.H.M. Calamidades, 1834-1850 Informe de l'Ajuntament de Maó de 4 d'agost de 1843 citat.

(79) A.D.G.M. Correspondència. Lligall n. 3 Informe de l'Ajuntament d'Alaior al Subd. de Policia, 23 d'octubre de 1838.

va que, davant una guerra civil de la qual no es veia la fi, «*los padres que tienen hijos varones procuran trasladarlos a las colonias de Africa en tierna edad o antes de que se aproxime la edad en que les haya de comprender la quinta*» (80). «*Un número considerable de varones de todas edades -afegia- desde la más tierna hay en la actualidad en Africa donde han pasado con este objeto; es regular que vuelvan cuando cese el peligro pero es muy doloroso que se sustraigan impunemente de un servicio que debe pesar sobre sus conciudadanos que fieles a las leyes permanecen en el reino*» (81). Per evitar-ho proposava diverses solucions: anotar als passaports dels qui els sol·licitessin l'obligació que tenien de fer el servei militar, incloure'ls en la quinta una vegada que arribessin a l'edat de fer-lo, ençara que no deixessin casa oberta al poble del seu domicili, exigint quan sortissin de l'illa una fiança suficient per cobrir el servei mitjant un substitut i, en definitiva, comminar els pròfugs que no tenien béns ni disposaven de fiança amb lleis més severes, ja que les que s'assenyalaven en la llei de reemplaços eren molt suaus (82).

Per la seva part, en l'infome citat de 1843, els Ajuntaments per posar remei a la deplorable situació de l'illa ocasionada en part per l'emigració de gent jove, proposa que s'autoritzi la redempció dels soldats mitjançant el pagament d'una quota que xifren en 2.400 rs velló, encarregant-se els Ajuntaments de cada poble de repartir la quantitat necessària per cobrir la quota corresponent, la qual cosa permetria al Govern amb el seu import trobar substituts que fessin el servei (83).

En resum, la causa inicial de l'emigració menorquina durant el

---

(80) A.D.G.M. Correspondència, Lligall n. 3 Ofici del Subd. Policia de Menorca al Cap Superior de Policia, 24 de desembre de 1838.

(81) Idem. Idem.

(82) Idem. Idem.

(83) A.H.M. Calamidades 1834-50. Informe Ajuntament Maó, 4 agost 1843.

segon quart del segle XIX, particularment a Alger a partir dels anys trenta, fou la fam i la misèria produïdes com a conseqüència de les crisis de subsistència que originaren les repetides males collites. Paral·lelament es produí un augment considerable de la població a una illa on el comerç, en altre temps base de la seva riquesa, estava en decadència, on la indústria quasi no existia, i en la qual, per tant, hi havia un bon nombre de treballadors sense feina que veien baixar irremissiblement el seu poder adquisitiu.

Conquistada Alger, els menorquins trobaren una sortida fàcil a les seves dificultats i iniciaren el camí de l'emigració cap a la nova colònia francesa del nord d'Àfrica, afavorint açò la seva proximitat geogràfica amb l'illa, la bona acollida dispensada per les autoritats franceses i la facilitat de trobar-hi feina. L'emigració alliberà en part Menorca de la forta pressió demogràfica a què va estar sotmesa durant els anys anteriors. En davallar l'oferta de feina, començaren a augmentar els salaris moderadament, amb una lleugera recuperació del poder adquisitiu dels treballadors, i a disminuir la misèria. La situació general de l'illa millorà relativament.

Llavors, superats els anys més difícils -i una vegada que la colònia francesa començà a prosperar-, l'emigració canvià de signe: els menorquins continuen establint-se a Alger, però predominant ara l'emigració temporal de jornalers a la recerca de feina en les èpoques en què no en troben a l'illa, estirats pels guanys superiors que la colònia els ofereix.

Al mateix temps a Algèria troben refugi els que fugen de les quintes, fet que, si per una banda resta braços sobretot a l'agricultura, per l'altra tendeix a equilibrar la ratio població-recursos.

L'EMIGRACIÓ A ALGER

Amb la conquesta d'Alger a principis de juliol de 1830, la població menorquina que havia viscut molt de prop els esdeveniments, particularment al port de Maó i al seu «*hinterland*», punt d'estalona-ment, hospital i base d'aprovisionament de l'exèrcit francès (84), va veure una sortida a la seva misèria i a la forta pressió demogràfica que experimentava l'illa en aquests anys.

El fet fou celebrat pel «*Diari Menorca*», que en féu una edició especial (9 de juliol de 1830, Suplement) amb grans titulars, elogiant l'acció francesa per haver acabat amb la pirateria al Mediterrani que dificultava el comerç i el lliure moviment de persones i mercaderies.

Les sol·licituds dels menorquins per anar a Alger no es van fer esperar. Tot just s'assebenten que de Mallorca i de Maó s'han embarcat algunes persones cap a Alger, un grup de llauradors es presenten a l'agent consolar de França a Ciutadella, Joan Olivar, per saber si el govern francès dóna terres a la nova colònia, ja que ells hi volen anar a establir-se. «*Se me vienen todos los días una porción de hombres y la mayor parte casados y con hijos a ofrecerse para ir allí diciéndome que aquí se mueren de hambre, pues no comen mas que un pedazo de pan de cevada y muchos días les falta este alimento por lo que quieren ir allí a ver si con su trabajo y el de su familia podrian ganar para sustentarse y llevan tanta prisa que ya querian pasar a Mahón a presentarse a V.S.*» (85). Així ho informa Olivar el 2 de febrer de 1831 al Cònsol francès de les Illes Balears, a Maó, demanant-li si els pot fer transportar a Alger.

---

(84) Llabrés, j. «*Mahón y la expedición francesa a Argel en 1830*». Mahón, 1947. J. Bta. Vilar «*Las Baleares y la expedición francesa a Argel en 1830*». *Mayurqa*, 13 (Palma, 1975).

(85) Carta 2/2/1831. Vice-consolat francès a Ciutadella. Correspondència.

Des dels primers moments de l'existència de la colònia nord-africana, França mantingué una política migratòria indecisa. En la dècada de 1830 es va practicar una colonització lliure quan anàrquica, disfrutant la colònia d'una autonomia pràcticament absoluta i sotmesa únicament a les decisions personals dels successius governadors (86). És amb el breu manament del general Clauzel, a partir del 2 de setembre de 1830, quan es fa el primer assaig colonitzador oficial.

La resposta del Cònsol és alentadora (87). El general en Cap d'Alger li ha escrit demanant-li que enviï, el més prest possible, una llista de gent honrada, d'ambdós sexes, que estigui disposada a treballar, als quals se'ls donarà passatge gratuït en els vaixells francesos; però és necessari saber el seu nom, llinatges, edat, lloc de naixement, professió, moralitat i avalament. Aconsella no fer-ne massa ostentació, però, ja que les lleis espanyoles -diu- no permeten l'emigració més que amb restriccions. Mentre demana al General d'Alger que enviï un vaixell de guerra per al seu trasllat, es compromet a embarcar en un transport francès, que surt el dia següent cap a Alger, 20 o 30 d'aquests individus que tenen passaport del govern espanyol expedit pel Governador de Maó.

La situació seria desesperada quan, el 7 de febrer, tot just rebuda la carta anterior, Olivar insisteix de nou: *«ellos desearina salir pronto pues me dicen que cada dia que pasa es como un año»* (88), i afegeix, *«todos los individuos son gente onrada la que por falta de trabajo se hallan reducidos a la miseria»*, confiant aquests que *«en llegando alli les daran jornal o tierra para cultivar prestandoles semillas y para comer asta que de la cosecha puedan volverlo»*. Per acabar demana *«si seria posible embarcarse aqui pues que el tener que embarcarse en Mahón les seria muy trabajoso por las*

(86) J. Bta. Vilar. Ob. cit. pàgs. 114 i ss.

(87) Carta 5/2/1831. V.E.C. Correspondència.

(88) Carta 7/2/1831. V.F.C. Corresp.

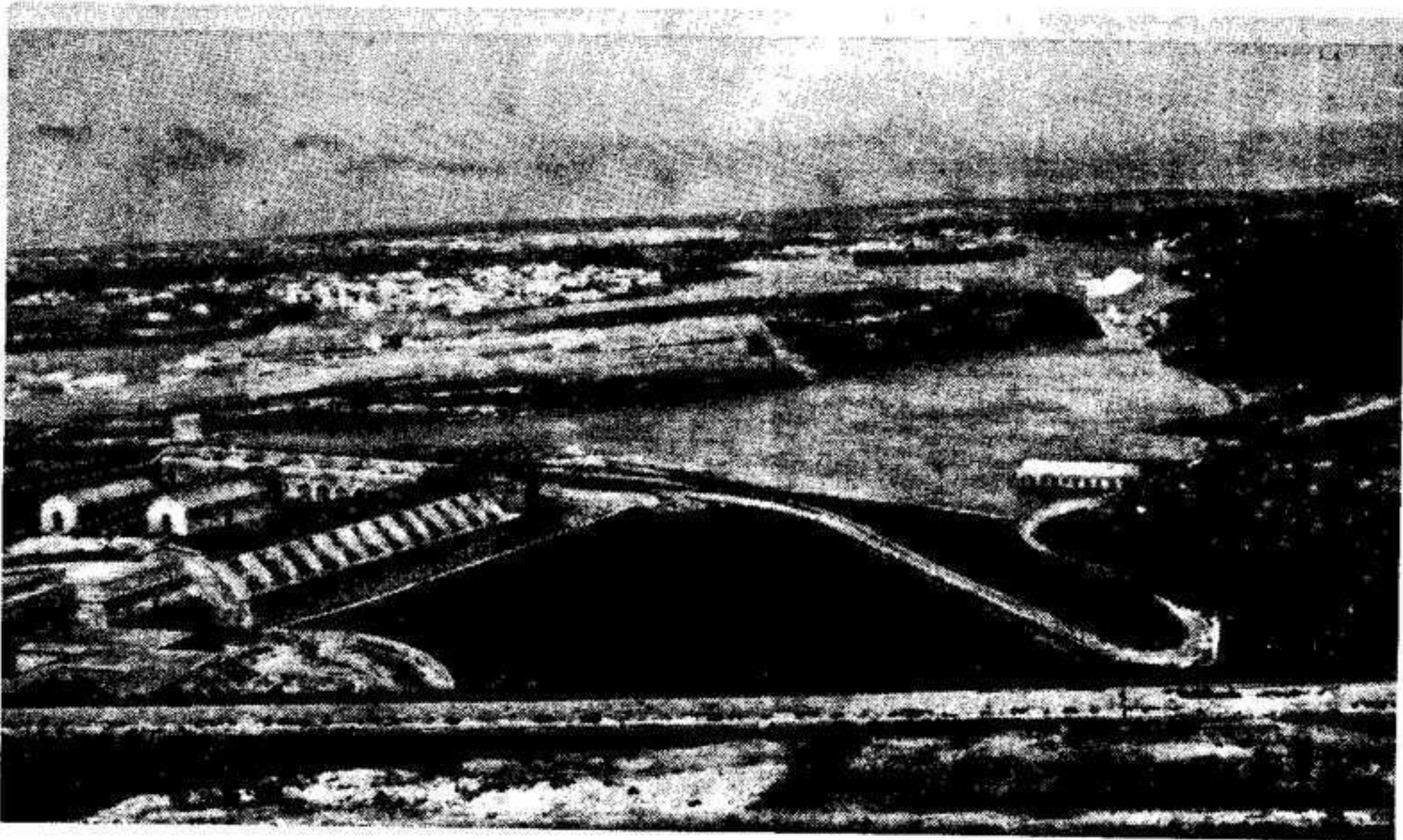

Fig. 5 El port de Maó. Vista general

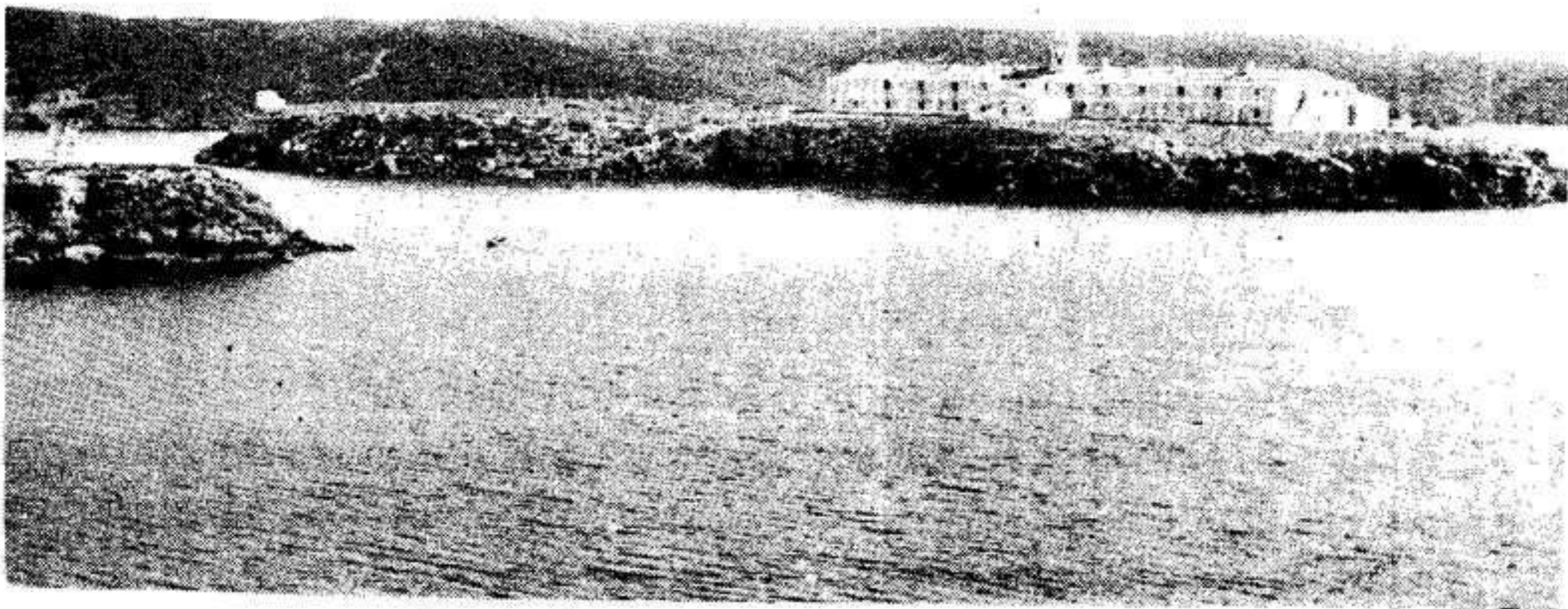

Fig 6. L'Hospital Militar a l'Illa del Rei

mujeres e hijos como también para llevarse los arreos de labranza, sus camas y ropas».

Malauradament, el retorn del general Clauzel a França, substituït ara per Berthèzeme -31 de gener de 1831- significà l'ajornament del seu projecte, perquè el nou governador és hostil a la colonització.

Davant aquest canvi, la municipalitat d'Alger, que havia compromès diverses famílies de l'illa per anar allà a treballar la terra, es veu obligada a noliejar un vaixell mercant, la bombardarda «*Le Jeune Charles*», (que arribà a Maó el 25 de març d'aquell any) (89), en el qual es podran embarcar una vegada obtinguts els passaports del governador de l'illa. Per afavorir-los, ja que no tenen ni un «*ochavo*» per viure i el passaport costa 49 rs. velló, el Cònsol francès (90), proposa simular que van a Palma, per a on podran obtenir passaport de pobre amb autorització «*para el Reyno*». Aquesta és la primera notícia de l'emigració clandestina, que, al llarg d'aquesta època, segons J. Bta. Vilar, fou considerable.

El 6 de desembre de 1831 el govern francès anomena un nou governador, el general Savany, duc de Rovigo. Durant l'etapa inicial del seu manament es permeté una altra vegada l'emigració de l'excedent poblacional europeu sense distinció de nacionalitats.

L'afluència de menorquins continuà. El mes de març de 1832 el Cònsol d'Espanya a Alger comunica a l'Intendent de la Colònia (91). «*Con un buque español y otro toscano (92), acaban de llegar de la*

(89) Arxiu de la Delegació del Govern a Menorca. Registro de Pasaportes 1830-1832.

(90) Carta 22/3/1831. V.F.C. Corresp.

(91) Citat per J. Bta. Vilar ob. cit. Apèndix documental núm. IV.

(92) Possiblement es refereix a la pollacra toscana «*El Guerrero*» de 80 tones capitanejat per Juan Stellato, que sortí del port de Ciutadella el 6 de febrer de 1832, procedent de Marsella, amb 105 passatgers, dels quals ja en duia 10 i n'embarcà 98 a Ciutadella. Arxiu Històric de Ciutadella. Llibre 1er. (1825-32) de la Recaptació del dret de llímpia.

isla de Menorca como unos doscientos súbditos de S.M. Católica, gente de bien, honrados y de la clase de labradores que tan deseada es por todas las naciones ilustradas». «Apenas han puesto el pie en tierra de Argel -continúa no obstant- ya se les ve por estas calles ansiando trabajo mas como ignoran el lenguaje francés y el de los naturales, sólo es a mí a quien se dirigen y me esfuerzan para que les busque colocación. En semejante estado ¿a quién podré acudir yo mejor pa. qe los doscientos labradores españoles sean inmediatamente ocupados qe a la superior Autoridad de V.S. que ve los lugares y empresas que requieren la concurrencia de muchos brazos?».

Efectivament, davant el problema de situar els colons immigrants les coses van canviar. Es disposà que d'ara per endavant no es rebria cap europeu a Algèria com a colon si no duia amb ell els mitjans necessaris per atendre les seves necessitats.

Mentre, a Menorca domina la indecisió. El 9 de març de 1832 el Vicecònsol a Ciutadella es dirigeix una vegada més al Cònsol de França a les Illes Balears, des d'ara a Palma, demanant «*si o no debo continuar con empeño a que se embarquen muchas familias del campo de aqui para Argel*» (93), Al mateix temps li fa saber que, «*siendo la miseria tan grande por falta de trabajo*», havia escrit també al Cònsol de Maó «*por si habria trabajo o si darian terreno para establecimientos*», a la qual cosa -afirma- el cònsol li contestà que el general d'Alger li havia demanat 200 famílies de gent del camp, que en tenia 50 i si ell podria completar-les; de tota manera, absent d'Alger el General en Cap, no es podia enviar cap vaixell per al transport d'aquesta gent. Tanmateix, un vaixell de provisions que feia prop d'un mes havia arribat al port de Maó s'havia enduit unes 90 persones i, com hi havia molta més gent que volia anar a Alger, però no podia reunir els 40 rs. vó. pel transport, el patró es va com-

---

(93) Carta 9/3/1832. V.F.C. Corresp.

prometre a tornar si el general li donava permís per endur-se-les i ja el pagarien als 2 mesos d'estar a la colònia. La gent -continua explicant Olivari al seu superior- està esperançada i «*todos los días me piden si viene el buque*». No obstant, hi ha una certa por d'embarcar perquè corren notícies d'una imminent guerra entre França i Rússia i de l'abandonament d'Algèria pels francesos, amb el consegüent perill per als colons.

En resposta a la carta, el Cònsol, en data 25 de maig de 1832, envia les instruccions que diu acaba de rebre del Ministeri d'Afers Estrangers (94): s'ha d'impedir en el futur l'emigració a Alger als estrangers que s'hi vulguin establir, ja que en no poder oferir cap possibilitat de feina només hi trobaran misèria, essent la seva vinguda un embaràs per a l'Administració francesa. Sobre això, procurarà cridar l'atenció de les autoritats superiors de les Illes Balears perquè no donin passaports per a Alger. Amb la mateixa data, l'agent consolar de França a Maó rep idèntiques instruccions del Cònsol, les quals dóna a conèixer al Comandant General de Menorca (95).

Les autoritats insulars ja s'havien interessat per la qüestió. A la consulta feta pel Subdelegat de Policia a Palma al Superintendent General de Policia a Madrid sobre si el Subdelegat «*de la isla de Menorca deberá o no expedir pasaportes para Argel a los muchos padres de familia de aquella vecindad que lo soliciten con objeto de buscar trabajo para alimentar a sus familias e hijos*», en ofici del 4 de maig, li comunicà que «*el expresado subdelegado de Menorca libre pasaporte para Argel a los sujetos que lo soliciten siempre que no ofrezcan recelo por su conducta y relaciones, pero guardando al expedirlos el mayor discernimiento y precaución*». Així ho notifica el Subdelegat Principal de Policia al de Menorca (96).

---

(94) Carta 25/5/1832. V.F.C. Corresp.

(95) Carta 29/5/1832. A.D.G.M. Correspondència. Lligall núm. 2.

(96) Ofici 26/5/1832. A.D.G.M. Corresp. lligall núm. 2.

El 31 de maig de 1832, pocs dies després, es dona la mateixa disposició rebuda del Cònsol francès a les Illes, per la qual només s'expediran passaports per a Alger als que els sol·licitin per afers de comerç i indústria mercantil coneguda que no ofereixin cap recel a les autoritats (97).

I encara el 15 de juliol del mateix any s'insisteix «*respecto a que sólo deben librarse pasaportes para Argel a las personas que lo soliciten para pasar a sus asuntos de comercio o industria mercantil conocida, y de ningún modo a los que lo soliciten con el objeto de ir a buscar trabajo*» (98).

No obstant aquestes restriccions, les grans oportunitats que ofereix la colònia atreuen un bon nombre de cercavides desitjosos de superar la seva misèria. Són gent sense ofici, aventurers, prostitutes... o simplement indigents que, bé perquè no troben feina o condicionats per la seva pròpia misèria, pul·lulen per les incipients ciutats constaneres. A Alger predominen els menorquins que, igual que altres espanyols, acaparen amb els seus problemes i litigis el cònsol espanyol Zugasti (que havia arribat el mes de maig de 1832).

El 25 de juliol de 1832 l'agent espanyol escriu al Governador de l'illa de Menorca aprovant que no es donin passaports per a Alger «*en vista de los escándalos que están dando en esta ciudad muchas mugeres mahonesas; algunas de estas ya casadas y con hijos abandonan a sus maridos para ir a vivir ya con Ytalianos, Franceses u otros por lo que no cesan las reclamaciones de esta especie; en esta mi agencia he tenido que andar hecho un alguacil más de una vez en el Puerto de Buque en Buque pa. mandar arrestar otras que con pasaporte sacado furtivamente de la policia han tratado de fugar(se) a paises extranjeros abandonando a sus maridos; y de las solteras hay pocas que vivan honestamente de su trabajo, pues*

---

(97) Idem. 31/5/1832. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(98) Idem. 15/7/1832. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

las mas o hacen las mugeres públicas, o cohavitan con hombres bajo el simple pretexto de palabra de casamiento y luego cuando se ven abandonadas por los hombres vienen a reclamar a que yo les haga cumplir su palabra que las mas de las veces es imaginaria» (99).

Per posar fi a aquestes situacions, el cònsol, just un mes després de la seva arribada, s'havia vist obligat a fixar pels carrers un avís convidant els súbdits espanyols a registrar-se a l'oficina consolar (100). Des de llavors, segons el cònsol, nombrosos immigrants clandestins legalitzaren la seva situació, millorant així fins i tot les seves condicions de vida i de feina.

Tanmateix, en ofici de 31 de juliol de 1832, les autoritats espanyoles dicten normes més restrictives pel que fa a l'expedició de passaports (101).

Amb tot, alguna excepció es faria a les limitacions adoptades. En carta de 22 de setembre de 1832, l'agent consolar a Alger demana al Governador de Menorca que doni el corresponent passaport a tres individus que reclamen des d'Alger paisans i familiars seus que ja hi estan establerts, segons els dos memorials adjunts que li han dirigit. Un de data 2 de setembre, signat per Joseph Sintas «*labrador, natural de S. Luis y vecino de Villa Carlos en la Ysla de Menorca*», diu: «*pasé en Argel con parte de mi familia dos hijos y dos hijas con intención de establecerme en esta, dejando el restante de mi familia en Mahón que es un hijo de veinte y dos años y mi cuñado Juan Sintas, hasta saber de positivo si podia tener efecto mi intención, pero como efectivamente he podido alquilar una hacienda y siéndome imposible de pagar los hombres que necesito para cultivarla, pido a V.S. encarecidamente se sirva hacer pasar a Argel a mi hijo y mi cuñado, mediante un certificado o del modo que*

(99) Carta 25/7/1832. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(100) J. Bta. Vilar ob. cit. Apèndix documental núm. V.

(101) Ofici 14/8/1832. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

V.S. *encontrase más conveniente*» (102).

L'altre, José Vilar, mestre «Fideuero», exposa en data 22 de setembre del mateix any «*que necesitando para mi tienda a un joven Mahonés de mi profesión llamada Manuel Orfila (...) y habiendo suplicado el referido Orfila pasaporte para pasar en esa de Argel y no habiendolo podido lograr y deseando de su bondad suplicase al Consul de aquella D. Andrés Valls para que le librasen dicho pasaporte por causa de no hallar en esta otro que sea más de mi satisfacción. Por tanto. Suplico...*» (103).

Les queixes de l'Agent d'Espanya a Alger sobre la conducta de moltes famílies i especialment de dones procedents de Menorca no deixen de produir-se.

El 9 de novembre de 1932 es dirigeix al Governador de Menorca informant-lo que «*el Javeque nombrado la Fraquita (104) de esa Matrícula no hace otro tráfico que el conducir a esta de esas mismas familias y el escándalo y la miseria van en aumento progresivo de un modo tal que he recibido ya varias quejas verbales del Comisario General de Policía amenazándome con no admitir en adelante a ninguno que no tuviese medios de Subsistencia a lo menos por un año. A esto han dado también motivo los muchos enfermos Españoles que por falta de medios pa. pagar las estancias de dos francos diarios en el hospital civil (sin cuya circunstancia no son admitidos) han muerto arrinconados y sin auxilio alguno*».

«*En este último viage acaba de traher el mismo Javeque 36 o 37 mugeres que han supuesto a V.S. venir a reunirse con sus tios, parientes o hermanos cuya mayor parte son imaginarios; entre*

(102) Carta 22/9/1832. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(103) Idem. Idem.

(104) El xabec «La Frasquita», de 31 tones, capità Joan Carreras, realitzà sis viatges a Alger durant aquest any. Anteriorment ja feia aquesta ruta, ja que el trobam documentat els anys 1830 i 1831. A.D.G.M. Registro de Pasaportes 1830-1832.

estas hay seis o siete jóvenes solteras, algunas hijas de la misericordia, y el Comisario General de Policia al presentarse pa. sus Cartas de Seguridad, en vista del desenfreno con que viven la mayor parte, ha querido y ha enviado algunas al hospital, acompañadas de Gendarmes, a fin de que fuesen visitadas como si fuesen mugeres pub...».

Demana que es prenguin mesures al respecte i li adjunta traducció de l'ofici que, provocat per aquest fet, li dirigí el 7 de novembre de 1832 la Policia General d'Alger, prevenint-lo que aplicarà severament les ordres vigents, refusant desembarcar tot individu que no pugui justificar una feina legal (105).

L'Agent d'Espanya a Alger, alarmat, dóna part el 13 de novembre de 1832 al Govern de Madrid de «*este asunto que lo considero de tal gravedad que no hallo expresiones bastantes para pintar con sus verdaderos colores el escándalo que están dando estas gentes sin que alcance medio alguno para evitarlo*» (106).

La resposta de les autoritats espanyoles, encara que amb retard, ve donada per l'ofici que el propi Secretari del Despatx de l'Estat, Frco. Zea Bermúdez, dirigeix el 28 de gener de 1833 al Governador de Maó perquè «*enterado V.S. de los graves inconvenientes que ofrece la emigración a Argel de familias indigentes, se sirva V.S. dictar las prohibiciones que estime más oportunas y enérgicas para contener tan grave mal*» (107).

També, en ofici de 16 de febrer de 1833, s'insisteix des de la Subdelegació de Policia a Palma al Subd. de Menorca que «*evite V.S. por su parte que en lo sucesivo se produzcan reclamaciones de esta naturaleza a la superioridad*», recordant una vegada més que «*solamente debe concederse pasaportes para pasar a Argel a las personas que lo soliciten con objeto de practicar asuntos de co-*

(105) Carta 9/11/1832. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(106) R. Ordre 28/1/1833. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(107) Idem. Idem.

mercio e industria mercantil conocida que no ofrezca recelo alguno a la autoridad cuya superior disposición reitero a V.S. para su más exacto y puntual cumplimiento» (108).

Per la seva banda, el Vice cònsol de França a Maó, V. Valls, en carta de 24 de novembre de 1832, relacionada amb aquest afer, recordava al Subdelegat de Policia de Maó les disposicions rebudes en ofici de 7 de setembre darrer del Duc de Rovigo, Capità General de la Regència d'Alger, en el sentit que «*los únicos colonos susceptibles de admisión en la citada Regencia serán aquellos que justifiquen medios de subsistencia*» i que, per tant, «*no se refrendará en lo sucesivo en este Vice consulado de Francia, pasaporte ninguno sino a los individuos comprendidos en la última clase*» (109).

A pesar d'aquestes prohibicions, el govern francès veu la necessitat de fer algunes modificacions a l'ordre del Ministeri d'Afers Estrangers, de 25 de maig de 1832, sense fer-ne objecte d'una comunicació oficial, ja que la naturalesa d'aquesta carta no permet la seva publicació, escriu el 6 de desembre del mateix any el Cònsol de França a les Illes Balears al Vice-cònsol a Ciutadella, enviant còpia d'una carta de l'Intendent civil de la Regència d'Alger de data 6 de novembre de 1832. Demana un poc de complaença de la seva part en la concessió de passaports als qui tinguin algun mitjà de subsistència com un petit capital, mercaderies, una professió; particularment a les dones que ho demanin, sobretot si son joves, no se'ls refusarà donar visa de passaport, especialment cap a Bona, on quasi tota la població civil ha emigrat i gairebé no hi ha cap dona, la qual cosa és un greu inconvenient per a la guarnició (110).

Amb tot i això, l'any següent, el 22 de juliol de 1833, el Vice-cònsol Olivar informa al Cònsol General de la delicada situació en

---

(108) Ofici 16/2/1833. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(109) Carta 24/11/1832. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(110) Idem. 6/12/1832. V.F.C. Corresp.

què es troba davant les dificultats que tenen molts menorquins per anar a les possessions franceses del Nord d'Àfrica perquè no poden obtenir passaports de les autoritats espanyoles sota el pretext de comunicacions rebudes d'Alger (111). Aquest, en la seva resposta (12 d'agost), repeteix les excepcions abans esmentades (112).

De tota manera, persistiria el desig d'acabar amb les dificultats que la considerable emigració d'estrangers sense recursos que acudien a Algèria ocasionava a aquelles autoritats, ja que el propi ambaixador de França a Madrid comunicà al Govern espanyol la prohibició, durant el temps que fos precís, d'entrar en el territori algerià a tot estranger que no pogués subvenir les seves pròpies necessitats (113).

L'any següent, el 5 de febrer de 1834, el Vice-cònsol a Ciutadella torna a insistir al Cònsol General sobre algunes persones que volen anar a Alger; «*son algunas viudas con hijas y que es jente de buena conducta y desean pasar alli afin de ver si con sus labores podrán ganar dinero pues que aqui hay falta de trabajo y antes que concluya el poco capital que tienen quisieran hirse. Los otros - continua- son trabajadores del campo, la mayor parte de ellos son hortolanos jente trabajadora y de buenas costumbres, y parte de ellos se llevan un pequeño capital, es jente que estan acostumbrados aqui a tomar terreno a medias, en que no veo que ningun propietario tenga que jecarse de que no le den la mitad del producto y venta de ganado que ha echo en el año*» (114).

En la seva resposta (27 de febrer) el Cònsol General no fa més que repetir una vegada més el mateix d'abans, autoritzant-lo a lliurar visa de passaport només als que tenen bona reputació i volen

(111) Carta 12/8/1833. V.F.C. Corresp.

(112) Idem. Idem.

(113) R. Odre 21/10/1833. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(114) Carta 5/2/1834. V.F.C. Corresp.

anar a treballar; així com als que tenen mitjans de subsistència, un petit capital i hi van per comerciar. Quant a les dones, sobretot si són joves, i poden treballar com a cuineres, rentadores i obreres no hi ha cap inconvenient que visi els seus passaports per a Alger i Orà, i, sobretot, per a Bona i Bugia. El que importa és que no siguin indigents, vagues, que vagin a la colònia a contribuir a la càrrega de l'administració francesa (115).

«Es mucha la jente que pide hir alli; si se diesen establecimientos se podria esjoquer 3 o 400 familias para formar una poblacion», escriu Olivar el 2 de març de 1834 al Cònsol General (116). Però, en una altra carta de 1 d'abril següent parla de noves dificultats. El Governador de Maó no vol despatxar passaports perquè li està prohibit, encara que ell ho voldria fer per donar sortida a la gent de feina que hi ha de sobra a l'illa (117). A més, afegeix, *«en el dia de oy hay algunos que me piden para hir a Bougie pues como todos vienen antes de hacer ninguna diligencia les digo: que a cada uno que pueda lograr pasaporte no los abonaré mientras no esté seguro de que hiran en el parage donde el pasaporte indica, pues que muchos tienen parientes establecidos en Argel y quisieran hir alli y como para aquel punto hallan mayor dificultad para su pasaporte que no por otros puntos es el caso que sacan el pasaporte por cualquier punto lo puedan lograr con el fin de hirse en Argel, por lo que si el Sr. Goveor. de Mahón no tuviese dificultad en despatchar los individuos por el punto que indicaria, estoy seguro de que hallaria un buen numero de trabajadores del campo para establecerse en Bougie o en otro parage en que pueden sernos útiles»* (118).

Aquest recurs que explica el Vice-cònsol a Ciutadella per burlar la prohibició de les autoritats seria freqüent en aquesta època. En

(115) *Idem.* 27/2/1834. V.F.C. Corresp.

(116) *Idem.* 2/3/1834. V.F.C. Corresp.

(117) *Idem.* 1/4/1834. V.F.C. Corresp.

(118) *Idem.* *Idem.*

oficis de 15 i 16 de març de 1834, l'Agent espanyol a Alger informa al Governador de Maó que el dia 13 d'aquest mes arribà a Alger un falutxo amb 61 passatgers, 48 dels quals tenien passaports per a Bona i com les autoritats franceses no volgueren admetre'ls i tampoc havien volgut anar a Bona, decidiren tornar a Ciutadella, d'on són, en la goleta de guerra francesa «*Dauphinoise*», gràcies a les gestions que ell havia duit a terme (119).

Novament, el 12 de maig, informa l'Agent consolar que «*con quince dias de diferencia, llegaron desps. a bordo del javeque de la mata. de Ciudadela «La Virgen del Rosario» (arribà de tornada al port de Maó el 25 d'abril) (120) su patrón Anto. Servera, otros veinte y un pasajeros con pasaporte para Cadiz, Yviza y Bona a los cuales a fuerza de mis representaciones conseguí el que se les diese a cada uno su carta de seguridad, habiendome dicho expresamente estas autoridades que seria (la) última vez que se permitia» (121). I encara ara mateix -diu- acaben d'arribar alguns passatgers que en vista de la irregularitat dels seus passaports se'ls ha reembarcat i no se'ls permet ni tan sols anar a terra, però a causa dels precs dels seus parents ja establerts a Alger ha aconseguit amb les seves diligències que desembarquessin perquè eren pocs (122).*

Per aturar aquestes reiterades infraccions el Governador de Maó envià el 18 de maig una comunicació al Comandant Militar de Marina per la qual «*se servirá V. ordenar al ayudante de Marina de Ciudadela prevenga a los patronos y capitanes de aquella matrícula que no se atrevan en lo sucesivo a embarcar pasajeros pa. conducirlos a distinto punto del que marcan sus pasaportes, y que en*

(119) Cartes 15 i 16/3/1834. A.D.G.M. Corresp. Lligall núm. 2.

(120) Idem. 12/5/1834. A.D.G.M. Corresp. Ll. núm. 2.

(121) A.D.G.M. Registro de Pasajeros 1833-1834.

(122) Idem. Idem.

caso de contravención a esta orden seran condenados a satisfacer los gastos, daños y perjuicios que su culpable proceder ocasiona, y además sufrirán las penas a que hubiere lugar segun las leyes y ordenanzas vigentes» (123).

Una altra manera d'entrar a Alger era fer-ho des de Bugia. El 5 de setembre del mateix any, el Cònsol d'Espanya a Alger, treballador incansable, informa al Governador de l'illa de Menorca, D. Pedro Villacampa, que: *«En el dia 3 de este han llegado a esta plaza procedentes de Bugia unos 20 Mahoneses con pasaporte de esa Subdon. que trahia una nota que decia así: «Los individuos comprendidos en este pasapto. no podrán pasar a Argel sin previo permiso del Sr. Agente Insular de aquella plaza» (...) y no puede menos de decir a V.E. que espero tener nuevas dificultades con otros muchos Mahoneses que se encuentran en Buguia, y que esperan tener medios pa. venirse a esta» (124).*

La queixa no degué tenir massa efectivitat perquè en ofici de 22 d'octubre l'Agent Consolar escriu de nou al Governador de Menorca comunicant-li que *«en el dia 11 de este mes han llegado a esta Ciudad por tercera vez procedentes de Bugia a bordo del Javeque Español. Sn. Sebastián de la matrícula de Palma los pasajeros de que tengo el honor de remitir a V.E. la adjunta nota» (125).* Pels seus llinatges (Pons, Juaneda, Bagur, Moll) és evident que tots ells eren menorquins. La major part dels seus passaports duen la mateixa nota que s'indica a l'ofici anterior i, com no hi ha vicecònsol espanyol a Bugia per fer-la complir, Zugasti demana una altra vegada que no es lliurin més passaports i si se'n dóna algun que sigui sense aquesta nota que no fa més que crear inconvenients i molèsties a ell mateix i a les autoritats franceses d'aquesta plaça (126).

(123) Ofici 18/5/1834. A.D.G.M. Corresp. Ll. núm. 2.

(124) Carta 5/9/1834. A.D.G.M. Corresp. Ll. núm. 2.

(125) Idem. 22/10/1834. A.D.G.M. Corresp. Ll. núm. 2.

(126) Idem. Idem.

Com a conseqüència d'aquestes reclamacions, en ofici de 27 de novembre de 1834, el Governador de Menorca es dirigeix de nou al Comandant Militar de Marina ordenant-li que no expedeixi passaports per a Algèria, fent excepció dels qui hi vulguin anar per assumptes de comerç o tinguin un permís del govern algerià autoritzat per l'Agent Consolar espanyol (127).

Efectivament, les autoritats franceses, en vista del nombre creixent d'estrangers sense mitjans de subsistència, sense ofici ni professió, que arriben a Alger, els quals són la causa dels nombrosos robatoris i assassinats que es produeixen diàriament tant a la ciutat com en el camp, determinen dictar un decret (6 desembre de 1834) relatiu a l'admissió d'estrangers a les possessions franceses al Nord d'Àfrica.

El Decret, firmat pel comte d'Erlon -governador general des del 27 de juny de 1834- es pot resumir així (128):

1. Durant aquest mes de desembre es farà un recompte de totes les persones sense ofici o mitjans de subsistència que habitin tant a les ciutats com als seus voltants i, segons els informes que es tinguin d'ells, es decidirà la seva admissió o no a la colònia (arts. 1er. i 2o).

2. Les autoritats franceses es reserven la facultat de refusar l'admissió als que no tinguin passaport regular lliurat per les autoritats del país on s'han embarcat; en cas que l'autorització es fes a petició del cònsol de la nació corresponent, aquest es responsabilitzarà de les despeses del seu retorn si aquest fos convenient, (art. 3er).

3. Tot passaport de qualsevol estranger que vulgui entrar a les possessions franceses del nord d'Àfrica haurà d'esser visat per un cònsol francès, i una vegada en aquestes se donarà una carta de

---

(127) Ofici 27/11/1834. A.D.G.M. Corresp. Ll. núm. 2.

(128) Decret del Comte d'Erlon 6/12/1834. A.D.G.M. Corresp. Ll. núm. 2.

seguretat, prèvia inscripció del passaport en el Consolat de la nació a què pertany, (arts. 4 i 5).

4. Finalment, l'encarregat d'executar el present Decret serà l'Intendent civil.

Després d'aquests anys de dificultats i de contínues prohibicions per anar a la colònia francesa del Nord d'Àfrica, amb el govern del mariscal Clauzel, colonitzador entusiasta que el 8 de juliol de 1835 inicià el seu manament per segona vegada, s'obre un període favorable per a l'emigració.

Així ho expressa l'agent comercial espanyol, V. de Zugasti, al Subsecretari d'Estat en un extens i detallat informe de data 16 d'abril de 1836: *«El Sr. Mariscal Clauzel luego que llegó a ésta en el mes de Agosto proximo pasado, deseando dar una mayor contención (?) a la colonización y persuadido sin duda de que se reunirían muchos capitalistas, levantó esta prohibición, ofició al Consulado diciendo que irían a esta (costa) todos cuantos labradores y artesanos quisiesen venir y mandó a los Consules Franceses y en particular al de Mahón visasen sin dificultad alguna cuantos pasaportes se les presentasen para esta. De sus resultados -continúa en el seu informe- solo de la Ysla de Menorca han venido ya desde el mes de Noviembre último a esta parte, más de mil novecientas personas de todas clases y edades, religiosos, sacerdotes, coristas, legos, niños y viejos imposibilitados para el trabajo; ni me es posible, Exmo. Srñor, hacer a V.E. una pintura exacta del estado de desnudez y miseria en que han venido estos desgraciados; apenas desembarcados se dividían en bandadas por las plazas, calles y casas pidiendo limosna y todos o la mayor parte de los franceses se dirigían al Consulado, persuadidos sin duda o queriendolos persuadir que el Consul tenía fondos para aliviarlos en la miseria; así es que todos acudían a mi pidiendome les diera de comer o trabajo i ni era posible dejar de sacrificarse al ver tanta miseria, agotados por otra parte todos mis medios y sin recursos ni para ellos ni para mi»* (129).

---

(129) Ofici 28/6/1836. A.D.G.M. Corresp. Ll. núm. 3.

Alarmat i sense saber que fer davant aquesta riuada de gent, el Cònsol espanyol acudí al Mariscal Clauzel demanant-li ajuda o feina per a ells. Se'ls ofereix *«hacerles concesiones de tierras, lo mismo que a los franceses, si querian encargarse de cultivarlas. Pero como para esto fuese necesario que contasen con algun capital no tan solo para subsistir interin las tierras no produgesen, pero pa. los trabajos que estas mismas tierras exijan, no pude admitirse esta oferta»* (130).

No obstant, es fan tots els esforços imaginables per donar-los feina. A les obres públiques es destinen preferentment uns 400 o 500 *«maonesos»*. Es constitueix una societat de colonització on s'inscriuen els *«maonesos»* que no tenen feina i a través de la qual els colons contracten els obrers i cultivadors que necessiten. Uns seixanta o més fan feina a la Marina, transportant als magatzems les mercaderies que es desembarquen. Uns vint s'ocupen de la neteja dels carrers. Però, *«aun no estan todos colocados y más de ciento cincuenta han vuelto ya a sus casas desesperados de [no] poder encontrar lo que ellos se esperaban»*. I això no és tot: *«Por desgracia ha habido también desordenes de otra especie en la clase de mugeres que yo me averguenzo de enumerarlas, efecto todo de la indigencia en que se han visto, (...) preveo aun mayores desastres para todos ellos en la estación calorosa -afegeix- por las enfermedades a que estarán espuestos estos infelices a causa de los malos alientos»* (131).

Per una altra banda, segons el cònsol, *«la mayor parte de los Patrones que han conducido todos estos pasajeros se han tenido que volver arruinados, porque después de haber gastado sumas enormes en el viage en su manutención, pues ha habido un barco de estos que ha estado tres semanas en la mar por los malos tiempos, no tan solo no se la han pagado, pero ni el pasage de Mahón*

---

(130) *Idem. Idem.*

(131) *Idem. Idem.*

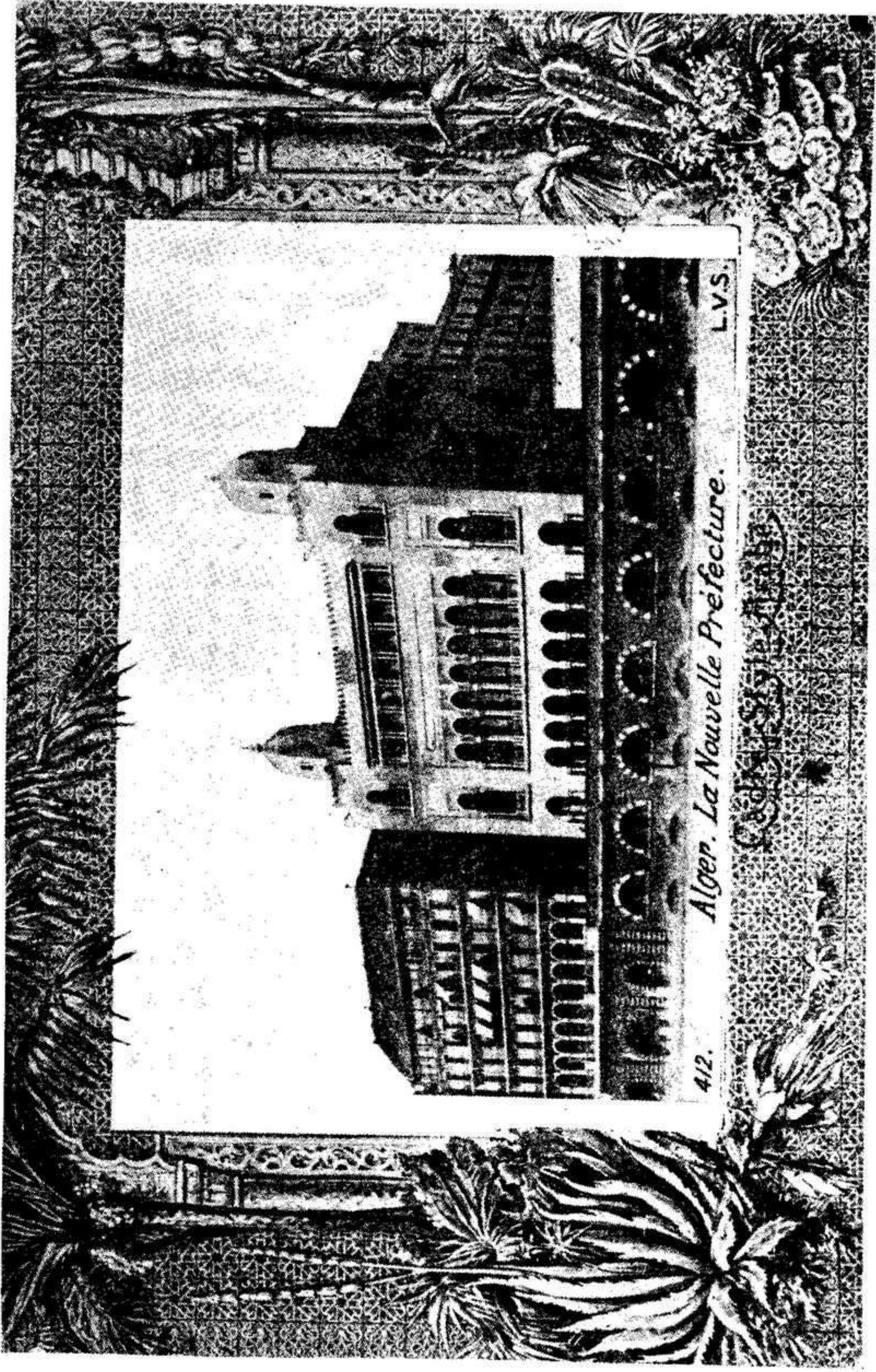

Fig. 7 Alger. La Nouvelle Préfecture.

a esta; y cómo era posible que lo pagasen sino tenían que comer?; algunos de ellos han tomado la determinación de esperar y dar lugar a que lo ganasen, pero estos han sacado peor partido que los primeros, porque han debido gastar mientras esperaban y no les ha sido posible cobrar un sueldo, de los más, porque no lo ganan aun, de los otros, porque lo que ganan no les basta para dar de comer a su gente y de algunos por mala voluntad sin que la Policía ni el Consulado basten para obligarlos» (132).

L'afluència de gent, no solament de Menorca, és tan gran en aquesta època que, segons Zugasti, la població espanyola a Alger s'atraca a les 5.000 persones, si no passa ja d'aquesta xifra, fet que li produeix continuats problemes i disgusts (133).

Abrumat, el cònsol espanyol demana al Govern que comuniqui les oportunes ordres a l'autoritat de Maó perquè «*con arreglo a lo que ya resultó sobre este particular en otras ocasiones, escasee lo más posible la expedición de pasaportes a espanyoles con dirección al referido punto de Argel*» (134).

Informat de tot això, el Governador de Menorca, M. Obregón, en ofici del Govern Civil de Balears de data 28 de juny de 1836, als pocs dies trasllada les ordres rebudes de prohibir l'expedició de passaports per a Alger als Ajuntaments de l'illa (circular de 8 de juliol a Alaior, Es Mercadal i Es Castell, i 11 de juliol a Maó i Ciutadella) i la recomanació del Govern civil perquè s'esforcin en promoure alguna obra pública per proporcionar feina i mitjans de subsistència per tal d'evitar que aquests infeliços ciutadans hagin d'anar a mendicar a terra estrangera (135).

A pesar de les ordres rebudes, la gent, obert el camí de l'emigració, no deixa d'insistir per anar a la colònia algeriana, ja que l'ex-

---

(132) *Idem. Idem.*

(133) *Idem. Idem.*

(134) *Idem. Idem.*

(135) *Circular a los Ayuntamientos. A.D.G.M. Corresp. Lli. núm. 3.*

tremada misèria de l'illa obliga els menorquins a sortir de Menorca.

En ofici de 16 d'agost següent informa el Governador de Menorca al Governador Civil de Balears: *«De resultas de hallarse en este puerto tres javeques de la matrícula del mismo, que se estan aparejando para salir con destino a Argel, se han presentado en esta Subdelegación multitud de personas de todos secsos y edades solicitando pasaporte pa. trasladarse a dicho punto y a pesar de hacerse aqui los mayores esfuerzos para escasear cuanto sea posible la expedición de los documentos arregladamente. a lo dispuesto a las ordenes que rigen sobre el particular, no he podido menos de acceder a las instancias de un centenar de estas personas y despacharles el oportuno pasaporte para dicho destino, en atención a que la mayor parte de ellas pertenecen a familias que desde tiempo se hallan ya establecidas en la citada plaza».*

«Por otra parte -observa el Governador- desde que aquel reyno ha sido declarado Colonia Francesa, las autoridades y los particulares allí establecidos hacen las más vivas diligencias para atraer allí toda especie de individuos de la clase trabajadora de otros paises, en tanto que llegó dias pasados a este puerto, procedente del de Argel, el Capitan D. Francisco Cardona del Javeque de esta matrícula el Africano, el cual me ha manifestado llevar la comisión de conducir allí hasta sesenta trabajadores con la condición de que a su llegada, todos los gastos de fletes y manutención de dichos individuos seran satisfechos por los que le han dado el encargo» (136).

Com hem vist, l'any 1836 es registrà un nombre extraordinari de sortides cap a Alger principalment. Tota la població menorquina es veuria afectada d'alguna manera pel fenomen migratori; tothom parlaria del mateix, comentant les notícies arribades d'Alger i desitjant molts d'ells anar-hi per canviar la seva sort.

Els avisos als diaris indicant la sortida d'algun vaixell cap a Alger són nombrosos en aquest any. Ens ha cridat especialment l'a-

---

(136) Ofici 16/8/1836. A.D.G.M. Corresp. Ll. núm. 3.

tenció l'avís del dia 22 de febrer de 1836 en el «*Boletín Oficial de Menorca*» que, a part d'informar sobre el patró i el vaixell, del lloc on aquest es dirigeix i de l'admissió de càrrega i passatgers, també dóna els preus que regeixen en aquells moments per anar a Alger i que evidentment serien susceptibles de modificació: als lots fins a 12 anys, 1 duro cada un; homes i dones de més edat, 2 duros per persona; i 4 duros si el viatge és fa en la cabina (137). Són preus relativament assequibles si tenim en compte que els jornalers guanyaven apropiadament uns 6 sous (1 pesseta) diària.

Les condicions de la travessia, que podia durar alguns dies o tal vegada més, segons les condicions del temps i de l'estat de la mar, serien algunes vegades infrahumanes. Embarcacions de 20 a 30 tones transportarien cent o dues-centes persones apinyades sobre coberta, a amb els seus equipatges i estris, a part de la seva tripulació i càrrega habitual.

Així, per exemple, el dia 11 de març de 1836 la bombardera «*Ntra. Sra. del Carmen*», de 36 tones, comandada per Gabriel de la Torre, amb 8 de tripulació, es dirigeix a Alger, provenint de Maó, amb 141 passatgers i llast. (138). El dia 20 de juliol de 1841 salpà del port de Ciutadella cap a Alger el llaüt «*St. Antoni*», de 19 tones, amb el patró Francesc Bauzà i 9 de tripulació; la seva càrrega consistia en 187 passatgers, a més de 13 ases, 6 porcs, 17 cabres i 3.600 rajoles (139).

Tanmateix els vaixells no anaven sempre tan carregats. El dia 30 de juliol, deu dies després, sortia del mateix port, també cap a Alger, el llaüt «*El Caballo*», de 28 tones, comandat per Joan Fornaris i 8 de tripulació, amb 108 passatgers i una càrrega de 4 ases i 2 porcs (140).

(137) Arxiu Històric de Maó. «*Boletín Oficial de Menorca*» 22/2/1836.

(138) Viceconsolat de França a Ciutadella.

(139) Idem. Idem.

(140) Idem. Idem.

Molts menorquins realitzaren la travessia en els vapors de guerra francesos que setmanalment feien la ruta Toló-Maó-Alger i viceversa. Segons el registre d'entrades de vaixells al port de Maó, l'any 1839 vingueren d'Alger 39 vapors; el 1840, 49, a més de 2 d'Orà i 2 de Bona, i, el 1841, fins el mes de juliol, 35, a més de 4 d'Orà. El temps que tardaven en venir d'Alger era de 2 o 3 dies. Tant en el viatge d'anada des de Toló com en el de tornada d'Alger transportaven una gran quantitat de passatgers francesos i ferits i malalts de l'exèrcit d'ocupació, amb una mitjana de 100 o 200 en cada viatge, arribant fins i tot en ocasions a 400 o a 600 persones (141). De vegades ni tan sols entraven en el port de Maó, enviant en un bot els plecs de correspondència, si en duen, al Cònsol o al Comandant de la gavarra estacionada en aquest port. Quan entren en el port surten tot d'una, embarcant o desembarcant algun passatger, a no ser que el mal temps, alguna avaria o la necessitat de proveir-se de carbó del Dipòsit que tenien al port els impedís continuar el seu viatge.

En carta del 28 de setembre de 1840 el vice-cònsol francès a Maó, P. Valls, comunica al vice-cònsol francès a Ciutadella, Olivar, les tarifes que regeixen pel que fa als passatgers que volen anar a Alger: 48 francs amb llitera i 33 francs sense (142).

Però, a més del trànsit de passatgers, també es desenvolupa un actiu comerç entre l'illa i la colònia, el qual mantení en constant moviment nombrosos vaixells tant de la matrícula de Maó com de Ciutadella. Ja des dels primers moments de la seva existència, els menorquins realitzaren un tràfic de mercaderies per atendre la demanda de subsistències d'Alger, Orà i Bona, fent també el cabotatge entre els establiments francesos del litoral argelià.

Entre agost i desembre de 1830 arribaren al port de Maó, des

---

(141) A.D.G.M. Registro de entrada de Buques en el Puerto de Mahón. 1839, 1840, 1841.

(142) Carta 28/9/1840. V.F.C. Corresp.

d'Alger, 5 vaixells; el 1831, 13 amb més de 80 passatgers; el 1832, 10 vaixells, un d'ells procedent de Bona, amb més de 50 passatgers; el 1833, 11 vaixells amb uns 70 passatgers; i el 1834, entre gener i agost, 8 vaixells amb 21 passatgers. (143). Són velers de petit tonatge, com els xabecs «*La Frasquita*» (31 t.), «*La Virgen del Carmen*» (45 t.), «*La Esperanza*» (33 t.), el falutxo «*Las Tres Marias*» (34 t.) o amb noms de sants ben característics «*S. Rafael*» (50 t.), «*S. Francisco*» (27 t.), «*S. José*», «*S. Antonio*», «*S. Pedro*», etc.

Aquest tràfic continuà els anys següents. Ja hem assenyalat en un altre lloc el nombre de vaixells i de passatgers que des de 1832 sortiren només des del port de Ciutadella (144). El 1839, procedents d'Alger, entraren al port de Maó 10 vaixells, que, a part de la càrrega, dugueren 215 passatgers; el 1840 n'entraren 28 amb 330 passatgers a més de la càrrega; i entre gener i juliol de 1841, 11 vaixells amb 124 passatgers i càrrega (145). Són el bergantí-goleta «*Minerva*» (70 t.), les goletes «*Anita*» (45 t.), «*Les Dos Hermanas*» (37 t.) i «*Emilia*» (37 t.), els xabecs «*Victor*» (27 t.) i «*San Cayetano*» (27 t.), «*S. José*» (26 t.), etc., amb noms de patrons i propietaris ben menorquins i ja tradicionals dins la marina maonesa particularment, com els Tudury, Victory, Riudavets, Vinent, hereus de Joan Femenies, Fronti, Cardona, etc.

Com hem pogut comprovar en les sortides de vaixells des del port de Ciutadella, aquests transportaven cap a Alger una càrrega ben variada, en la qual predominaven els productes que podia oferir l'illa: cantons de les pedreres de Ciutadella, llegums i hortalisses, fruita, formatge, mantega, i, fins i tot, mariscs i peixos; també tot

(143) A.D.G.M. Registro de Pasaportes 1830-1832 i Registro de Pasajeros 1833-1834.

(144) Gomila, J. i Sastre, J. Ob. cit. pàg. 509-510

(145) A.D.G.M. Registro de Entradas de Buques en el Puerto de Mahón. 1839-1840, 1841.

tipus de bestiar: vaques, ases, mulès, porcs (146). En la tornada, pel que fa als anys 1839-41, la càrrega que normalment es consignava és: llastre, «*varios efectos*», taulons, carbó de pedra (147).

Paral·lelament al tràfic legal hi ha indicis suficients per pensar en l'existència d'un tràfic il·lícit. El 12 de novembre de 1840, el cònsol francès a les Illes Balears, Hersant, escriu al vice-cònsol a Ciutadella comunicant-li que s'ha adonat que els capitans dels vaixells espanyols de les Illes Balears abans d'anar a les possessions franceses del nord d'Àfrica fan escala a altres ports afavorint, això si no el fan ells mateixos, el contraban. Per impedir-ho, a partir d'ara es demanarà als patrons quan vagin a visar els papers que exhibeixen el Manifest del seu carragament, que s'inscriurà detalladament a la seva patent de sanitat (148). A més, segons Vilar, era freqüent l'existència de contrabandistes que duïen càrrega legal a Algèria i tornaven aparentment en llastre.

L'emigració d'aquests anys fou descontrolada, individual i gairebé anàrquica. En la realitat el govern francès no posà gran atenció als afers algerians fins la dècada de 1840. A finals de l'any 1840-29 de desembre- és destacat a Alger el general Bugeaud, que marcarà tota una etapa en la història de la colònia francesa. Durant el seu manament durà a terme, amb resultats diversos, distints plans colonitzadors. Fracassat un primer assaig de colonització militar, del qual el 1848 quasi no en quedaven vestigis a causa de la inexperiència, abandonament o deserció dels colons, Bugeaud inicià una altra colonització civil recolzada en l'exèrcit, a les planures de Mitidja i el Chelif; el 1847 hi havia en explotació 40 finques importants a Mitidja i algunes més a les regions litorals sotmeses (149).

(146) Gomila, J. I Sastre, J. ob. cit. pàg. 513-514

(147) A.D.G.M. Registro de Entradas de Buques en el Puerto de Mahón. 1839, 1840, 1841.

(148) Carta 12/11/1840. V.F.C. Correspondència.

(149) Vilar, J. Bta. ob. cit. pàg. 118 i ss.

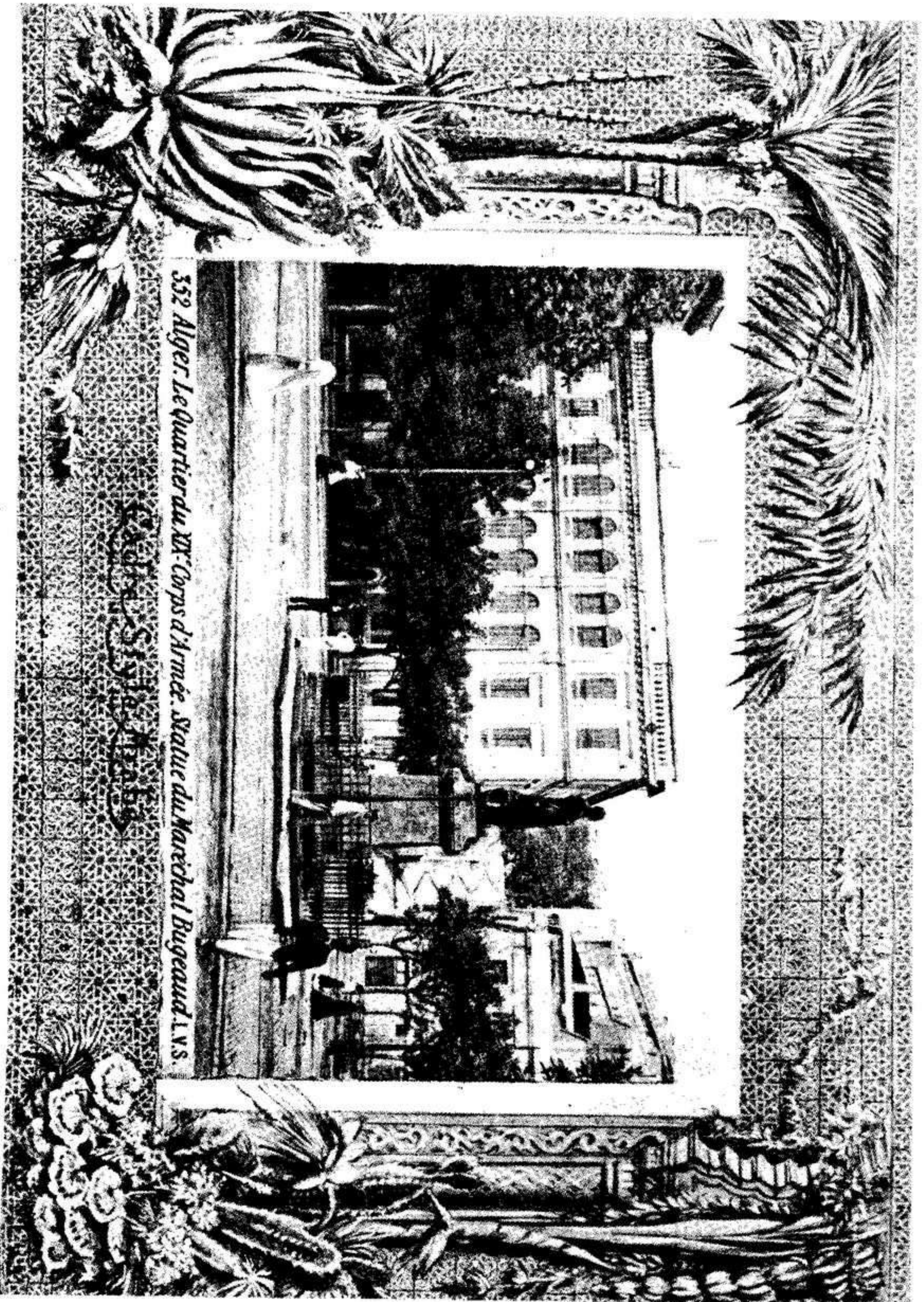

Fig. 8 Alger. Le Quartier du XIX

Devia esser gran la necessitat del governador francès d'aconseguir mà d'obra per dur a terme feines d'explanament i dessecació, així com la construcció de carreteres i edificis públics. El 28 de setembre de 1841, el vice-cònsol a Ciutadella, Gabriel Morera, rep un avís tramès pel Ministeri de la Guerra a través del Cònsol general a les Illes Balears, Hersant, tendint a cridar a Algèria el major nombre possible de terraplaners per esser empleats en els treballs d'esplanament que s'estan executant en aquest moment a la planura de Mitidja. D'aquest avís que s'adjunta se'n farà la major publicitat possible, fent conèixer expressament que els passaports d'aquells que responguin a la crida del govern francès es visaran de franc (150). A l'avís s'especifiquen les condicions que s'ofereixen (151).

Un més després, el 25 d'octubre, el vice-cònsol a Ciutadella rep noves instruccions del Ministeri de la Guerra per facilitar l'emigració de treballadors a Alger; i recalca: Vè. no perdrà de vista que es tracta en aquest moment d'afavorir l'emigració de terraplaners i d'alguns artesans solament. Els cultivadors trobaran en el seu moment una sortida a Algèria, però és precís esperar que les operacions que s'executen, i que tenen per finalitat assegurar la seguretat a la Metidja i lliurar aquesta vasta planura al cultiu, estiguin bastant avançades perquè els colons s'hi puguin establir sense perill (152). L'autoritza a noliejar vaixells pel seu transport a Alger a compte de l'Estat. També dóna els preus que es paguen als treballadors (153).

Tanmateix, davant les considerables despeses que ocasionava el pagament de la travessia als obrers de les Illes Balears, el 6 de desembre de 1841 (154) el Cònsol comunica a Morera l'ordre rebuda del General Bugeaud de suspendre totalment la partida dels que,

---

(150) Carta 28/9/1841. V.F.C. Corresp.

(151) Veure Avís adjunt carta anterior.

(152) Carta 25/10/1841. V.F.C. Corresp.

(153) Idem. Idem.

(154) Carta 6/12/1841. V.F.C. Corresp.

estirats pels avisos públics, havien manifestat el desig de passar a Alger; a partir d'ara els qui hi vulguin anar pagaran el viatge pel seu compte. En realitat, és l'arribada a la colònia de bastants d'obriers francesos el que permet renunciar a cridar-ne d'estrangers. No sabem quants menorquins hi anirien abans d'aquesta disposició, però en la seva resposta al Cònsol el vice-cònsol a Ciutadella li fa saber que els 22 que havien respost a la crida no s'havien sotmès del tot a les condicions, ja que volien que les seves famílies anessin amb ells també de franc (155).

Encara l'any 1845 l'arribada de menorquins a Alger era tan considerable que alarmà el cònsol d'Espanya en aquella plaça. En un despatx al Govern cridà l'atenció una vegada més sobre «*la emigración espantosa de españoles que se verifica en este país, ya sea de la isla de Menorca, que según me aseguran va quedando desierta, ya de la costa del continente particularmente de la parte de Alicante, que según la marcha que lleva, no tardará en quedarse también como la isla de Menorca*» (156).

A la consulta feta pel Govern al Capità General de Balears per comprovar informes tan alarmants, aquest respongué que l'emigració no tenia massa importància pel que fa a Mallorca i a Eivissa, però sí a Menorca, «*en donde, en efecto, ha habido y continua siendo numerosa, en razón de la miseria a que ha ido reduciéndose por su falta de comercio, por haber cesado la construcción de buques de guerra y particularmente en sus astilleros, y también la navegación de los muchos de esta última clase que antes lo hacian, por la expresada falta de comercio*». I afirma que abans que disminuir augmentarà l'èxode, de tal manera que «*si no se adoptan algunas medidas extraordinarias que puedan contenerlo, poco tardará en que sea despoblada*» (157).

---

(155) Idem. 12/12/1841. Idem.

(156) Citat per Vilar, J. Bta. ob. cit. pàg. 128.

(157) Idem. Idem. pàg. 129.

Però, a partir dels darrers anys de la dècada dels quaranta l'emigració experimentà una forta davallada. El nombre de passatgers que sortiren del port de Ciutadella cap a Alger, tan nombrós en anys anteriors, es reduí a xifres de poca consideració, si bé en alguns anys passà de cent persones, com els anys 1858 i 1859 en què es registraren 136 i 177 passatgers respectivament (158). Amb tot el comerç continuà i, encara que el nombre de vaixells que des del port de Ciutadella es dirigiren a la colònia francesa també fou de poca consideració, s'experimentà un lleuger augment entre 1870 i 1877, en què sortiren 97 vaixells, la majoria dels quals cap a Alger, 6 a Orà i 1 a Bona (159).

Passats aquests anys de descontrol i permissivitat, la política colonial adoptada per les autoritats franceses fou cada vegada més restrictiva. Segons un despatx del Ministeri d'Afers Estrangers de 31 de maig de 1851 que el cònsol de França a les Illes Balears dirigeix al vice-cònsol a Ciutadella, en aquests anys Gabriel Morera, no es lliurarà visa de passaport per a les possessions franceses del Nord d'Àfrica més que als individus d'una moralitat segura i acostumats, sobretot, a realitzar feines relacionades amb l'agricultura. Aquesta decisió fou adoptada -es diu a la carta- perquè nombrosos espanyols cometeren alguns actes reprobables a la província d'Orà (160).

Amb motiu de diverses irregularitats que es cometien en l'expedició de passaports, el 19 d'abril de 1853 el vice-cònsol a Ciutadella rep unes disposicions més estrictes respecte al visat d'aquests (161).

Finalment, el 3 de febrer de 1858, en una circular del Cònsol Cabarrús al vice-cònsol a Ciutadella, Sr. Faner, es dóna una ordre que tindrà importants conseqüències per a l'emigració: «No lliurarà

(158) V.F.C. Registre de Recettes (12/7/1841 - 28/6/1877).

(159) Idem. Idem.

(160) Carta 18/6/1851. V.F.C. Corresp.

(161) Idem. 19/4/1853. V.F.C. Corresp.

en el futur cap passaport o visat», i afegeix: «tots els qui voldran d'ara per endavant anar a França o a les possessions franceses hauran de presentar-se a la meva Cancelleria» (162).

Interessants són les explicacions que respecte al descens de l'emigració ens proporciona Francesc Truyol en el seu informe de 15 de febrer de 1888 sobre l'emigració menorquina a Alger. Segons ell ja fa molts anys que cesà aquesta emigració. Això fou motivat per diverses causes, entre d'altres, la resolució del govern francès a donar només concessions gratuïtes de terres als súbdits d'aquesta nacionalitat, l'aplicació de la llei de 1875 que sotmet a quintes els qui habiten a Algèria; l'aplicació també de l'article 5 del conveni hispano-francès de 1862 que faculta França a sortejar pel servei de les armes als fills dels espanyols nascuts ja a la colònia i que no justifiquin haver-lo complit a Espanya; el fet de retirar als estrangers el dret d'elecció i de representació als municipis, etc. Per altra banda, assenyala també la creació de la indústria de la sabateria a Maó i a Ciutadella, que en permetre guanyar-se millor la vida als menorquins i augmentar el seu benestar ja no es veuen en la necessitat de sortir de l'illa.

Tot i això el nombre de menorquins existent a Algèria no ha minvat sinó que augmenta cada dia a causa d'un creixement vegetatiu considerable. Assegura que en aquells moments a Algèria hi vivien més de 20.000 persones d'origen menorquí, fills o néts d'aquells que hi emigraren (163).

---

(162) Idem. 3/2/1858. V.F.C. Corresp.

(163) Oliver Fuster, J. «Un informe sobre la emigración de menorquinas a tierras de Argelia en el siglo XIX» dins **Trabajos de Geografía**, 35 (Miscelánea 1978-79) (Palma, 1980) pàg. 136.

LA COLONITZACIÓ «MAONESA»

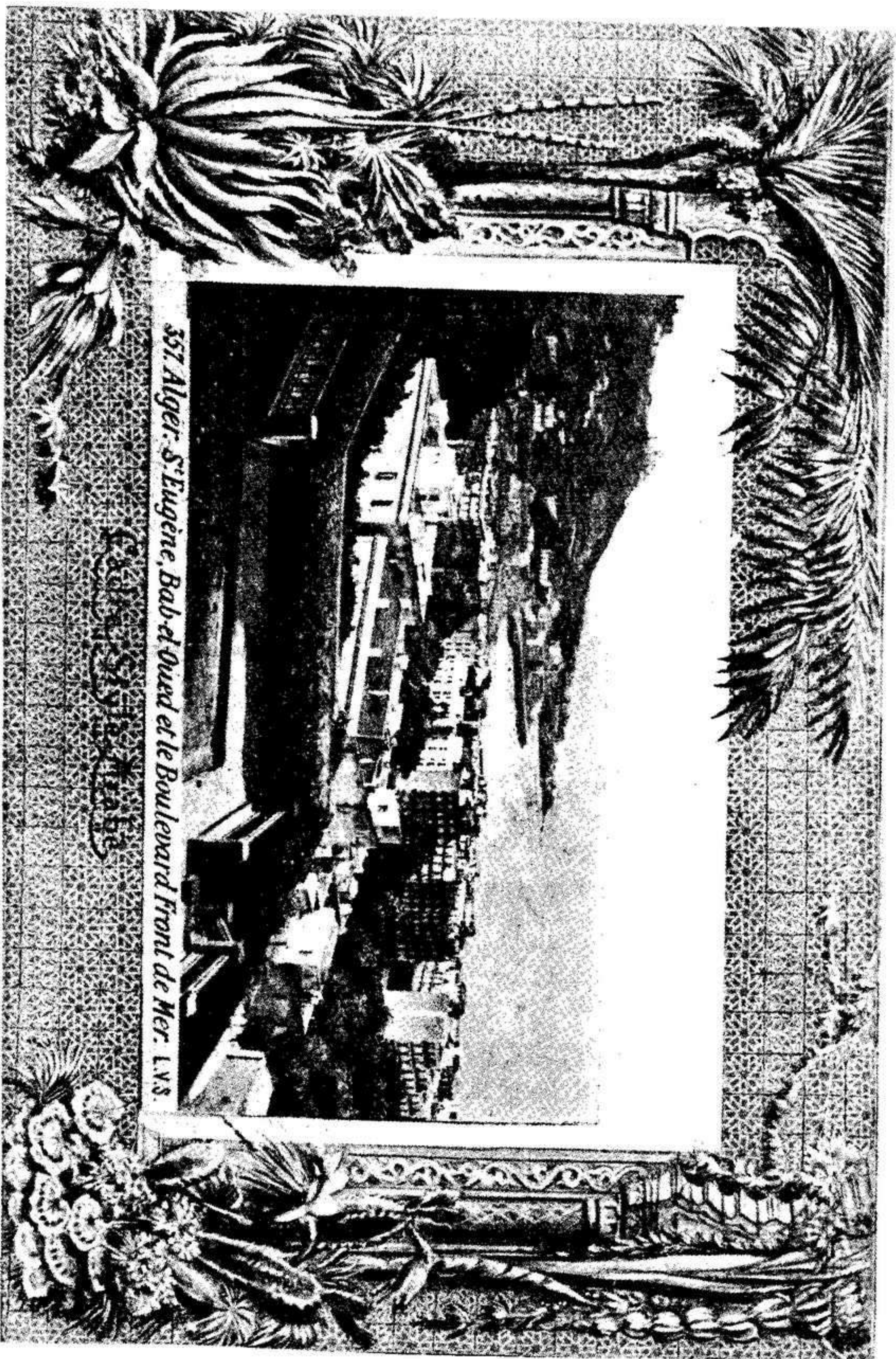
«En 1835 els habitants de Maó, Ciutadella, St. Lluís, Es Mercadal i d'altres pobles de l'illa de Menorca, en resposta a la invitació del marquès de Vialar i del seu antic company Costa, llavors secretari del governador de Maó en el departament de Policia, vingueren a establir-se a Alger i els seus voltants. Donaren valor a la major part dels hortals veïns de la vila i alguns realitzaren ràpidament economies que empraren en comprar terres particularment prop de Maison Carrée. Després d'haver-les esbancades i sembrades es construïren una casa, obriren pous per aprofitar-se d'aigua per a l'alimentació i la irrigació, i, gràcies als esforços que desplegaren sense aturar-se, obtingueren bones collites de llegums i cereals. Juntament amb aquesta labor infatigable despleguen una extraordinària sobrietat (la carn i el vi no figuren en les seves taules més que els dies de festa); així, poc exigents en els allotjaments i nutrició, i per una altra banda, molt hospitalaris amb els seus companys acabats de desembarcar que acullen durant setmanes en espera que s'hagin construït un redòs, aquests hortolans maonesos reuneixen excel·lents condicions per a ser bons colons» (164). Amb aquests termes es parlava dels immigrants menorquins en un informe oficial francès.

Efectivament, la favorable acollida dels illencs adoptada pel govern francès a causa de les seves qualitats excepcionals, el continuat augment de la seguretat en el territori algerià, i la cada vegada més gran quantitat de noves terres posades en conreu, estirà cap a Algèria nombrosos emigrants menorquins que, coneguts amb l'epítet de «maonesos», acabarien per ocupar una posició rellevant com a colons en la colònia francesa.

---

(164) Citat per J. Bta. Vilar. ob. cit. pàgs. 127-128.

357. Alger. S. Eugène, Bab-el Oued et le Boulevard Front de Mer. L.V.S.

E. V. S. J. M. K. A. B.

Fig. 9

Algèria, situada al nord d'Àfrica, pròxima a l'arxipèlag balear (la distància entre Maó i Alger és de 196 milles, és a dir, uns 363 Km.), ofereix immillorables avantatges als menorquins, adaptats a un clima semblant i amb explotacions en condicions anàlogues a alguns dels seus cultius. A la costa d'Algèria domina un clima mediterrani, sota la influència de la mar; les temperatures mitjanes mensuals al litoral durant l'hivern oscil·len entre 10 i 12 graus, a l'estiu, que resulta pesat i humit, les temperatures mensuals estan entorn dels 25 graus, amb precipitacions entre 400 i 600 mm. anuals i una vegetació essencialment mediterrània (alzines, pins...).

El país, a la zona de l'Àtles, es divideix en tres regions: L'Algèria Oriental, amb un relleu que es fa complicat i muntanyós, és la que sentí més poc l'efecte de la colonització europea; l'Algèria Central, ocupada per cadenes muntanyoses (anticlinal del Sahel) i planes interiors (sinclinal de la Mitija), que formen part de la mateixa estructura geològica, és la més desenvolupada del Magreb, girant tota la seva vida entorn d'Alger; finalment, l'Algèria Occidental, on les planes formen una gran extensió -Oranesat, planura del Chelif- i les muntanyes es fan més suaus, és la regió menys aïllada de totes.

Mentre que els nombrosos immigrants del sud-est espanyol, almeriencs murcians i alacantins -que també tingueren un paper molt important en la colonització algeriana en els anys trenta i quaranta, així com en èpoques posteriors, sobretot en els anys seixanta- s'establiren al departament d'Orà, a la part occidental, on predominaven respecte dels altres grups de població, l'emigració menorquina es dirigí cap a la regió central, en particular a la ciutat i comarca d'Alger, on tingueren un paper rellevant si bé existien colònies illenques a les altres poblacions litorals de la regió centro-oriental del país, juntament amb valencians i també alacantins. Per la seva part, italians i anglo-maltesos s'establiren als departaments d'Alger i de Constantina, a l'est, més a prop de les seves regions d'origen.

A partir de finals de 1835, després de les facilitats donades pel

mariscal Clauzel, fervent colonitzador, i gràcies a les gestions realitzades pel baró de Vialar, s'impulsà cap a la comarca d'Alger i els seus voltants un corrent migratori menorquí que, com hem vist, es pot qualificar d'espectacular. L'èxode fou provocat per un viatge del baró de Vialar, colon francès establert prop d'Alger l'any 1832, amb terres en propietat a Kouba, a la regió de Sahel. Aquest, el 1835, delegat per la Societat Colonial per anar a París a explicar el que havien fet els colons algerians, passà per Maó. Aquí trobà un company seu, en Costa, secretari de la Policia al Govern de Maó. Llavors surt la idea de l'emigració a Alger dels llauradors que no poden trobar mitjans de subsistència a l'illa. Costa es compromet a trobar famílies aptes per emigrar per a la qual cosa assegura que el govern espanyol no posarà cap obstacle. Per la seva part, el baró de Vialar escriu al President de la Societat Colonial oferint-li cent famílies menorquines a les quals només haurà d'assegurar feina i terres per cultivar a mitges, fent els avançaments indispensables per començar, que després ells tornaran (165).

No obstant, una vegada a Algèria, com ens descriu el cònsol espanyol a Alger en els seus informes, generalment les coses no eren massa fàcils.

«Los isleños -explica Villar-, conforme iban llegando, eran repartidos en las fincas pertenecientes a ciudadanos franceses trabajando allí hasta ahorrar lo suficiente para hacerse con parcela propia, por lo común algún baldío adquirido a bajo precio y puesto en explotación después de ímprobos esfuerzos. A menudo perdían la salud en las duras faenas de desbroce y descuaje, pero sobretudo en la desecación de pantanos, y, llegado el caso, enfermos y agotados, habían de ser repatriados por cuenta del gobierno español, después de que el Cónsul pagase las facturas del hospital. Solamente ellos -continua Vilar- se aventuraban a arrostrar los trabajos,

(165) G. Bresson *«Histoire d'un Centre Rural Algérien: Fort de l'Eau»*. Alger, 1957. pàgs. 63-64. Les cites dels textos en francès son traduccions nostres.

enfermedades y peligros de un medio tan hostil, sin contar las acometidas argelinas a las que, más que nadie, se encontraban expuestos» (166).

Tanmateix, no sempre eren tan dolentes les seves condicions de feina. El baró de Vialar, que havia estimulat l'emigració menorquina, en contractà alguns i els instal·là com a parcers al seu domini de Kouba, els distribuí 8 àrees de terra, 4 bous i 2 mules a cada un, i els facilità la construcció d'un habitatge (167).

Encara que els «maonesos» apareixen també ocupant diversos oficis a les ciutats, essent les seves dones les criades més cotitzades, és, no obstant, per les seves dots de cultivadors per les quals són molt apreciats. Les referències en aquest sentit són nombroses.

Segons les observacions fetes cap als anys quaranta per dos oficials espanyols arribats com a observadors de la campanya contra el cabdill berberesc Abd en Kader, «*los españoles de la provincia de Argel són en su mayoría menorquines, hábiles agricultores, laboriosos, sobrios, siendo muy buscados y dándoles preferencia a los demás en ese ramo. Verdaderos campesinos, proceden de aldeas y campos, y perfectamente aclimatados, se establecen en el país definitivamente» (168).*

«*Com hortolans -escriu Violard (169)- els maonesos són molt superiors als altres espanyols, i als italians. No empren, en general, més que la mà d'obra maonesa, i els membres d'una mateixa família quasi sempre són suficients per cultivar el seu lot i dur els llegums al mercat. Excepcionalment, quan manquen els fills a la seva família, empleen indígenes; l'explotació d'un lot de set hectàrees exigeix quatre o cinc obrers tot l'any.*

---

(166) Vilar, ob. cit. pàg. 127.

(167) Bresson, G. ob. cit. pàg. 64.

(168) Citat per Vilar, ob. cit. pàg. 127.

(169) Violard, E. «*Les villages algériens*» Alger, 1925-26, I, pàg. 60.

La paraula d'aquestes honestes gents ben val una escriptura, i mai es feran estirar d'una orella per pagar les seves contribucions».

A més, -continua Violard en una altra part- *«un petit nombre de maonesos de Fort-de-l'Eau s'han instal·lat a Alger en qualitat d'exportadors i comerciants de fruites o llegums, però no han venut les seves concessions: les lloguen molt cares als seus compatriotes o les fan cultivar a mitges»* (170).

Així, instal·lats molts d'ells definitivament, i satisfets de la seva situació a la nova colònia, cridaren a altres menorquins i parents seus. L'emigració «maonesa» arribà a ser tan nombrosa a Alger i els seus voltants que, a més d'ocupar-se de feines del camp i de diversos oficis en la ciutat, integren, segons Vilar (171), la part més gran de les tripulacions dels vaixells francesos que feien el tràfic amb la metròpoli, amb altres països europeus i també el comerç algerià de cabotatge.

Encara l'any 1864, trenta anys després del començament de la immigració menorquina, renovada amb la continuada vinguda de nous emigrants, els colons illencs ocupen un lloc privilegiat com a cultivadors a la regió central d'Algèria. *«A la província d'Alger -ens diu Cés-Caupenne (172)-, on entre els estrangers predominen els emigrants de les Illes Balears, el maonès, que és sobri, feiner i honrat, té el monopoli quasi exclusiu del conreu de les hortalisses als voltants de les ciutats i particularment d'Alger, conreu al qual es deu el comerç relativament important dels llegums, espàrrecs, pèsols, carxofes primerenques, que s'envien a França des dels primers mesos de l'any».*

Ben situats a Hussein-Dey, primera concentració menorquina d'importància, i als voltants d'Alger, no obstant i, a causa de la gran

(170) Idem. Idem. pàg. 60.

(171) Vilar, ob. cit. pàg. 129.

(172) Cés-Caupenne *«La España y la Argelia a propósito de la exposición internacional franco-española»*. Argel, 1864 pàg. 15 Citat per Vilar, ob. cit. pàg. 185.

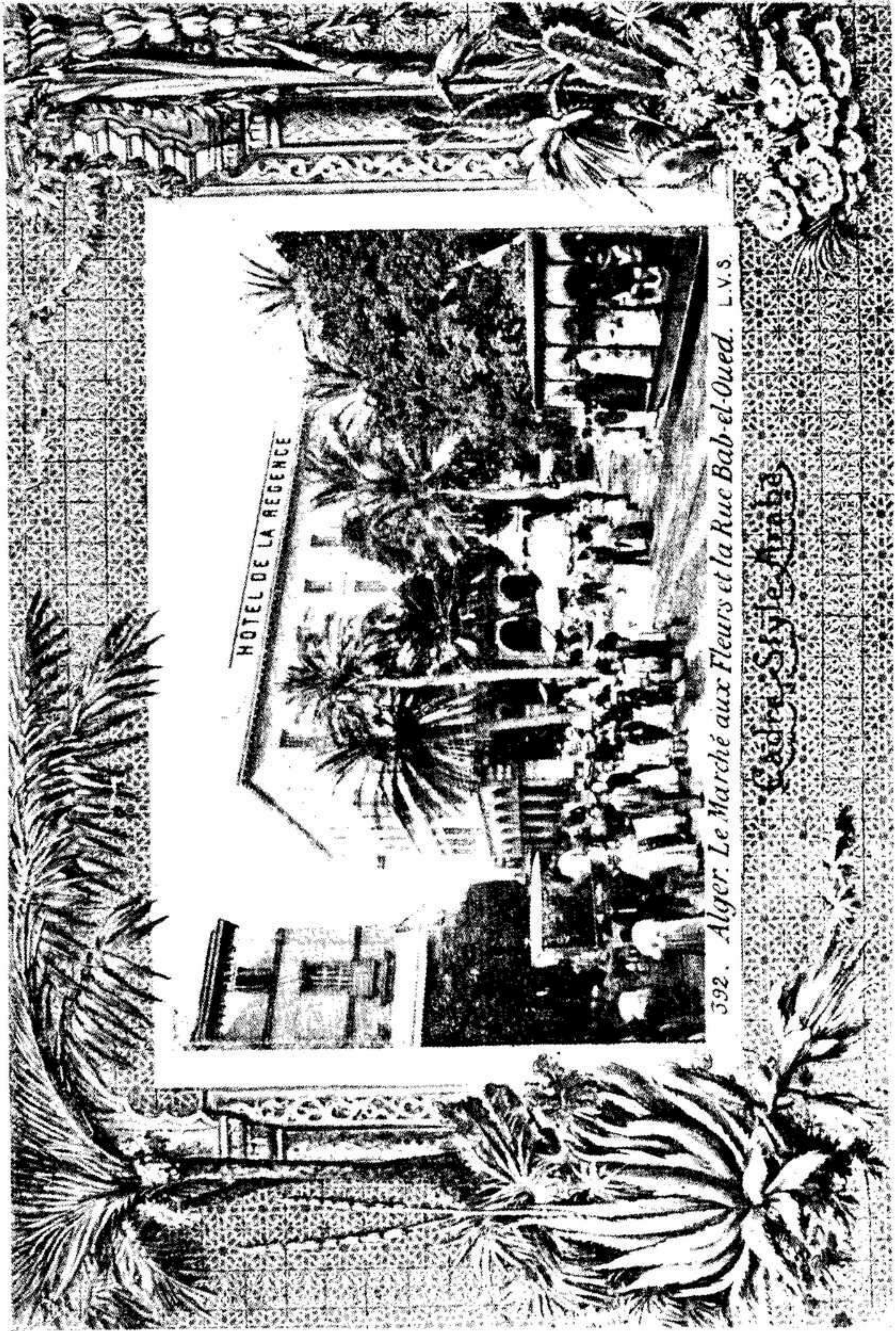

Fig. 10

concurrència de treballadors, començaren a no trobar feina. Llavors, alguns menorquins, a través del Batle de Hussein-Dey, sol·licitaren del govern francès que els concedís terres al districte de Birkaden, a les rodalies d'Alger.

En carta de 5 de febrer de 1846, aquest es dirigeix al Director de l'Interior (173). Exposa que un grup de persones que des de fa alguns anys habiten a la seva comuna, s'han informat que el govern francès desitja colonitzar i posar en cultiu terres incultes d'Algèria. Són tots maonesos, exceptuant tres que són europeus, hortolans il·letrats, de reconeguda capacitat. Posarien en cultiu les parcel·les que se'ls assignés en un termini de tres anys. A canvi, demanen només la construcció per a cada família d'una simple casa en la qual es puguin instal·lar; la concessió de 50 hectàrees on se'ls permeti plantar una hectàrea de vinya i d'arbres de fruita i se'ls atorgui a cada un 800 francs. També es demanava realitzar les obres de sanejament necessàries i la construcció d'un molí.

Després d'aquesta es feren altres sol·licituds de concessions de terres. Finalment, davant les reticències del govern francès, alguns menorquins, Mateu Marquès, Joan Fedelich i Joan Barber, van recórrer al baró de Vialar. Aquest, satisfet dels seus colons illencs, el 1er. de març de 1847 escriu al Ministre de la Guerra (174) demanant la fundació d'un petit centre de població a La Rassauta, cap a Fort-de-l'Eau. Parla de la qualitat dels menorquins i crida l'atenció sobre l'avantatge d'instal·lar aquestes famílies.

«La població agrícola dels voltants d'Alger es compon principalment de maonesos. Han deixat en gran nombre les seves illes amb les seves dones i fills i han poblat i conreat quasi tot el massís d'Alger.

Mentre que els pobles creats per l'Administració no ofereixen més que cultius ben rars i més onerosos que productius per als

(173) G. Bresson, ob. cit. pàgs. 64-65.

(174) Idem. Idem, pàgs. 68-69. Veure còpia original a l'apèndix.

concessionaris que allà han estat empleats, els maonesos, millor aclimatats, més sobris i més hàbils en el petit conreu, han trobat la manera de viure còmodament en la propietat d'altres europeus tot i pagar a aquests lloguers massa elevats. Són ells realment els qui han dotat el massís de conreus i de vida.

Són aproximadament cinquanta caps de família que habiten des de fa ja un gran nombre d'anys a Algèria, tots cultivadors aclimatats, tots arrendataris coartats pels preus molt elevats de les terres que els han llogat, els quals demanen una concessió a l'Administració. Sol·liciten ser col·locats en les mateixes condicions que els concessionaris d'altres pobles, a For-de-l'Eau, prop de Maison-Carrés, damunt l'antigua granja de la Rassauta.

Fins ara no s'han fundat colònies més que per ajuda dels l'immigrants tot just arribats, ignorants del cultiu, almenys d'aquell que prospera a Algèria. Són avui habitants d'aquesta comarca, algerians que entren en els vostres plans d'aglomeració i que s'ofereixen a reunir-se en un poble que ells crearan sota la vostra protecció i assistència.

Si no estessin segurs de prosperar no s'exposarien a aquesta fundació ni a perdre el seu temps, que és preciós, ni les economies adquirides sota el sol d'Àfrica, ni l'existència de les seves famílies.

Aquesta és la primera vegada potser que un poble agrícola es funda a Algèria amb garanties d'èxit. Es farà, sens dubte, privant molts propietaris dels seus millors obrers. Però aquesta no és una consideració que pugui aturar-lo quan es tracta de fer una cosa útil i de procurar el benestar a més de tres-centes persones».

Diversos problemes de tipus administratiu i financer, com el no ser colons de nacionalitat francesa, la manca de fons, la inexistència d'una clara delimitació entre els territoris civils i els de la intenció militar les mateixes condicions presentades pels menorquins que semblaren pretencioses, entre d'altres, no permeteren l'aprovació del projecte pel Govern francès, que posà els sol·licitants en el

dilema d'instal·lar-se sense subvenció o refusar la concessió. Aquests, de moment, claudicaren.

Però, des de principis de 1848 tornen a insistir en la seva sol·licitud. Un d'ells, el Doctor Jaume Moll, ciutadellenc resident a Alger, es convertí en el seu portaveu i escriví diverses cartes al Director General.

Jaume Moll gaudia de gran reputació i notòria influència. Havia nascut a Ciutadella el 6 de febrer de 1817 en el si d'una família que donaria diversos fills il·lustres a aquesta població. Fou estudiant de medicina i cirurgia a la Universitat de Cervera. Després alumne intern de l'Hospital civil i militar d'Alger del 10 de juliol de 1839 al 9 de març de 1844, on serví a requeriment de l'Intendent en Cap de l'esquadra francesa. Del 9 d'agost de 1840 al 1er de març de 1842 estigué al servei del Dey de Tunis. El mes de març de 1844 es traslladà a Roma, ciutat en la qual es llicencià i doctorà en Medicina. Després tornà a Alger. Fou un dels fundadors de la «*Société de Medecin*». La seva actuació com a metge fou decisiva en l'epidèmia de còlera que afectà Orà l'any 1849, la qual relata en un Memorial, i per la qual fou condecorat pel govern francès. Escrigué un **Tratado del Cólera** amb els procediments terapèutics a seguir. El 1850, en declarar-se una nova epidèmia de còlera a Trípoli, se'l requerí una altra vegada. El 1858, als 41 anys d'edat, morí a Nova Orleans (175).

Preparà una llista de sol·licitants, en total 108 persones originàries de Balears i 5 francesos. Les seves condicions eren: atorgament de 25 hectàrees per família, atribuïnt una part d'aquestes terres a la cria d'ovelles merines, i concessió d'un espai comunal al Centre. A canvi, es comprometien a posar en tres anys les terres

---

(175) Bosch, A. «*Ciudadellanos Ilustres. Biografía de la familia Moll Marqués*» Publicacions de l'Iris, maig 1832. Ciutadella.

en cultiu, a construir una casa, a plantar arbres i a excavar un pou (176).

Per fi, després de tantes dilacions, el 30 d'abril de 1849 el Ministre de la Guerra autoritzava el Prefet d'Alger a disposar de terres pels demandants. El 20 d'agost del mateix any fou aprovada pel Consell de Govern la creació del Centre, i l'11 de gener de 1850 el President de la República firmava el decret pel qual es fundava Fort-de-l'Eau, a 18 quilòmetres d'Alger. Així sorgí el primer poble menorquí d'Algèria (177).

En el sector de Rassauta, i no a Birkaden, foren atribuïdes 500 hectàrees de terres per a la creació del poble, on el sotabosc ho dominava tot, no hi havia camins ni sendes, ni massa seguretat. Aquí s'instal·laren 45 famílies, amb títols de concessions, que, segons J. Gutiérrez (178), representarien en total uns 230 habitants, encara que en la nostra opinió comportarien en conjunt una xifra més elevada, entre dues-centes cinquanta i tres-centes persones, menorquines totes. Entre ells són freqüents els lligatges Pons, Sintes, Camps, Marquès, Mercadal, Salord, Barber, Alzina..., habituals fins a la reiteració a l'illa de Menorca (179).

Segons un primer repartiment, els menorquins foren posats en possessió dels seus lots el juny de 1849. Després en un segon repartiment de terres realitzat a sorts, els colons, quasi tots ells hortolans arrendataris, jornalers molts i alguns d'altres oficis, reberen cada un una mitjana de 6 àrees edificables, 20 àrees per a hort i dos lots de cultiu, un de 2 hectàrees i l'altre de 6 hectàrees. Aquesta repartició es complementava amb la concessió de 45 hectàrees comunals, una petita part d'elles per a cementiri. (180).

---

(176) Bresson, ob. cit. pàg. 80.

(177) Veure Decret a l'apèndix.

(178) Gutiérrez, J. «*Historia de la fundación*» a «*Centenario de Fort-de-l'Eau*» **Rev. de Menorca** (Maó, 1952) pàg. 17.

(179) Llista dels primers pobladors. Apèndix. Bresson. G. ob. cit. Annex I.

(180) Bresson, G ob. cit. pàg. 81.

Fig. 11. Fort de l'Eau a la badia d'Alger.

Pel títol de concessió atorgat a Pere Sintes coneixem les condicions en què es cediren les terres. A aquest se li assignà un terreny de 6 àrees per construir la casa, i tres lots rurals per cultivar: un de 30 àrees, un altre d'1 hectàrea, 1 àrea, 60 centiàrees, i el tercer de 5 hectàrees, 50 àrees, 20 centiàrees. Després d'un termini de 3 mesos per pendre possessió de la propietat, tenia 6 mesos per construir un habitatge, i un període de dos anys per posar en rendiment la totalitat de les terres llaurables, així com plantar almenys 25 arbres forestals o fruitals. Complides aquestes condicions, el concessionari obtindria la propietat de l'immoble, que podria hipotecar i transmetre a títol onerós o gratuït. En cas de no complir les condicions prescrites es prorrogaria el termini o caducaria, tornant la concessió a l'Estat. Aquest percebrà una renda anual i perpètua sobre la concessió (181).

(181) Idem. Idem. Anex II, págs. 91-95.

Una vegada en possessió dels seus lots de terra, de seguida construïren habitatges de pedres de marès, com era costum a la seva illa natal, que, per raons de seguretat davant les incursions indígenes, agruparen formant un centre, en lloc d'edificar-los dispersos en les seves petites granges aïllades. Després roturaren i esbargiren les terres del sotabosc, del qual feren carbó o feixos de llenya que vengueren als forners d'Alger, excavaren pous i feren diverses obres de drenatge, construïren sínies i canals per regar els seus horts i, en fi, es dedicaren a l'horticultura segons els sistemes propis de la seva terra d'origen. Ells mateixos feren un camí que els uní directament amb Maison Carrée, a 12 quilòmetres d'Alger, contribuint al proveïment de llegums dels seus mercats, i també als d'Alger. Més endavant, quan s'establiren unes millors comunicacions, amb transports més ràpids i regulars entre la colònia i la metròpoli, expediren a França els seus tomàtics, patates, mongetes, ciurons, fesols, carxofes, col-i-flors, i d'altres productes d'horta primerencs (182).

En tres o quatre anys tot el territori estava cultivat i en ple rendiment, de tal manera que, pocs anys després, el habitants de Fort-de-l'Eau només desitjaven engrandir les seves concessions. Quasi totes les famílies originàries hi van romandre i, si alguns deixaren les cases i terres, les vengueren als seus veïns o a parents que cri-daren expressament de Menorca. Després d'alguns anys Fort-de-l'Eau es convertí en un dels pobles més pròspers d'Algèria.

Una vegada feta aquesta primera concessió, el ràpid creixement vegetatiu de la colònia i la contínua arribada d'immigrants impulsarà els menorquins a sol·licitar del govern francès noves concessions.

No obstant la insalubritat de la zona, diverses circumstàncies favorables, com l'existència de bones terres, aigua abundant i la

---

(182) Violard, E. ob. cit. pàg. 60.

proximitat amb Alger, provocaren l'expansió de la colonització, que des de Fort-de-l'Eau s'estengué per les regions properes en un cercle al llarg del litoral, de Mustapha fins a la Reghaia, sobre una xarxa de més de quaranta quilòmetres. L'element menorquí resultà decisiu per l'exemple de laboriositat i iniciativa que donaren a d'altres colons (francesos, espanyols, algun italià o maltès), que també reberen petites concessions. Llinatges menorquins com Alsina, Gomila, Sintes, Pons, etc. apareixen entre les llistes de concessions.

D'aquesta manera sorgeixen una sèrie de pobles que amb la seva expansió transformaran completament el paisatge de l'Algèria central. El 1853 es creen Ain Taya, Matifou i Ain Breida on, encara que s'hi estableixen algunes famílies franceses i italianes, els menorquins són l'element dominant com demostren els encapçalaments de les llistes de pobladors, en què trobam llinatges com Sintes, Orfila, Pons, Gomila, Riera, Capó, Martí, etc. A Rouiba, a 25 Km. d'Alger, on la població era quasi exclusivament menorquina, cada concessionari rebé 13 hectàrees de secà i 50 àrees de regadiu. A Reghaia, a 30 km d'Alger, es practicà un poblament mixt de menorquins i francesos. Maison Blanche, afavorida per la seva situació privilegiada de cruïlla, es convertí en un vertader centre urbà, amb una funció comercial, poblat per comerciants, artesans i posaders, entre els quals trobam, també, gent de les Balears.

El corresponsal d'un important diari d'Alger que l'any 1854 visità algunes d'aquestes poblacions expressava amb les següents paraules la seva admiració i sorpresa pels resultats obtinguts en tan poc temps: *«El benestar regna a cada família, traduint-se en una notable neteja fora i dins de la casa. La maonesa, especialment encarregada de tenir ànsia de la família i de l'educació dels fills, procedeix cada dissabte a la neteja de la seva casa. L'interior i l'exterior són netejats en els seus més petits detalls, blanquejats de calç; els mobles encerats i els utensilis de parament coquetament col.locats en el lloc més visible estan brillants de netedat, com en*

un quadre de Rembrandt. Quant als maonesos, mentre no es passi per allí en diumenge, no se'ls trobarà a casa seva ni en els enredors, i encara menys a la taverna; són als camps amb tots els seus fills barons, treballant sota el sol ardent amb aquesta assiduitat i aquesta perseverància sense les quals no hi ha conreador» (183).

L'any 1888, a l'informe (184) sobre l'emigració menorquina que Francesc Truyol, canceller i vice-cònsol en funcions del Consolat General d'Espanya a Alger, escriví a l'arxiduc d'Àustria Lluís Salvador per a la seva obra sobre les Illes Balears, dóna una llista de pobles creats i habitats exclusivament per menorquins, amb xifres aproximades dels seus pobladors segons el darrer cens (?) fet a Algèria. Fort-de-l'Eau és el primer que cita, devora la mar a la mateixa badia, on només són francesos el batle, els regidors i el mestre d'escola. Ain Taya, a 32 km d'Alger, on hi viuen 967 menorquins. En aquests dos pobles -puntualitza- encara que els joves saben francès, només es parla el dialecte menorquí. Els «maonesos» també es troben ben representats a Alger i a la seva comarca, on hi ha més de 3.000 illencs, així com a una zona compresa entre 5 i 30 km del d'aquella ciutat; Hussein-Dey, a 7 km, amb 1.200 menorquins; El Biar, a 5 km, amb 1.160; Comba, a 9 km, amb 900; Maison Carrée, a 12 km, amb 700; Rouiba, a 25 km., amb 760; Rivet, a 28 km., amb 240; Cap Matifou, a 29 km., amb 300; Reghai, a 30 km., amb 200. En total uns 9.427 menorquins, sense comptar la població de Fort-de-l'Eau, que segons J. Gutiérrez, l'any 1880 tindria 1.089 habitants (185), a part dels menorquins repartits a d'altres pobles menys importants entre pobladors d'altres nacionalitats.

Henri Cauvain, en un article publicat el 15 de juliol de 1857 en un diari de l'època sobre la colonització algeriana, explicava d'a-

---

(183) L'Akhabar, 21 de setembre de 1854. Citat per Vilar, ob. cit. pàg. 371.

(184) Oliver, J. ob. cit. 136-137.

(185) Gutiérrez, J. art. cit. pàg. 18.

questa manera els ràpids progressos experimentats pels poblets «maonesos» (186): *«He procurat fer-me càrreg de les causes de l'èxit ràpid i meravellós dels poblets Maonesos, i n'he trobat dues principals. La primera, és la naturalesa mateixa d'aquesta raça, la qual per les seves qualitats i fins i tot pels seus defectes està predestinada al progrés colonitzador. Aquestes qualitats ja les coneixem; el Maonès és laboriós, exacte, econòmic. Nascut baix un cel que tant es sembla al cel d'Algèria, fàcilment s'aclimata. La seva temperància a demés el preserva del perill. Educat en els principis cristians molt sincerament piadosos, creu i espera (...). Les imperfeccions de caràcter que se li poden atribuir al Maonès, contribueixen a realzar el seu mèrit com a colono. És interessat i amic d'adquirir. Tant de bo. L'instint de la propietat aguditza la seva intel·ligència i anima el seu braç. El desig de posseir brilla a cada instant en totes les seves paraules i accions (...).*

Un element preciós de bon èxit és l'assistència que es presten entre si els Maonesos. Com es casen també entre ells mateixos, els vincles de parentesc són múltiples. En defecte de sentiments de família, el sol títol de compatriota basta. Un Maonès que després d'haver estat jornalero aspira a fer-se propietari o colono no es veu mai apurat per trobar diners (...) Saben ajudar-se mútuament per a construir, per al terrabuit, i per a tots els actes o operacions de l'existència colonial. Així, els Maonesos, gràcies a les seves virtuts privades i socials, són «colons d'èlite».

D'aquesta manera, arrelats al país nord-africà, molts menorquins no tornaren a la seva terra d'origen, encara que alguns la visitaven de tant en tant. A pesar d'estar fora de l'illa que molts d'ells,

---

(186) «Los menorquines en Argelia» **Rev. de Menorca** (Maó, 1921) pàgs. 99-100. Aquest article reproduïx el publicat per Cauvain a el «*constitutionnel*» del dia 15 de juliol de 1857, aparegut a «*El eco de Menorca*» el dia 4 del mes següent.

Fig. 12. Famílies menorquines a Alger.

fills i néts dels primers ocupants, no havien vist mai i del contacte amb altres gents, els menorquins conservaren el caràcter i la mentalitat dels seus avis; no canviaren en les seves costums i tradicions, que transmeteren juntament amb la seva llengua vernacle a les noves generacions nascudes al territori algerià.

Tanmateix, els «*maonesos*» constitueixen un grup humà tancat. Tenen bones relacions amb els francesos que viuen als pobles i a les granges dels voltants, però no mantenen amb ells més que les relacions indispensables. Ho fan tot per ells mateixos, i només recorreran a altres menorquins, parents o amics, als quals tot just, arribats de l'illa, ajudaran a obrir-se camí facilitant el seu accés a la propietat d'un tros de terra.

A les ciutats a què es dirigeixen pels seus negocis tenen representants propis i comercialitzen directament els seus productes, mantenint pocs contactes amb les tendes franceses. La instrucció per a ells és supèrflua. Són molts els pares que no envien els seus fills a l'escola més que fins l'edat de la primera comunió, que és el

que prescriu la llei, esperant amb impaciència posar a les seves mans el càvec o l'aixada (187).

També mantenen intacta la religiositat dels seus avantpassats. Se'ls veu sol·licitar la construcció d'esglésies, com la que feren els colons de Hussein-Dey. Pel maig de 1854 reberen la visita pastoral del bisbe de Menorca D. Tomàs de Roda Rodríguez (1853-1857) que féu elogis de la seva religiositat i virtuts (188). Però amb el temps molts es convertiren en indiferents davant la religió. Si bé les dones en els pobles menorquins d'Algèria segueixen els oficis religiosos, més que res per costum, els homes generalment s'abstenen d'anar-hi. Violard, que escriu cap al 1925, conta un fet succeït 25 o 30 anys abans (189): Com a conseqüència d'un conflicte sorgit entre el Consell municipal, constituït en la seva totalitat per maonesos naturalitzats i el capellà d'aquesta parròquia, també d'origen menorquí, Fort-de-l'Eau es passà tres anys sense sacerdot, en aquest període es realitzaren un cert nombre de casaments i enterraments civils, acudint per als batejos a poblacions properes, a Maison Carrée o a Ain Taya, on hi havia capellà.

Encara a finals del segle, segons Truyol (190), molts aspectes de la seva vida quotidiana són idèntics als que es practiquen a Menorca. Les dones emblanquen les cases, construïdes de marès. Pel Carnaval fan crespells; per Pasqua les formatjades; quan arriba l'hivern, pel Nadal, es fan matances de porcs, festa a la qual conviden parents i amics, i, acabada la feina, es passen la nit tocant la guitarra i ballant. Tampoc s'ha perdut el costum de glosar; Truyol dóna testimoni d'haver assistit a una reunió de glosadors, a la qual acudiren menorquins de diversos pobles dels voltants.

---

(187) Martí, F. «*Iniciació a la Història de Menorca*» Palma, 1979, pàg. 174.

(188) Violard, E. ob. cit. pàg. 61.

(189) Violard, E. ob. cit. pàg. 61.

(190) Oliver, J. art. cit. pàg. 137.

Més endavant, quan el govern francès només faci concessions de terres als individus d'aquesta nacionalitat, els grans propietaris cercaran preferentment els colons «*maonesos*», als quals se'ls lloquen trossos de terra de 15 o 20 hectàrees a un termini de 10 o 15 anys, amb opció de compra, pagant mentrestant un interès pel valor de la terra, que sol esser del 6% anual (191). Així, els menorquins continuaren poblant i colonitzant la possessió francesa del Nord d'Àfrica de tal manera que, en paraules de Truyol, «*Argelia no seria segurament lo que es, si no fuera por los mahoneses*» (192).

---

(191) Idem. Idem. pàg. 137.

(192) Idem. Idem. pàg. 135.

BIBLIOGRAFIA

- ARXIDUC, L. S. «*La isla de Menorca*» Mahón, 1982 2 t.
- BAULIES, J. «*L'illa de Menorca*» Barcelona, 1964-67, 3 vol.
- BISSON, J. «*La tierra y el hombre en Menorca*» Palma, 1967.
- BOTELLA, C «*El problema de la emigración*» Madrid, 1888.
- BRESSON, G. «*Histoire d'un Centre Rural Algèrien: Fort de l'Eau*» Alger, 1957.
- CAUVAIN, H. «*Los menorquines en Argelia*» **Rev. de Menorca** (Mahón, 1921).
- DUBON, M.L. «*La emigración menorquina a Argelia en la primera mitad del siglo XIX. Detección y evaluación mediante análisis demográfico directo e impacto sobre la evolución posterior de la población*» **Homenaje a Manuel de Terán** (Madrid, 1986).

- FARRÉ, E. i altres «*La via menorquina de creixement*» Barcelona, 1977.
- GOMILA, J. i SASTRE, J. «*L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella (1830-1850)*» **Rev. de Menorca** (Mahón, 1989).
- GUTIERREZ, J. «*Historia de la Fundación*» dins «*Centenario de Fort de l'Eau*» **Rev. de Menorca** (Mahón, 1952).
- HERNANDEZ SANZ, F. «*Compendio de Geografía e Historia de Menorca*» Mahón, 1908.
- LLABRÉS, J. «*Mahón y la expedición francesa a Argel en 1830*» Mahón, 1946-47.
- MARTÍ, F. «*Iniciació a la Història de Menorca*» Palma, 1979.
- OLIVER, J. «*Un informe sobre la emigración de menorquines a tierras de Argelia en el siglo XIX*» **Trabajos de Geografía**, 35 (Miscelánea 1978-79) (Palma, 1980).
- RIUDAVETS, P. «*Historia de la isla de Menorca*» Mahón, 1885-88 3t.
- VIDAL, T. «*Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca*» **Rev. de Menorca** I, II i III trimestres (Mahón, 1969).
- VIDAL, T. i GOMILA, J. «*Tres segles d'evolució demogràfica*» «**Estudis Baleàrics**» 17 (Palma, 1985).
- VILAR, J. Bta. «*Las Baleares y la expedición francesa a Argel en 1830*» **Mayurqa**, 13 (Palma, 1975).
- VILAR, J. Bta. «*Emigración española a Argelia (1830-1900). Colonización hispánica de la Argelia francesa*». Madrid. 1975.
- VIOLARD, E. «*Les villages algériens*» Alger, 1925-26.

SUBDELEGACION PRINCIPAL

DE POLICIA

de la provincia de *San Pedro*

N.º *456*

Señas generales del Portador.

Edad *35 años*

Estatura *alta*

Pelo *castaño*

Ojos *pardos*

Uñas *regulares*

Barba *castaña*

Cara *regular*

Color *moreno*

SEÑAS PARTICULARES.

[Handwritten signature]

FIRMA DEL PORTADOR.

[Handwritten signature]

Pasaporte para el Extranjero.

Don *Manuel Rojas*, *Comandante de*
Expediente militar y Excmo y
Subdelegado de policía en esta *provincia*

Concedo libre y seguro pasaporte a *Don Manuel Rojas*
Don Manuel Rojas, casado, jornalero: la comoda
su mujer Doña Petrona y sus hijos Esteban y
Agueda
para que via recta pase a *Madrid a sus diligencias*
debiendo ser iniciado del presente por el
Abogado de la Provincia en esta

donde deberá presentar este para su refrendacion, como tam-
bien á las Autoridades de policia de los pueblos donde per-
nocte, ya sean Subdelegados principales ó de partido, Jueces
encargados, ó cualquiera que fuere su denominacion; y encargo
en nombre de S. M. (que Dios guarde) á las Autoridades civiles
y militares del Reino, y de las de fuera de él espero no le pon-
gan impedimento alguno en su viage sin fundado motivo. Da-
do en *Madrid* á *mes de*
de *Julio* de mil ochocientos *noventa y seis*

Obregon

[Handwritten signature]

Valga por

libre

Gratis, por ser pobre.

Va sin enmienda.

Mahon 69 febrer 1836
 V. Consul d'Alger

N. 113
 Va a l'Agencia d'Alger
 el 17 febrer 1836

J. M. M.

Va a la Agencia de l'Alger
 Quan se'gui a Mahon
 per la Comandada d'Alger
 el 21 de febrer de 1836

1836
 Va per l'Alger
 a Mahon per la Comandada
 de l'Alger el 21 de febrer 1836

el 21 de febrer de 1836
 No 175
 Mahon 21 de febrer 1836

el 21 de febrer de 1836
 el 21 de febrer de 1836

para el Pueblo de Alger
 en naturaliza

J. M. M.

SUBDELEGACION PRINCIPAL

DE POLICIA

de la provincia de *Las Balears*

N.º *181*

Señas generales del portador.

Edad *17 años*
Estatura *regular*
Pelo *castaño*
Ojos *gruesos*
Nariz *grande*
Barba *ninguna*
Cara *redonda*
Color *brunco*

SEÑAS PARTICULARES.

FIRMA DEL PORTADOR.

Pasaporte para el Estrangero.

Don *Manuel Broger, natural de Mallorca*
de los ayuntamientos de San Mateo y San Juan
de la D.ª, Gobernador militar y político
y Subdelegado de policía en esta isla.

Concedo libre y seguro pasaporte a *Juan Sintes*
y Martí, natural y vecino de Mallorca,
sollero, labrador

para que via *recta* pase a *Argel* a sus *deberes*
debiendo ser visado el pasaporte por el
Vicario de Francia en esta

donde deberá presentar este para su refrendacion, como tam-
bien a las Autoridades de policía de los pueblos donde per-
nocte, ya sean Subdelegados principales ó de partido, Jueces
encargados, ó cualquiera que fuere su denominacion; y en cargo
en nombre de S. M. (que Dios guarde) a las Autoridades civiles
y militares del Reino, y de las de fuera de él espero no le pongan
impedimento alguno en su viaje sin fundado motivo. Dado
en *Mallorca* a *veinte y cinco*
de *enero* de mil ochocientos *veinte*
seis.

Broger

Juan Sintes
y Martí

Valga por *libre* Gratis, por ser pobre. Va sin empuñada.

75, rue de la ... 1836

V. Cousul de France a Alger ...

Maison le 26 Jan. 1836

Le Vice Consul de France

Messrs J. J. Gallé

gratis

(N. 142)

M. de l'Hygiène d'Espagne

M. de l'Hygiène d'Espagne

M. de l'Hygiène d'Espagne

M. de l'Hygiène d'Espagne

N. 170

M. de l'Hygiène d'Espagne

M. de l'Hygiène d'Espagne

M. de l'Hygiène d'Espagne

M. de l'Hygiène d'Espagne

Agencia
de España
en Argel.

Pasaporte N.º 189

Señor del Consulado

Estado *Libre*
Edad *17 años*
Pelo *Castaño*
Ojos *Azul*
Naris *Regul*
Barba *''*
Color *Claro*

**DON VICENTE DE ZUGASTI
Y HERRASTI**

Agente del Comercio por el N.º Consulado en esta
Ciudad de Argel y sus dependencias.

Concedo libre y seguro pasaporte a *Juan Piz* natural
de *Algar* y que pasó a *Madrid* a bordo del
navío español el *Apicaco* Su Cap. D. *Francisco*
Cardona

Señor particular

Señor del Consulado

Recomiendo por lo tanto a los Señores Comisarios de Negocios de
esta N.º Gobernación, Consules y Vice-Consules del N.º
Estado y Justicias de las puellas donde se hallen por donde han
salido no le pongan impedimento alguno en su viaje antes de
le dar el favor y acreditar que accediere a ello por lo doy el
presente en papel del N.º sello de esta N.º Gobernación promulgo de
mi propia mano en Argel a diez de mes de *Junio*
del Año de *1801* en la ciudad de *Argel*

Yuste

J. de Zugasti

Visto y acordado por el ayuntamiento de Mahon
por el señalado de D. Antonio Capitan
Cordones.

al que se le firmo el 7 de junio de 1836
de Juntas de gobierno
y de Juntas de Intendencia civil.

M. J. Capitan

Al Sr. D. Julio 1836.
Se le presento y per...
en este B. D. D. V. R.
B. Fernandez

N. 217

Mahon 30 de Junio del 1836

Se ha permitido y sale poras
Mayor, deviendo buerbo igualm^{te}
al Juro de juratoria de esta villa

El Ciudadano

Martin Fernandez

Ministère
de la Guerre.

Copie

Monsieur le Ministre,

Plusieurs cultivateurs et lettrés me
font de leur écrit d'interprète auprès de vous et
de vous recommander une pétition qu'ils ont adressée,
il y a près d'un mois, à M. le Directeur de l'Intérieur.

L'objet en est grave, la demande est
fondée, il serait à souhaiter pour le pays qu'elle
fût accueillie favorablement et sans retard. Je
n'hésite pas, quoique étranger à l'entreprise proposée
et quoique à certains égards je doute y être contraire,
à essayer d'attirer votre examen et votre bienveillance
sur cette pétition.

La population agricole des environs
d'Alger se compose principalement de Kabonais.
Ils ont quitté en grand nombre leur île avec leurs
femmes et leurs enfants, et ont peuplé et cultivé
presque tout le massif d'Alger.

Tandis que les villages fondés par l'administration n'offrent que des cultures encore bien rares et plutôt onéreuses que productives pour les concessionnaires, qui y ont été placés, les Mubonais, plus acclimatés, plus sobres et plus habiles dans la petite culture, ont trouvé le moyen de vivre dans l'aïence dans les propriétés des autres Européens, et de leur payer des fermages assez élevés. Ce sont eux réellement qui ont doté le massif de la culture et de la vie.

Environ cinquante chefs de famille, habitants depuis un grand nombre d'années, l'Algérie, tous cultivateurs acclimatés, tous fermiers, gênés par le prix très-élevé des terres qui leur sont louées, demandent une concession à l'administration. Ils sollicitent d'être placés, aux mêmes conditions que les concessionnaires des autres villages, au fort de l'eau, près la maison carrée, sur l'ancienne ferme de la Bassette.

Jusqu'à présent on n'a fondé de village qu'à l'aide de nouveaux venus étrangers à la culture, au moins à celle par laquelle on réussit en Algérie. Ce sont aujourd'hui des habitants de cette contrée, des Algériens qui entrent dans vos plans d'agglomération et qui s'offrent à se réunir dans un village qu'ils créeraient sous votre protection et avec votre assistance.

S'ils n'étaient pas sûrs de réussir, ils n'exposeraient pas dans cette fondation et leur

travail qui est précieux, et leurs économies acquises ici au soleil de l'Afrique et l'existence de leurs familles.

Ce serait la première fois peut-être qu'un village agricole serait fondé en Algérie dans des conditions assurées de succès. Il se ferait sans doute en privant plusieurs propriétaires de leurs meilleurs ouvriers, mais ce n'est pas une considération qui puisse arrêter, lorsqu'il s'agit de faire une chose utile et de procurer le bien-être à plus de trois cents personnes.

Sous deux moyens, Monsieur le Ministre, d'établir une population française en Algérie, c'est d'y faire venir des français, c'est d'y rendre français les européens qui y sont déjà ou y arriveraient. Ce dernier moyen ne réussira qu'en traitant ceux-ci avec la même bienveillance, avec la même faveur que les français de naissance, et en ne distinguant les hommes que par leur degré d'utilité et de moralité.

Sous ce point de vue et sous celui du progrès agricole, la demande des Nations est une bonne fortune. Je la soumets avec respect et confiance à votre sagesse éclairée.

Je suis avec respect,

Monsieur le Ministre

Signé: Bonn. Vialat.

Mustapha Suppl le 1er Mars 1847.

SECRETARIAT-GÉNÉRAL
 GOUVERNEMENT-GÉNÉRAL
 COPIE.
 MINISTÈRE DE LA GUERRE.
 DIRECTION
 DES AFFAIRES DE L'ALGÈRIE.
 BUREAU.

96.

Qu'au nom du Peuple Français,
 Le Président de la République,

Vu l'ordonnance du 20 juillet 1865, 3 juin
 et 1er 7me 1867
 Sur le rapport du Ministre de la Guerre,

Décète:

Art. 1er: Il est créé, sur le Domaine
 de la République, au lieu dit le Fort de l'eau,
 un centre de population de 50 feux, qui prendra
 le nom de Fort de l'eau.

Art. 2: La trinité agricole à affecter à ce
 nouveau centre sera, conformément au plan ci-
 annexé, de 500 hectares.

Art. 3: Le Ministre de la Guerre est
 chargé de l'exécution du présent Décret.

Fait à l'Élysée National, le onze
 Janvier 1870.

Signé: L. N. Bonaparte

Le Ministre de la Guerre

Signé: D. Hautpoul

Pour ampliation

Le Secrétaire Général

Signé: Roujard

Pour copie conforme

Secrétaire Général du Gouvernement

(Signature)

POBLACIÓ DE FORT-DE-L'EAU (11 de gener de 1850)

<u>Nom</u>	<u>Procedència</u>	<u>Professió</u>	<u>Nombre de persones</u>
1. Administració			
2. OLIVES, Llorenç	Hussein-Dey	hortolà	2
3. VILLA, Pere	Mustapha Supérieur	hortolà	5
4. MARQUES, Antoni	Kouba		
5. TUDURI, Antoni	Hussein-Dey	obrer agrícola	6
6. BARBER, Joan	Hussein-Dey		
7. SASTRE, Josep	La Bouzaréah	hortolà	8
8. SINTES-CARDONA, Joan	Hussein-Dey	hortolà	7
9. PONS, Jaume	Hussein-Dey		3
10. PONS, Joan	Kouba	hortolà	9
11. CAPO, Domingo	Kouba		
12. SINTES, Bernat	Hussein-Dey	hortolà	7
13. MASCARÓ, Joan	Hussein-Dey	hortolà	7
14. MASCARÓ, Miquel	Hussein-Dey		3
15. SEGUI, Llorenç	Hussein-Dey	hortolà	5
16. PONS, Bartomeu pare	Mustapha	criat	4
17. JUANECA, Francesc	Bab el Oued	carreter	5
18. Administració			
19. XIMENES, Joan	Hussein-Dey		
20. ALZINA, Antoni	Kouba	hortolà	5
21. MARQUES, Joan	Kadou	colon	7
22. MERCADAL, Antoni	El-Biar		
23. CAMPS, Mateu	Kouba	hortolà	6
24. Administració			
25. Administració			
26. GENER, Francesc	Hussein-Dey	hortolà	8
27. PONS, Tomàs	Hussein-Dey	hortolà	5
28. MARQUES, Josep	La Bouzaréah	hortolà	7
29. SALORD, Joan	La Bouzaréah	hortolà	6
30. OBERIC ?			
31. PONS, Bartomeu	Hussein-Dey		
32. Administració			
33. PONS, Cristòfol	Hussein-Dey	hortolà	1
34. LLORENÇ, Josep	Hussein-Dey	hortolà	10
35. SALORD, Jaume	Hussein-Dey	obrer agrícola	6
36. TUDURI, Francesc	Hussein-Dey	hortolà	4
37. COLL, Joan	Hussein-Dey	ferrer	4
38. SINTES, Pere	Hussein-Dey	obrer agrícola	7
39. GORNÉS, Bernat	Kouba	hortolà	4
40. MARQUÉS, Mateu	Hussein-Dey	hortolà	16
41. SINTES-CARDONA, Llorens	Hussein-Dey	hortolà	6
42. MERCADAL, Bartomeu	Hussein-Dey	hortolà	10
43. FEDELICH, Joan	Hussein-Dey	hortolà	10
44. SINTES, Josep	Maison Carrée	hortolà	4
45. SEGUÍ, Ramon	Hussein-Dey	hortolà	2

46.	ALZINA, Gabriel	Kouba	hortolà	7
47.	PONS, Josep	Kouba	hortolà	3
48.	BARBER, Josep	Hussein-Dey	hortolà	1
49.	SINTES-TUDURI, Josep	Aïn-Kadra	parcer	8
50.	PONS, Cristòfol	Kouba	hortolà	7

Font: A.O.M. 4M 189 Aix-en-Provence. BRESSON, G. "Histoire d'un Centre Rural Algérien: Fort-de-l'Eau" Alger, 1957 Annex I.

MAÓ I ELS ESTATS UNITS AL SEGLE XIX: TRES ESBOSSOS PER A UNA HISTÒRIA

THOMAS F. GLICK (*)
BOSTON UNIVERSITY

Durant gairebé tot el segle XIX, Maó --el **Port Mahon** de la història marinera d'Anglaterra i els Estats Units-- va ocupar un lloc singular en la història naval de Nord Amèrica. Va ser, efectivament, la primera base naval nordamericana fora del país i, com a quarter general de l'«Estació Mediterrània», obligat punt de referència per a milers de mariners que van passar ací temps de quarantena, de divertiment, d'avorriment, i, en distintes èpoques, de preparació per a la batalla. Per a començar el que penso serà un estudi més ampli de Maó i de l'anomenada «Marina Vella» dels Estats Units, o sigui, la marina de vela d'abans de la Guerra Civil, em vaig aprofitar de dues sèries documentals: la primera, els papers del comandant Isaac Hull, que va encapçalar l'Estació Mediterrània entre 1838 i

---

(*) Thomas F. Glick forma part de la Universitat de Boston.

1841, preservats a l'Ateneu de Boston;(1) i la segona, la correspondència entre els cònsols americans a Maó i el Departament d'Estat.(2) Vaig consultar també memòries de mariners i autobiografies d'almiralls del XIX, literatura abundant i plena d'anècdotes i coses curioses sobre l'encontre dels mariners americans i Menorca al llarg del segle passat. Com a final, cal dir alguna cosa de David Farragut, fill de Menorca i el primer almirall de la Marina Nordamericana i del seu pare Jordi, també mariner, nascut a Ciutadella a mitjans del segle XVIII.

1. Maó i la «Marina Vella»

L'anomenada «Estació Mediterrània» de la Marina dels Estats Units es va establir el 1801 per a protegir el comerç del país contra els corsaris dels estats berebers. Naus de guerra americanes continuaven patrullant després del fi de les Guerres de Barbaria el 1805 fins que es retiraren durant la Guerra de 1812 amb Anglaterra. El 1815 l'Estació es refundà per a confrontar nous atacs dels corsaris i, el mateix any, Stephen Decatur, comandant de l'esquadra, va sol·licitar del govern espanyol l'establiment d'una base a Cartagena, Maó, o bé Algeciras. Com a resultat dels esforços del cònsol John Martin Baker, l'esquadra va establir una base provisional a Maó el 1815 que va esdevenir permanent quan el 1825 es negocià un acord entre Francisco Cea Bermúdez i el diplomàtic (i futur cònsol nostre a Maó) Obadiah Rich. (3) Segons aquests acords la Marina

(1) Una selecció dels papers d'Hull s'ha publicat com a **Papers of Isaac Hull**, edició dirigida per Gardner Weld Allen (Boston, The Boston Athenaeum, 1929). Hi ha també una excel·lent biografia per Linda Maloney, **Captain from Connecticut**. (Boston, Northeastern University Press, 198x).

(2) National Archives, Washington, D.C., Consular Papers: Port Mahon. He consultat un microfilm d'aquesta sèrie (T-422), en quatre rotlles.

(3) Sobre l'establiment de la base, vegeu la documentada discussió de James A. Field, **America and the Mediterranean World. 1776-1882** (Princeton, Princeton University Press, 1969), pags. 104-113. Com observa Fields (pàg. 108) les negociacions sobre la base s'embolicaven amb la política de la independència de les colònies espanyoles a Amèrica.

va tenir dret a establir un magatzem per als seus pertrets, sense pagar impostos. Des d'aquest temps fins el 1845 una esquadra americana (generalment composta de set naus) passava els hiverns a Maó i la ciutat esdevenia llegendària entre els nostres mariners. Durant aquest període les missions de l'esquadra van ésser essencialment tres: el control dels pirates, la protecció del comerç, i també la protecció dels interessos dels nombrosos missioners protestants per tota la conca mediterrània.

A Maó, la marina va establir també un hospital (que va ser primer solament una part del Llatzeret) tant primerenc com el 1821 quan es tancà l'antic hospital naval americà a Pisa. A partir de 1839, l'hospital va ocupar un edifici propi a l'Illa Plana. Segons els informes del cirurgià de la flota, el Dr. Ticknor, i del Dr. Foltz, cirurgià de l'hospital el 1839, l'hospital va tenir uns vint malalts en el moment que va acabar l'hivern i la flota va començar a fer la ronda d'estiu. Un menorquí, Jaume Gomila, fou nomenat majordom per ajudar el cirurgià. (4)

El reclutament dels menorquins en la marina, com a mariners, cambrers, cuiners i , especialment músics, va ser un element corrent en la relació entre la flota i Menorca. Per exemple, entre els tripulants del vaixell de línia **Delaware** entre 1833-1835, es poden reconèixer com a noms menorquins els d'Antoni i Eduard Gomila, Josep Lluber, Francesc Montserrat, Nicolas Orfila, Joan Pons i Joan

---

(4) Entre els papers d'Isaac Hull al Boston Athenaeum, vegeu cartes de Ticknor a Hull, 11 de gener de 1836, Ticknor al capità Joseph Smith, 17 d'abril de 1839, Foltz a Hull, 25 de setembre i 1 de desembre de 1839. Hi ha una descripció del Dr. Ticknor a F. P. Torrey, **Journal of the Cruise of the United States Ship Ohio in the Mediterranean in the Years 1839, '40, '41** (Boston, Samuel N. Dickinson, 1841), pàgs. 19-20. Sobre el Dr. Foltz, vegeu Juan Llabrés, **El Dr. Foltz de la Marina norteamericana en Mahón** (Palma de Mallorca, 1969), treball que no he pogut consultar.

Segur. (5) Els Gomila semblen haver estat una família de relació estreta amb la nostra Marina. Bastants d'aquests mariners menorquins esdevenien ciutadans americans i emigraven als Estats Units.

Bastants oficials portaven llurs esposes a Maó, i n'hi havien alguns, com el capità Daniel Patterson, que van adquirir amants menorquines. Quan va tornar com a comodor de l'Esquadra Mediterrània el 1832, havent portat la senyora Patterson i tres filles, va començar les relacions amb la dona maonesa, la qual, com a resultat, va controlar tot el subministrament de provisions per a la flota, exigint un percentatge per tots els uniformes fets a Maó per als mariners. (6) Nogensmenys, Patterson va ser molt popular entre els seus oficials, que li van oferir un gran ball al teatre de Maó, segons recordà l'almirall Steedman. (7) Altres oficials es van casar amb dones locals i les van portar als Estats Units. També uns oficials de marina morts a Menorca foren sepultats al cementiri americà a prop de l'hospital, i a l'anglès, al punt de Sant Felip. Aquest últim es trobava, el 1854, en estat tant decaigut (segons informe del cònsol Làdico), que el governador havia de posar-hi un guardià per a prevenir el furt de les pedres. (8)

Les orquestres portades per les naus de l'Estació Mediterrània semblen haver estat especialitat menorquina. Normalment, els músics tenien permís per a visitar les seves famílies, però en una oca-

-
- (5) Vegeu la llista dels tripulants a J. Israel i J. Lundt, **Journal of a Cruize (sic) in the U.S. Ship Delaware in the Mediterranean, in the Years 1833 and 34** (Mahon, The Widow Serra and Son, 1834).
- (6) Edgar Stanton Maclay, **Reminiscences of the Old Navy** (New York, G. P. Putnam, 1898), pàg. 39; Samuel Eliot Morison, **Old Bruin: Commodore Matthew C. Perry, 1794-1858** (Boston, Little, Brown, 1967), pàg. 98.
- (7) Charles Steedman, **Memorls and Correspondence, 1811-1890** (Cambridge, Massachusetts, Riverside Press, 1912), pàg. 73-74.
- (8) Speridió Ládico al Departament de l'Estat, 4 d'abril de 1854, National Archives, Consular Papers, Maó.

sió, el 1839, es van queixar que tal llicència no els fou concedida (una indicació, potser, de la seva categoria semi-militar). La querella fou signada per Miquel Orfila, Joaquim Moncau, Antoni Seguí i Vicenç Riudavets, entre altres. (9)

Hi havia més d'un cas de fugida intentada per persones que esperaven escapolar-se de les autoritats locals o d'una altra situació difícil --el cas, per exemple, d'un tal Josep Neto, el qual, havent seduït una noia anomenada Esperança Lluch «baix promesa de matrimoni», s'enllistà com a mariner en l'*Ohlo*, quan Na Lluch estava embarassada. Un jutge local vetà que Neto sortís de l'illa. (10)

Quan la Marina va establir el seu magatzem a Menorca, fou amb la idea d'importar totes les provisions dels mateixos Estats Units. Obadiah Rich, qui, com a cònsol, va actuar també com a gerent del magatzem, va escriure als comissaris de la Marina a Washington, indicant-los *unes economies que poden produir-se comprant matèries localment*. (11) La farina, la carn de bou, el porc, el whiskey, la melassa, el velam, els llençols de mariner, i la fusta de roure --apunta-- no es podien procurar a Menorca. En canvi, el pa local es caracteritza per la seva alta qualitat. Cal afegir que la qüestió del pa, el 1839, va assumir alguna importància, ja que Rich havia notat que el pa que hi havia resguardat havia ja passat dos hiverns i dos estius al magatzem. No és sorprenent el fet que els oficials de l'*Ohlo*, manat pel contenciós tinent S. F. Dupont (futur almirall, que figurarà en un altre episodi notable, que contaré aviat) es va queixar que el pa del magatzem naval de Maó «és de qualitat tant inferior, com no acordam mai haver rebut l'igual a cap vaixell de guerra americà.» (12)

---

(9) Músics a Isaac Hull, 29 de setembre de 1839, Isaac Hull Papers, Boston Athenæum.

(10) Obadiah Rich a Hull, 1 d'octubre de 1839, Isaac Hull Papers.

(11) Rich als comissaris de la Marina, 1 de juliol de 1839, Isaac Hull Papers.

(12) Dupont a Hull, 3 d'octubre de 1839, Isaac Hull Papers.

La mantega i el formatge --segueix Rich-- no cal emmagatzemar-los a Maó, sinó que s'han de procurar, quan siguin necessaris, i a menys cost, d'Anglaterra o d'Holanda, i l'arròs des de València. L'oli per a llanternes es pot comprar localment amb gran economia, i igualment el cordam, d'alta qualitat i també del preu més econòmic que als Estats Units. El vestit normal dels mariners deu ésser fabricat a Maó, amb tela portada d'Amèrica. I, per fi, les sabates es deuen també fabricar ací a la meitat del preu d'importació.

El permís per anar en terra va constituir l'ocasió per més interacció dels mariners amb la gent local i igualment la causa d'una contínua sèrie de problemes. Primer, les tavernes. Un mariner anomenat Harry Rivers, tripulant de la fagrata **United States**, va deixar una pintoresca llista de les tavernes el 1838 a Castle Street i Rough Alley (13) --«els dos teatres principals pels divertiments dels robustos mariners»: Codfish Bill's, Sloam's, Jim Hyall's, Mother Ryley's, Jack Straw's, Jackknife Hotel (noms ressonants d'un ambient anglès, encara que la «*Mare Ryley*» va ser, en veritat, una menorquina anomenada Iñés Abraham), i per fi, The Sailor's Last Push [l'última empenya del mariner] --«aquest últim rendezvous --explica-- es situa directament en la platja i el mariner, quan surt de la vila per pujar la nau, mai no deixa de patronitzar aquest bar per a pendre una copa final, per freqüent que tingui l'ocasió!»

Amb massa freqüència, els mariners beguts venien els seus vestits per a poder comprar més licor, tornant a les naus totalment nus. Fins el punt que els alcaldes ordenaren el gener de 1840 que cap persona a Maó gosés vendre a terminis cap article als mariners americans, ni prendre d'ells cap article d'uniforme o vestit militar en pagament de menjar o beguda. (14) George Jones, que va servir en

(13) Aquests dos carrers son també assenyalats per Israel i Lundt, **Journal of a Cruise**, pàg. 5.

(14) Manament signat per Bartolomé Olives i uns altres dos alcaldes, 6 de gener de 1840, Isaac Hull Papers.

les Frigates **Brandwine** i **Constitution** el 1820, descriu el cas d'un mariner que habitualment va passar tot el seu temps a terra en un bar i, a l'endemà, es descobrí en una cuneta, despullat de tot. Tornaria a la nau, tot nu, i es presentaria a l'oficial de guàrdia. Jones li va suggerir que, almenys per salvar els seus vestits, podia quedar-se a la nau i engatar-se allí. L'home estava d'acord, i la pròxima vegada s'engatà totalment a bord i, el dia següent, va informar l'oficial de guàrdia que havia tornat de Maó! (15) Altres tingueren menys èxit, com el mariner Thompson, conduït a la presó durant uns mesos el 1863 per haver assaltat uns guàrdies mentre estava begut. (16)

El segon divertiment, contat per diversos autors, però amb més detall per Samuel Holbrook, era qualcar ases. Hi havia, precisament, una taverna anomenada Jackass Tavern [la taverna dels ases], on a prop d'ella hi havia centenars de «*mossos d'ases*» que oferien als mariners un viatge a Georgetown (Villacarlos). El divertiment consistia en veure els beguts mariners *desarçonnats* dels ases. Els xicots de la vila havien après que un mariner begut pagaria el que hom demanés per aquest privilegi. Holbrook descriu un famós aldarull entre 125 mariners beguts i 300 soldats espanyols, resultant-ne mort un oficial nordamericà. (17)

Un altre divertiment va ser el joc, passatemps especialment malvist pels comodors. El mariner Jones, el 1829, observà: «*El joc*

---

(15) George Jones, **Sketches of Naval Life**, 2 vols. (New Haven, Hezekiah Howe, 1829), I, 76-77.

(16) H.B. Robinson al Departament d'Estat, 9 de maig de 1863, National Archives, Consular Papers, Maó.

(17) Samuel F. Holbrook, **Threescore Years: An Autobiography** (Boston, James French, 1857), pàg. 131; també, Harry Rivers, **Maritime Scraps or Scenes in the Frigate the United States during a Cruise in the Mediterranean** (Boston, 1838), pàgs. 31-32. L'oficial assassinat fou el guàrdia marina John Smith Patterson, enterrat al cementiri americà de Maó.

és prohibit a bord i mai es veu; però a terra és considerable. Hi ha taules públiques i s'han perdut gran quantitats. Sospito que les ordres [donades pel capità Patterson, prohibint el joc a Maó] no tindran èxit en prevenir-lo.» (18)

F.P.Torrey, un altre mariner provinent de l'Ohio que va conèixer Maó entre 1839 i 1841, observà que «*Els divertiments principals de la gent són les Mascarades i el Fandango, on es vesteixen de totes les maneres possibles que el geni humà pot inventar.*» (19) El capità Trenchard, referint-se a la visita del **Preble**, un gran vaixell de guerra «*aleshores al zènit de la seva glòria*», que va estar a Maó el 1842, observà a finals de segle: «*De tots els ports del Mediterrani aquell d'on es podia extreure més plaer per metre quadrat va ésser el Port Maó ... Els balls donats pels oficials navals nordamericans -- segueix-- s'esdevenien famosos arreu dels ports del Mediterrani. El nostre govern va tenir allí un agent regular de la Marina, i un enorme magatzem, amb el seu pis ras de roure, que, polit i encerat, va constituir un lloc admirable per a ballar. No els costà molt de temps apilonar tots els pertrets de l'Oncle Sam en la meitat de l'edifici, deixant un espai clar ben ajustat per una sala de dansa... A la fi de cada temporada, els nostres oficials donaven un ball de disfresses, amb l'assistència de totes les persones prominents de la vila.*» (20)

Recíprocament, els pares de la vila van donar freqüents balls de disfresses, invitant els oficials. En un d'aquests balls, donat al teatre de Maó el 1840, hi hagué un famós aldarull. (21) Encara que

---

(18) Jones, **Sketches of Naval Life**, I, 77; Jones afegeix (II, 225-227) que, a causa de les fortunes perdudes pels mariners en el joc, Maó era «*dels pitjors llocs*» per a passar l'hivern i expressa el desig que l'esquadra triarà un altre lloc per al seu quarter.

(19) Torrey, **Cruise of the Ohio**, pàg. 17.

(20) Maclay, **Reminiscences of the Old Navy**, pàgs. 39-41.

(21) La invitació estesa al comodor Hull pel governador Manuel Lebrón, a «*un bayle que los caballeros del pueblo quisieran tener*» és conservat amb els papers d'aquell (15 de febrer de 1840).

el tinent Dupont va declarar que un maonès, Benet Mercadal, va donar el primer cop, Joan Albertí declarà que un dels americans «*amb disfressa de diable, va ferir-lo amb la cua.*» Per fi la baralla es generalitzà per a incloure-hi tant els oficials i ciutadans com els soldats regulars espanyols, els últims entrant a la contesa en el moment que els ciutadans es retiraven. Els americans es queixaren dels excessos rebuts dels soldats quan intentaven buidar el saló. (Vegeu l'Apèndix 1).

També es presentaren actes de teatre, al mateix teatre de Maó. Francis Shroeder reproduïx en el seu llibre el programa d'una tragèdia de tres actes titulada «*Els fills del Rei Eduard*», realitzada l'octubre de 1844 per la companyia de la Senyoreta Clara Huete. «*El llenguatge és l'espanyol, però d'un caràcter molt maonès. Els cartells, malgrat tot, foren impresos en anglès per a atreure els oficials de l'esquadra americana.*» (22)

Altres memorialistes deixaven records de diversos aspectes de la cultura local. Segons Jones, «*El llenguatge de la gent és barbàric a la meua orella. Prové de València i Catalunya, on encara és la llengua vernacle, i s'aproxima més a l'Espanyol que a cap altre. Però ací, té una mica de tots els altres dialectes i forma un compost desgraciat. Ens confon sovint... [conta les seves dificultats en procurar un sopar a Alaior, on havia anat a cavall]. El seu dialecte no té gramàtica i només dos o tres petits llibres, i és massa apartat de l'espanyol per a permetre accés a la literatura d'aquell llenguatge. Imagina, doncs, la vida d'una gent així, tallada de totes les fonts d'informació.*» (23) Aquest estat respon a la tirania política i ofereix la comparació amb la seva pàtria, que es caracteritza com a «*país de llibres i diaris*», produïts per les institucions lliures.

---

(22) Francis Schroeder, *Shores of the Mediterranean*, 2 volums (New York, Harper, 1846), I, 90-91.

(23) Jones, *Sketches of Naval Life*, I, 72-73.

Walter Colton comenta la pobresa de la vila --«*una pobresa no alleujada pels incidents romàntics de la vida rural, sinó la d'una vila confinada, un poble on el comerç ha estat esclafat, els seus recursos tallats per un despotisme que deshonra l'edat en la que és permès existir.*» Segons Colton, les restriccions duaneres i econòmiques posades pel govern causen la pobresa per l'extinció del comerç. (24) Tots aquests memorialistes navals veien la vida menorquina des d'un punt de vista republicà, democràtic, lliurecanvista i protestant (generalment tots mesclats en una ideologia distintiva i representativa, crec, dels ideals americans de l'època).

És clar que la base a Maó va constituir un important recurs econòmic per a la ciutat. Els 2000 mariners i oficials gastaven prop de \$150.000 anualment. En la caracterització de Field, Maó va ser «*la llar espiritual*» de la Marina fins el 1842, quan va tenir lloc l'aldarull a la Jackass Tavern. El 1845 la major part de la Marina es desvià cap a la Badia de Mèxic, a ran de l'anexió de Texas. Com a resultat, el comandant Smith va carregar tots els pertrets, desmuntar l'hospital, pagar les despeses, i l'esquadra va sortir de Maó. (25)

Finalment, vull citar dues memòries provinents d'una generació més jove de mariners, publicades a finals de segle. Segons l'almirall Franklin, «*Hi ha tres coses, en especial, per les quals és famós el Port Maó. La primera és la seva netedat exagerada, perquè la vila sencera és emblanquinada cada dissabte. La segona el deliciós marisc anomenat dàtil --una espècie de musclo... [que] és considerat d'una gran delicadesa, classificat altament entre els mariscs del món. La tercera ... és la salsitxa-- una mena d'embotit que es diu que és molt deliciós, i en les tradicions de la Marina Vella cap sopar*

---

(24) Walter Colton, **Ship and Shore in Madelra, Lisbon and the Mediterranean**, 2 volums (New York, A.S. Barnes, 1851), II, 203-204.

(25) Field, **America and the Mediterranean World**, pp. 111, 213.

es considerà complert sense aquestes dues delicadeses.» (26) De forma semblant, l'almirall Evans va observar que «durant tota la meva vida havia sabut de dues coses que vingueren del Port Maó i cap altre lloc. Una va ser la sobrassada, un embotit fet d'una manera peculiar, o millor dit, d'ingredients peculiars; i l'altra, el dàtil... Vaig provar les qualitats d'ambdós i de cop em convertí a la sobrassada, la qual, rostida i servida sobre pa torrat és dels millors plats de desdèjuni que mai vaig provar.» (27)

Aquestes observacions culinàries són interessants perquè ambdós almiralls havien conegut Maó en l'època posterior a la guerra civil nostra, comprovant que, de fet, les tradicions formades en la Marina Vella s'havien continuat ben després de la guerra. Encara que Maó deixà d'ésser el quarter de l'esquadra europea, i el magatzem i l'hospital foren transferits finalment a Villefranche, França, la Marina continuava aprofitant-se dels avantatges navals del port. El 1880, per exemple, l'almirall Howell començava la ronda de l'estiu a Maó. «Aquest és el millor port del Mediterrani, --observà al departament de la Marina-- per als exercicis de nau i buc. Com que la vila és avorrida i no té cap atracció per als oficials i mariners, ells soporten alegrement tot tipus d'exercici per alleujar la trista monotonia.» (28) Aparentment les coses havien canviat entre la vida animada dels 1820 al 40 i les últimes dècades del segle! Durant la guerra del 98, l'almirall Bradford suggerí el restabliment de la base a Maó com a fruit de la victòria, però la idea es deixà al signar l'armistici.

---

(26) S.R. Franklin, **Memories of a Rear-Admiral** (New York, harper, 1898), pàgs. 239-240.

(27) Robley D. Evans, **A Sailor's Log: Recollections of Forty Years of Naval Life** (New York, D. Appleton, 1901), pàg. 193.

(28) William N. Still, **American Sea Power in the Old World: The United States Navy in European and near Eastern Waters, 1865-1917** (Westport, Greenwood Press), pàg. 46.

2. El Consolat dels Estats Units a Maó, 1803-1876

El consolat dels Estats Units a Menorca, Mallorca i Eivissa es va establir el 1803. Encara que el primer cònsol, John Martin Baker, un anglès de llarga residència a les Illes, establí la seu del consolat a Palma, és ben clar que Maó va ser el centre d'interès, com escriu a James Madison, secretari d'estat, el 28 de novembre del mateix any: *«El port de Maó.. es deu considerar una situació central al Mediterrani... i l'arsenal és reputat com el millor en aquests mars.»* Continua dient que provisions bones i fresques, així com els licors, sempre es poden adquirir a preus econòmics. Al dipòsit naval de Gibraltar --apunta-- les naus han de descarregar-se a la badia, a una milla de distància de terra, i a un preu excessiu. (29) Dos anys més tard, Baker va trametre al president dues vistes de Maó, amb l'expectació que el port fos d'interès per a la Marina.

El 1816, relata que el comandant Shaw havia rebut permís per a descarregar pertrets navals i provisions a Maó i allotjar mariners malalts al Llatzeret. Afegeix que el cirurgià de l'Esquadra, el Dr. Reynolds, havia establert també un hospital. Baker va dimitir el 1818, però estant ja absent, havia nomenat (el 1807) com a vice-cònsol en Jordi Teodor Làdico, respectable mercader d'aquesta ciutat», començant el llarg servei de la seva família al consolat. (30) En efecte, Làdico (que havia servit també com a cònsol de l'Imperi Turc), va prestar els diners per a l'establiment del dipòsit i l'hospital, abans de l'arribada dels diners requerits des de Washignton. El 1820, John Quincy Adams, el secretari, va confirmar el nomenament de Làdico com a cònsol, amb seu ara a Maó. Com he indicat abans, la Marina va establir un dipòsit a Maó oficialment el 1825.

---

(29) J.M. Baker a James Madison, 28 de novembre de 1803, National Archives, Consular Papers, Maó.

(30) Baker al Departament d'Estat, 28 de gener de 1807.

En una carta escrita el 1833, (31) després de 25 anys al consolat, Làdico descriu les seves tasques: indica que com que les naus, tant de marina com les comercials, havien de sofrir la quarantena a Maó, i les lleis vigents respecte a ella es consideraven massa estrictes, havia de passar molt de temps intentant obtenir reduccions en la quarantena (32). Llavors, s'havia de registrar tot el pertret desembarcat al port, fos lliure d'impostos o no. També va ocupar-se dels problemes dels mariners desertats --uns cent cinquanta, solament l'hivern de 1832. Havia de negociar la seva captura i assistir-los mentre seguien empresonats. Com que no podia fer tot això ell mateix, havia de nomenar com a vice-cònsol el seu fill, Speridion.

Làdico havia de servir, com ho faria Obadiah Rich després d'ell-- com a cònsol, com a agent de compres per a la Marina i botiguer naval-- un lloc triple. El 1834, en el seu paper com a agent de compres, va adquirir quatre caixes de «*sulfat de barc*» (es a dir, quina), sense pagar impostos, originant així una acció contra ell pel subdelegat de rendes, acusant-lo d'haver defraudat el govern. El comandant Patterson declarà que Làdico havia actuat en interès de l'Esquadra encara que sense autorització expressa. El cas és interessant perquè mostra els conflictes d'interès entre les autoritats locals i la Marina, d'una part, i les tensions entre els oficials de l'estat i la burgesia maonesa, de l'altre. Làdico va ser defensat davant el govern per l'advocat Antoni Manuel Orfila (33).

El 1834, potser en vista de la posició feble de Làdico, el veterà

---

(31) Làdico al Departament d'Estat, 9 d'octubre de 1833.

(32) Aquest vindria a ser un leitmotiv en la correspondència dels cònsols americans amb el Departament d'Estat. Per exemple, H.B. Robinson es va queixar (el 30 de setembre de 1867) que les lleis de quarantena foren imposades «*més per necessitat econòmica que sanitària*».

(33) Del cas del «*sulfat de barc*», hi ha moltes referències als papers consulars de l'any 1834.

diplomàtic Obadiah Rich fou nomenat cònsol (34). La major part de la seva actuació apareix entre els papers de la Marina, més que al consolat, perquè és clar que el paper del cònsol com a botiguer i agent naval va ser la seva principal ocupació fins el 1848. Rich és descrit el 1841 pel mariner Torrey com a «*gairebé seixanta anys d'edat, amb fesomia fina. Es diu que és molt correcte en les seves transaccions públiques. Té un treball considerable, degut a la presència ací de les nostres naus, i tots els pertrets i assumptes públics, perquè l'Esquadra està sota la seva càrrega. És molt respectat pels ciutadans de Maó, tant en el caràcter privat com en el públic*» (35). La descripció que Torrey fa de les seves tasques consolars és igual a la que Rich especifica en una carta dirigida al secretari el 1843 (36): que havia d'actuar com a advocat per als mariners que havien contravingut la llei i que tota negociació respecte a ells anava a través del cònsol. Tots els drets rebuts pel consolat no pagaven ni el correu, observa Rich. Els cònsols en aquella època es mantingueren solament amb els drets cobrats, i com que Menorca no va ser centre comercial, i no hi entraven vaixells comercials nordamericans (amb l'excepció d'uns pocs que van fer la quarantena), i com que hi havia pocs americans residents a l'illa, la major part del seu manteniment provenia de la seva actuació de part de la Marina. La seva situació anava de pitjor a pitjor, ja que, l'any següent, el Congrés va decretar que els botiguers navals havien de ser oficials de la marina (37). Com a conseqüència, la Marina nomenà Junius

---

(34) Sobre aquesta figura interessant per a la història de l'hispanisme nordamericà, vegeu Norman P. Tucker, **Americans in Spain: Patriots, Expatriots and the Early American Hispanists, 1780-1850** (Boston, the Boston Athenaeum, 1980), pàgs. 1-9.

(35) Torrey, **Cruise of the United States**, pàg. 18.

(36) Rich al secretari d'Estat, 1 de juliol de 1843.

(37) Rich al secretari d'Estat, 1 de març de 1845.

Boyle, abans oficial en el **Delaware**, com a botiguer i hom destituí Rich. El departament nomenà Boyle com a cònsol--una inversió de la situació *atinent* fins aquell moment, però la situació es normalitzà el 1849 (després de la retirada de l'Esquadra) amb el nomenament de Speridion Làdico. Aquest, fill de Jordi, banquer i comerciant, es distingia com a cònsol pel seu coneixement de la llei administrativa (38).

El 1862 fou nomenat cònsol Houghton B. Robinson. Els seus papers són els més interessants de la sèrie, no sols perquè Robinson va ser l'únic cònsol interessant en la situació política i social d'Espanya i les Illes, sinó perquè la seva *tenència* va coincidir amb tres sucesos polítics transcendents: la Guerra Civil americana de 1861 a 1865, l'assassinat del President Lincoln el 1865, i la Revolució Espanyola de 1868. En el seu primer informe al Secretari Steward, amb la Guerra Civil ja començada, revelava que «*En els meus contactes amb la gent d'aquest lloc, trobo que són en general hostils al govern dels Estats Units. Molts dels antics ciutadans [de Menorca] resideixen ara a Florida i Nova Orleans. Quasi tots els periòdics espanyols i francesos rebuts ací simpatitzen fortament amb el Sud*». En el pròxim informe, precisa que quasi tota la comunitat comercial de Maó simpatitza amb el Sud (39). El desembre detecta dues persones de Nova Orleans i Anglaterra «*que no puc designar altrament com emissaris del Sud. La indústria i energia que utilitzen en enverinar les mentalitats de la gent ha produït en la comunitat comercial d'ací un sentiment intents d'hostilitat envers el nostre govern*». Suggereix que la visita d'una nau de guerra seria beneficiosa, ja que «*prevaleix la impressió que el nostre govern és tan a prop del seu enderrocament que no pot enviar naus de guerra des*

---

(38) Làdico al departament d'Estat, 12 d'octubre de 1854: «*M'he encarregat curosament de fer una compilació d'aquelles [lleis administratives espanyoles] que fan referència als cònsols i estrangers en general*».

(39) Robinson al secretari d'Estat, 30 de juny de 1862.

de la nostra costa» (40). Quan la fortuna del Nord semblava baixar, el cònsol notava un creixent sentiment a favor dels rebels. El maig de 1863 va arribar la nau desitjada, la fragata **Constellation**, però la visita va tenir menys èxit del que el cònsol esperava, ja que hi hagué una baralla entre mariners, policia i ciutadans, acabant amb l'empresonament de dos mariners (41). L'estiu de 1863 hi havia constants rumors de l'arribada de corsaris del Sud a aigües mediterrànies (42).

Sembla clar pels informes de Robinson que la solidaritat de la burgesia maonesa amb el Sud tenia alguna cosa a veure amb la política cotonera. El director d'una fàbrica de cotó de l'illa va informar al cònsol que ell solia utilitzar cada setmana trenta bales de cotó, la major part provinent d'Amèrica. Després de l'inici de la Guerra i del bloqueig de Charleston pel Nord, importava el cotó de l'Índia (43).

A la tardor de 1864 les fortunes del Nord començaren a canviar. L'enfonsament de la nau del Sud **Alabama** per la **Kearsarge** «*va estimular un lament en la premsa espanyola*», observà Robinson (44). La primavera de 1865, amb el Nord en ascendència, Robinson detectava una coincidència entre el progrés de la Guerra i l'ambient polític a Espanya. Després de la caiguda de Richmond, capital de l'estat de Virgínia, Robinson notà que «*Els liberals han donat abundant evidència de la seva estimació pel progrés de la causa de la llibertat humana. Els liberals semblen contents, mentre el partit cleri-*

---

(40) Robinson al Departament d'Estat, 31 de desembre de 1862.

(41) Robinson al Departament d'Estat, 9 de maig de 1863.

(42) Robinson al Departament d'Estat, 31 d'agost; el 6 d'octubre, la **Constellation** va sortir de Maó en busca de corsaris.

(43) Robinson al Departament d'Estat, 30 de juny de 1862. Més tard [30 de setembre i 22 d'octubre de 1864] informa que bastant cotó americà ja arribava a Espanya.

(44) Robinson al Departament d'Estat, 22 d'octubre de 1864.

cal o del govern són vigilants... Mirant les coses com em semblen ara, Espanya és un gran volcà. Es cert que els sentiments entre el partit sacerdotal i els liberals s'han intensificat molt per la caiguda de Richmond, excitant por en l'un i esperança en l'altre» (45).

El 14 d'abril de 1865, poc després d'acabar la Guerra va morir assassinat el president Lincoln, fet que, com apareix als ulls de Robinson, revelà encara més clarament els sentiments dels Liberals, enardits pels fets americans. La notícia es va rebre a Menorca «com un terratrèmol». Encara que les autoritats li van expressar el condol, el cònsol indica que una altra classe, «molt més nombrosa, ha donat evidència del seu greu» (46). A l'endemà, Robinson va enviar al Departament una carta dirigida al President dels Estats Units provinent d'un Comitè de republicans mallorquins anomenat «*La Democràcia de les Illes Balears*» expressant la seva solidaritat tant amb l'home com amb la seva causa, vista en concret com l'abolició de l'esclavitud i la llibertat en general (vegeu l'Apèndix 2). La carta fou signada pels capdavanters del republicanisme mallorquí--Joan Fiol i Pujol (com a president del Comitè), Antoni Villalonga i Pérez, Miquel Quetglas i Bauzà, Ignasi Vidal i Bennassar i uns altres nou. Cal afegir que Fiol (1831-1895) va ser, durant molts anys, agent consular dels Estats Units a Palma, subratllant l'estreta connexió entre el republicanisme balear i els Estats Units (47).

Des del final de la Guerra Civil fins a la seva dimissió com a cònsol el 1869, Robinson va comentar amb freqüència la situació política a Menorca i a Espanya en general, donant la impressió que l'actitud dels republicans balears favorables a la causa del Nord va justificar, als ulls de Robinson, una actitud seva obertament favora-

---

(45) Robinson al Departament d'Estat, 30 d'abril de 1865.

(46) Robinson al Departament d'Estat, 13 de maig de 1865.

(47) El 14 de maig de 1865, Robinson va trametre al Departament la carta de Fiol (aquesta amb data de 8 de maig).

ble (encara que crítica, en alguna ocasió) envers el republicanisme espanyol i, en conseqüència, hostil al govern de dretes que havia afavorit la causa dels rebels del Sud. El maig de 1865 Robinson àdhuc expressà la seva convicció que els rebels fugitius acabarien a Espanya: «*Ells serien socis adequats dels qui s'havien enriquit amb el comerç d'esclaus. Espanya és el lloc per a tots aquests enemics de la humanitat*» (48). Llavors desenrotlla una mica el paral·lelisme entre la política espanyola i la dels Estats Units: Almenys la meitat de la població a les Illes--explica--és considera hostil al govern. «*Ells demanen llibertat de premsa, el dret de vot, i la tolerància religiosa. El seu partit [referint-se als liberals republicans] ha estat l'amic constant del nostre govern durant la rebel·lió. El partit contrari havia afavorit generalment el Sud*» (49). Els 1866 i 67 Robinson, en varies cartes, indica la seva expectativa d'una pròxima revolució: «*una revolució sangonenta i depurant a Espanya és solament qüestió de temps*» (50); «*la gent d'aquesta província estan excitats considerablement contra el govern*» (51); «*La condició interna d'Espanya és lamentable en veritat... el poble sembla ansiós per la revolució. No hi ha esperança per a Espanya sota la influència aclaparadora del clergat. La Inquisició és ara defensada per alguns diaris, com un mètode més econòmic de sotmetre el poble que un llarg exèrcit permanent*». Com a indicatiu del clima d'hostilitat, nota que el governador va tancar el casino de Maó, perquè els socis, en observar-lo des de casa seva a l'altre costat del carrer, li havien mostrat manca de respecte! (52).

La seva perspectiva sobre la Revolució va ser crítica, ja que va pressentir que el poble (hem d'entendre--crec--els seus informants

---

(48) Robinson al Departament d'Estat, 31 de maig de 1865.

(49) Robinson al Departament d'Estat, 30 de juny de 1865.

(50) Robinson al Departament d'Estat, 31 de juliol de 1866.

(51) Robinson al Departament d'Estat, 31 d'abril de 1867.

(52) Robinson al Departament d'Estat, 29 d'agost de 1868.

republicans), tan aviat com el desembre de 1868, es sentí frustrat, creient que la Revolució «*sols havia canviat les regles, sense haverlos portat cap benefici*» (53). A l'abril de 1869, els sentiments polítics del cònsol són abundantment clars: «*En la meva opinió--escriu a Washington--la massa del poble està preparada per a una República i serien observants de les lleis i industriosos si se'ls concedissin els seus drets justos i fossin iguals davant la llei...*» (54)

Analitzant la utilitat del manteniment d'un consolat a Menorca, el 1863 Robinson observà que el valor del consolat no era comercial sinó polític, «*ja que quasi totes les nacions tenen consolats ací*». Per altre part, les connexions telegràfiques eren excel·lents. És interessant notar, per exemple, que la notícia de la captura d'un dels assassins de Lincoln, a Malta, fou transmesa a Washington a través de Maó (55).

No costa motl endevinar que els mateixos Làdicos havien mantingut la seva estreta relació amb el consolat americà. L'octubre de 1871, el successor de Robinson, James H. Whallan, va nomenar Teodor Làdico com a vice-cònsol (56). Teodor, germà de Speridion, recordem, fou ministre d'hisenda en el govern de Pi i Margall. Com que, per aquest motiu, Làdico no va poder servir, es nomenà en el seu lloc Josep Montanari, empleat dels Germans Làdico. El 1873, Whallan és succeït per l'últim cònsol, John F. Quarles. Cap dels dos trobaren a Menorca al seu gust, el primer pel seu aïllament, el segon pel temps, i hem de pensar que ambdós figuraven en la consolidació, el 1876, dels consolats de Maó, València i *Barcelona a l'ultima ciutat*, on el mateix Quarles va ser el primer ocupant. De

---

(53) Robinson al Departament d'Estat, 31 de desembre de 1868.

(54) Robinson al Departament d'Estat, 24 d'abril de 1866.

(55) Robinson al Departament d'Estat, 31 d'octubre de 1863 (valor del consolat) i 8 de desembre de 1866 (captura de Surratt).

(56) Whallan al Departament d'Estat, 4 d'octubre de 1871.

Quarles, hi ha un interessant record degut a l'almirall Franklin. En consonància amb l'anomenada política de «reconstrucció» a ran de la Guerra Civil, la primera gran generació de buròcrates negres--entre ells, Quarles--entraven al servei del govern durant la dècada dels 1870. Franklin descriu l'hostilitat que els seus oficials van mostrar quan el cònsol pujà a la nau **Franklin** per a saludar-los. Quant l'almirall de l'esquadra com Franklin, capità de la nau, es negaven a acceptar una invitació per a sopar a casa del cònsol, pensant enviar-hi oficials de graduació més baixa, aquests també es negaven a assistir. No hi havia més remei que el mateix Franklin acceptés, demanant que els altres fessin igual. El sopar va ser un gran èxit i tota la companyia anà després al teatre, invitada pel cònsol. Nogensmenys és clar que Franklin ho féu tot per motius diplomàtics i professionals i, per fer-ho, hagué de vèncer la seva pròpia reserva (57).

Amb aquest episodi s'acaba la història del consolat americà a Maó.

3. Els Farragut i Menorca

En vista del paper eminent que Maó va jugar en la història de la Marina nordamericana, és del tot notable que el seu primer almirall va ser fill d'un mariner menorquí. Em refereixo, naturalment, a David Farragut i el seu pare Jordi. En Jordi, personatge extravagant, poc conegut i una mica misteriós, va néixer a Ciutadella el 1755 (58). De la seva joventut no en sabem res. El 1771 va entrar

---

(57) Franklin, **Memories of a Rear-Admiral**, pàgs. 238-239.

(58) Per a la vida de George Farragut, vegeu Samuel C. Williams, «George Farragut», **East Tennessee Historical Society's Publications**, 1 (1929), 77-94, i «The Farraguts of Tennessee», **Tennessee Historical Quarterly**, 5 (1946), 320-327.

al servei de la marina russa, participant en la destrucció de la flota turca i, dos anys més tard, sortí cap el Mar Carib on hi va passar un parell d'anys fent comerç entre La Habana i Mèxic. A Nova Orleans, el 1775 va apendre del moviment per la independència de Nord Amèrica i s'enllistà en la causa, comprant armes a Haití i portant-les a Charleston el 1776. En la guerra amb Anglaterra, va servir primer com a tinent de la marina de Carolina del Sud i, com a capità, va participar en múltiples accions al voltant de Savannah els 1778-79. Presoner de guerra després del setge de Charleston, fou canviat i poc després ferit, posant fi a la seva participació com a capità de marina. Passà a l'exèrcit, i acabà la guerra com a comandant en la cavalleria de Carolina del Nord. El 1785 Farragut va participar aparentment en un pla per a incitar els criolls de Sud Amèrica a rebel·lar-se contra Espanya (59). Després de la guerra va continuar com a oficial de la cavalleria a la vegada que comprà terres a Tennessee i intentà, sense molt èxit, la vida d'agricultor. En aquest període es va casar amb Elizabeth Shine. Farragut va ser conegut pel seu sentit de l'humor («*un geni còmic*», en la caracterització d'un amic seu). Li agradaven, en particular, els jocs de paraules. Va escriure al governador Blount de Tennessee: «*Benvolgut Willie: Sóc casat i el nom de la meva dona és Shine (=brillantor); i, per Déu, brilla [referint-se a si mateix] allà on vagi*». En el mateix sentit, va pronunciar el seu nom «*Farragood*» (=bo) (60).

---

(59) Segons apareix en un document a l'Arxiu de les Índies, «*Papers from the Spanish Archives, 1783-1800*», **The East Tennessee Historical Society's Publications**, 13 (1941), 108-115. Aquest document--la declaració d'un Thomas Powell feta al capità general de la Florida espanyola el 1787--és de difícil interpretació, ja que Powell no va ser ben informat dels detalls del pla. Diu també que Farragut va residir a Carolina del Nord amb el seu oncle, un tal Gaspar Trotty, i que ambdós van ser de nacionalitat italiana! La identitat de Trotty m'és desconeguda.

(60) Williams, «*George Farragut*», pàg. 83.

El 1807 Farragut va rebre una comissió a la Marina dels Estats Units i fou nomenat comandant d'una canonera a Nova Orleans, on hi va traslladar la seva família l'any següent. Allà es va morir la seva dona, deixant en Jordi amb la cura de cinc fills. Un dia, pescant al llac de Ponchartrain, Farragut va salvar la vida al pare del capità David Porter. Com a resultat Porter va adoptar dos dels fills de Farragut--una noia i el seu segon fill, James, qui, més tard, va canviar el seu nom per David, en honor del seu pare adoptiu. Baix la direcció de Porter, Farragut (nascut el 1801) va ingressar a la Marina, com a guàrdia marina, tenint només **nou** anys! Més tard, durant la Guerra Civil, el fill de Porter, David D. Porter (que vindrà a ser el segon almirall de la nostra Marina), va servir baix Farragut en el riu de Mississipi. David Farragut no veurà el seu pare mai més. Aquest fou transferit a la Florida americana, pel seu coneixement d'espanyol. Va tenir moltes aventures com a mariner i diplomàtic entre 1810 i 1814, inclús lluites amb corsaris i intrigues contra els espanyols. El 1814, va ser separat de la Marina per la seva edat i malalties, separació que va recórrer, sense èxit, al Congrés. Nogensmenys, va servir en la guerra contra Anglaterra com a escolta i, encara, sense diners, va sol·licitar ajuda personalment al general i futur president Andrew Jackson, que havia ja conegut (61). Jordi Farragut va morir el 4 de juny de 1817, a l'edat de 62 anys. (62)

Mentrestant, el seu fill David va començar la seva vida de mariner a bord a la fragata **Essex** on va servir durant la guerra amb Anglaterra. L'**Essex** va sofrir una gran derrota a la Badia de Valparaiso, Xile. Seguidament va passar a la **Washington** a l'Esquadra me-

---

(61) Worthington Chauncey Ford, «*Two Letters from George Farragut to Andrew Jackson, 1815-1816*», *American Historical Review*, 9 (1903-1904), 766-767.

(62) De David Farragut no hi ha biografia contemporània, però entre les clàssiques, n'hi ha dues de bones: Loyall Farragut [fill de l'almirall], **The Life of David Glasgow Farragut** (New York, D. Appleton, 1879), i A.T. Mahan, **Admiral Farragut** (New York, D. Appleton, 1893).

diterrània, passant els hiverns de 1816 i 1818 a Maó. Segons el seu fill, Farragut no va tenir cap interès per la seva ascendència menorquina durant aquesta època, encara que va rebre missatges de persones de Ciutadella, dient-se parents seus (63). El 1818 va escriure al seu diari que els maonesos van ser «*bondadosos, molt favorables als americans, honests, nets i fidels*» (64).

Els 1820-23 es traslladà al Mar Carib on va ajuntar-se amb l'anomenada Flota del Mosquito per oposar-se als corsaris caribs. En tornar als Estats Units va casar-se amb Susana Marchant de Norfolk, Virginia, on va establir el domicili fins l'inici de la Guerra Civil. Susan, habitualment malalta, va morir-se el 1840. Tres anys més tard va pendre una segona esposa, Virginia Loyall, també de Norfolk. Fins la Guerra, la vida de Ferragut va ser la de rutina administrativa mesclada amb servei a la mar a Brasil, Argentina i Mèxic.

Declarada la Guerra, Farragut va romandre lleial al govern i es traslladà al Nord. Després d'algun període de malfiança pel liderat de la marina, li fou donat el comandament d'una expedició a Nova Orleans, la que va establir la seva fama. L'accés a aquesta ciutat riberenca fou guardat per tres fortaleses poderoses al riu Mississippi, noranta milles riu avall de la ciutat. El 24 d'abril de 1862 Farragut va «*passar els forts*», deixant-los sense ajuda i la ciutat sense defenses. Ferragut va capturar Nova Orleans amb només 250 soldats que portava a bord.

Després del famós «*passatge*» segueixen unes maniobres importants a la Badia de Mèxic, incloent la captura de Vicksburg i, per

---

(63) Loyall Farragut, *Life*, pàg. 531.

(64) *Ibid.*, pàg. 59: «*We returned for the winter to Port Mahon, which is one of the best harbours in the world. The Spaniards gave us the free use of their navy yard, and we had every facility for refitting our ships. The men were permitted to go on shore here without any danger of their deserting or being maltreated. The inhabitants are king-hearted, very partial to Americans, honest, clean, and faithful.*»

fi, la de Mobile l'agost de 1864. Nomenat almirall el 1862, Farragut va ser el més vell dels comandants del Nord.

Com he indicat, com que l'almirall va conèixer el seu pare molt poc, no va tenir cap contacte amb la cultura menorquina. No va tenir molt clara la història de la joventut del seu pare. No va saber segur, per exemple, si el seu pare havia nascut a Ciutadella, o bé el seu avi (65). Algun temps després de la Guerra, l'hispanista George Ticknor va enviar-li un exemplar de les **Trobes** de Jaume Febrer, on apareix un vers sobre Pere Ferragut, antecessor seu, d'origen aragonès, que va participar en la conquesta de Mallorca, i València. Això va estimular el seu interès fins que adoptà la ferradura de l'escut d'en Pere per al seu propi escut (66).

Acabada la Guerra, Farragut va rebre el comandament de l'Esquadra Europea i va fer una mena de ronda triomfal pels mars continentals a bord de la nau **Franklin** el 1867-68. En el curs d'aquest viatge l'Almirall tornà a Menorca, en busca, aquesta vegada, de les seves arrels ancestrals. Hi ha un record detallat del viatge sencer degut al tinent Montgomery (67). La **Franklin** arribà a Maó el 19 de desembre de 1867. Montgomery comenta que Maó va ser mal anomenada. El nom correcte--diu--ha de ser **Orfila**, ja que «*tots els cartells comercials semblen portar el cognom d'aquell honorable patronímic. A la nostra arribada els nostres pares mariners ens asseguraven que el millor sabater va ser Pere Orfila; el millor barreter,*

---

(65) David G. Farragut a Lyman C. Draper, 20 de setembre de 1853. Carta publicada per R.G. Thwaites, «*A Letter of Admiral Farragut, 1853*», **American Historical Review**, 9 (1903-04), 537-541, a la pàgina 540: «*I am under the impression that my grandfather was from Ciutadella and not my father, but I may be wrong*».

(66) Loyall Farragut, **Life**, loc. cit.

(67) James E. Montgomery, **Our Admiral's Flag Abroad: the Cruise of the Franklin** (New York, G.P. Putnam, 1869).

Josep Orfila; el millor sastre, un altre Orfila; el millor de qualsevol cosa, Orfila en general!» (68).

Per tota l'illa, la presència de l'almirall va causar gran emoció entre la població--segueix Montgomery. En Làdico, Speridion, aparentment, ara cònsol de Rússia, va obrir un programa d'homenatge a bord de la nau el dia 21, i en el mateix acte una delegació de Ciutadella va invitar l'almirall a la vila natal del seu pare (69). La visita a Ciutadella va començar el dia 26, quan Farragut, acompanyat dels seus oficials, el cònsol Houghton Robinson, i la delegació de la vila, va passar per Alaior i Mercadal, on la gent s'acostava a la carretera per a saludar-lo. A Ciutadella una massiva gentada va impedir-li el pas cap a la casa de Gabriel Squella on havia de quedar-se i on, per la tarda, els ciutadans prominents van anar a pagar-li honor. El matí del 27 Farragut anà a la catedral i, en tornar a casa, l'alcalde va presentar-li el registre de baptisme del seu pare i la còpia d'un reglament fent-lo ciutadà d'honor de Ciutadella. Per la tarda hi hagué un sopar ofert pel Marquès d'Albranca, amb molts brindis oferts per l'alcalde i l'almirall, en castellà⁹ i anglès. Segons Montgomery, la visita a Ciutadella va ser «*un dels incidents més complaents del viatge*», majorment perquè no hi havia cap motiu polític informant dels sentiments dels menorquins, simplement una recepció del cor. Els Farragut van celebrar el cap d'any--naturalment--«*amb un magnífic ball*» al Casino de Maó. El primer divendres de l'any nou l'almirall va respondre la gentilesa dels maonesos, invitant-los a bord de la **Franklin** (70). Segons el cònsol Robinson, anés allà on anés, Farragut va impressionar tant el poble

---

(68) *Ibid.*, p. 204. Més tard Montgomery, continuant la broma (pàg. 206) conta haver descobert «*alguns negocis ni posseïts ni dirigits per membres de la família Orfila*».

(69) *Ibid.*, pp. 205-206.

(70) *Ibid.*, pàgs. 209-219.

com les autoritats amb la simplicitat del seu comportament, tots sorpresos «*que aquest més gran dels comandants navals podia ser tan benèvol, pacífic i afable envers tothom*» (71).

L'afirmació per Farragut de la seva ascendència menorquina va segellar, potser, el lloc de Maó com la «*llar espiritual*» de la Marina Vella dels Estats Units.

---

(71) Robinson al Departament d'Estat, 31 de desembre de 1867.

Apèndix 1

L'ALDARULL AL CASINO DE MAÓ (1840)

[1r] El Promotor fiscal accidental dice: que en la primera vez que se enteró del testimonio remitido por el Muy Ylustre Sr Gobernador de esta Plaza con oficio de 9 de Abril último fol. 39 el lenguaje sentido y fuerte con que varios oficiales de la escuadra americana apoyados por su Comodoro, se quejaban en sus oficios y relaciones del fols. 2, 3, 8, 9, 32 y 33 de los atropellamientos que suponían haberseles hecho en el baile público de máscara de esta ciudad en la noche del 33 de Marzo último, diciendo entre otras cosas que algunos de ellos habían sido ultrajados, atacados y golpeados del modo más brutal y violento, creyó indispensable pedir la práctica de varias diligencias con el fin de averiguar cual había sido la naturaleza y origen de la ocurrencia que había dado lugar a tales actos y si había algun individuo sujeto a la jurisdicción de V. que por haber tomado parte en ellos fuese merecedor de algun castigo. Las

diligencias practicadas han producido el apetecido resultado. Ellos han puesto en claro si no todos los hechos ocurridos, a lo menos, los suficientes para poder formar sobre la ocurrencia y quejas que se producen por los S.S. oficiales americanos con juicio acertado e imparcial.

La ocurrencia parece fue la siguiente: trabose una disputa de palabras entre los Guardias marinas D. Jayme W. [James Withers] Read y D. Somervil[le] Nicholson y un paisano: de las palabras se vino a las manos y de particular que era al principio la pelea, fue generalizándose por haber acudido a tomar parte en ella varios [1v] otros oficiales que había en el baile y también otros paisanos. ¿Cual fue el origen de esta disputa? ¿Quién fuese el agresor? Esto ni se sabe ni fuera posible averiguarlo. Los americanos dicen que fueron los paisanos, y uno de ellos el Sr. [Samuel F.] Dupont fol. 63 designa como el que dió el primer golpe a D. Benito Mercadal. Este en su declaración de fol. 129 ha dicho que antes de dar ningun golpe ya había recibido dos de dos diferentes oficiales americanos. D. Juan Alberti otro de los designados por el Sr. Dupont ha dicho también que los americanos yendo disfrazados habían insultos, que uno de ellos con un disfraz de diablo, le hirió con la cola, y calló por prudencia y finalmente que cuando vió que algunos de dichos americanos estaban agarrados con D. Benito Mercadal, dándose golpes, se acercó para separarlos y recibió un fuerte puñetazo de un americano. Por otra parte parece que todo fue obra de pocos momentos y que en el acto mismo de empezar ya se movió en el salón de baile tal confusión, que impidió ver a los que eran simples espectadores, ni quien había movido el alboroto, ni quienes eran los que en él tomaban parte: pero si no se ha podido averiguar el origen, resulta cierto un hecho que le hace innecesario. Todos los testigos que se han recibido, americanos y paisanos de los que tomaron parte en la contienda y de los que presenciaron, simples espectadores, todos menos Miguel Parpal que dice fol. 119 que un teniente ameri-

cano sacó un espadín y le acometió con él, dicho que no es creíble porque antes de entrar en [2r] el baile se hacen dejar las armas a todos los concurrentes, todos convienen en que ninguno de los contendientes llevaban bastón ni armas de ninguna especie: que la pelea se hizo golpe de puño sin haber tenido trascendencia de consideración para ninguno de ellos. No habiendo intervenido armas ni efusión de sangre, la ocurrencia no presenta gravedad alguna, es otra de aquellas que suceden a menudo en tales funciones y que da lugar regularmente una mala inteligencia, una acción involuntaria y en que nadie puede decirse agraviado porque agresores y acometidos todos tienen su parte de culpa. El Promotor pues, atendidas estas circunstancias y la de que no se ha presentado queja formal contra determinada persona opina que acerca de ella debe sobreseerse toda averiguación de oficio.

Mas si durante la contienda entre americanos y paisanos no ocurrió ningún hecho que tuviera trascendencia de consideración para ninguno de los que tomaron parte de ella, no sucedió lo mismo cuando la tropa obedeciendo las órdenes del Alcalde que presidía el baile hizo despejar el salón. De dicha tropa fue que los oficiales americanos recibieron los golpes, contusiones y heridas, y contra ella exclusivamente y contra el Alcalde 3o. a cuyas ordenes estabase quejan agriamente los americanos: dicen que el Alcalde dió orden de atacarles, y aun el Sr. Comodoro en su oficio fol. 8 manifiesta haber oído rumores de que el Alcalde dió más de una vez [2v] la orden de hacer fuego contra los americanos, que la tropa se dirigió contra ellos solos, evitando a los paisanos, y que sin mediar de su parte ningún acto hostil, les dieron repetidos golpes con las culatas de los fusiles de la manera más brutal y violenta. Entendidas también las averiguaciones sobre estos extremos, he aquí el resultado que han producido. En cuanto a la orden de fuego no la oyó el teniente del piquete ni ninguno de los soldados, a quien en todo caso debió dirigirse: de los demás que han declarado en esta su-

maria solo D. Guillermo [William] A. Parker fol. 80 manifiesta haberla oído, pero su dicho merece poca fe, ya por ser singular, ya porque confiesa el mismo que no habla el castellano, y no sería por lo mismo de extrañar que hubiese tomado una palabra por otra, mayormente en medio de la confusión y bullicio que son consiguientes a tales alborotos, y cuando el se hallaba en medio del salón esto es, a una distancia del palco de la presidencia en que no podía serle fácil oír con distinción las palabras que aquel pronunciase.

Por lo que hace a las disposiciones que dictó el Alcalde para restablecer el orden, dice el mismo en su oficio de fol. 111 que fueron los siguientes: apercibido del alboroto y viendo que las voces que daba para que cesara eran desobedecidas, mandó al comandante del piquete que estaba allí para auxiliarle en caso necesario que hiciese [3r] despejar el Salón: que esta disposición produjo buen efecto pues que la sola presencia de la tropa bastó para restablecer el orden: pero que apenas se había retirado esta, cuando el alboroto se renovó: que entonces temiendo que lo que en un principio era poco, ó nada, no llegase por grados, a producir consecuencias desagradables, repitió la orden al comandante del piquete de hacer despejar el Salón y que luego que esto se hubo verificado, mandó cesar el baile. Esta relación del Alcalde está conforme en un todo con la declaración del subteniente D. Salvador Nebot fol. 52 que era el comandante del piquete referido y con la resultancia del sumario.

Estas disposiciones nada tienen de censurables en concepto del Promotor. El Alcalde presidiendo la función estaba encargado de mantener el orden en ella: hallándose de improviso con una pelea no de dos, o tres personas, sino de una porción considerable debió tener con fundamento en una reunión tan numerosa consecuencias fatales si no procuraba hacerla cesar desde luego: conseguirlos con solo dos alguaciles que tenía a sus órdenes era imposible porque no se hacía de ellos ningún caso: no tenía otro medio, pues, que apelar a la fuerza armada y hacer despejar el Salón.

El Promotor repite que no cree censurable en manera alguna esta disposición, antes bien reconoce que fue muy acertada. Pero si al ejecutarla se cometió algún exceso por parte de los individuos del piquete, si usaron de medios [3v] más violentos que los que eran necesarios, de esto no debe ser responsable el Alcalde, porque en aquel acto la tropa no estaba a sus inmediatas ordenes, si no a las del oficial su jefe. Ni V. debe entender en la averiguación de tales excesos porque las personas que se suponen sus autores no están sujetos a su jurisdicción. No obstante el Promotor no puede menos de manifestar que aún acerca de la conducta de los soldados del piquete queda desvanecido uno de los principales motivos de queja de los oficiales americanos: quisieron éstos suponer que los soldados se dirigieron contra ellos exclusivamente evitando cuidadosamente los paisanos. Del sumario resulta todo lo contrario. Miguel Parpal fol. 119 D. Juan Alberti y Vidal fol. 122 y Francisco Calle F. 121 paisanos los tres, declaran haber recibido golpes de culata de fusil de parte de los soldados. D. Lorenzo Pons y Seguí fol. 116 D. Vicente y D. Jose Albertí fols. 126 y 127 y D. Nicolás Orfila y Caules [?] fol. 125 testigos presenciales del hecho aseguran a saber los dos primeros que los golpes de la tropa se dirigieron indistintamente contra todos los combatientes, y los dos últimos diciendo esto mismo añaden, que si los americanos recibieron más golpes que los paisanos fue porque estos se retiraron luego que vieron entrar la tropa en el Salón, y aquellos [4r] permanecieron más tiempos en él. D. Carlos Kergaron alférez de la corbeta francesa **La Lamprole** estacionada en este puerto, testigo también presencial y citado por el Sr. Dupont fol. 63 como uno de los que podrían apoyar su dicho acerca la conducta parcial de la tropa, manifestó también que los golpes de esta se dirigían a los combatientes sin distinción. D. Burkes Magill citado igualmente por el Sr. Dupont al mismo efecto dijo fol. 100 que la tropa se dirigía contra los americanos porque los paisanos iban retirándose. Finalmente D. Garrett [J.] Pendergrast recti-

ficando lo que había manifestado en su relación del fol. 3fa dijo fol. 65 que la tropa daba los golpes indistintamente aunque los primeros que los recibieron fueron los Sres [William B.] Renshaw y [William E.] LeRoy. Con esto queda evidenciado que la conducta de los soldados no fue parcial y que no trataron más que de cumplir la orden que se les había dado de hacer despejar el Salón, dando para conseguirlo golpes de culata a todos los que se ponían delante sin distinción de personal alguna.

El Promotor resumiendo su dictamen dice: que la pelea entre americanos y paisanos, no habiendo intervenido armas ni habido efusión de sangre, no presenta gravedad alguna, y por consiguiente no corresponde que se extiendan más averiguaciones sobre ello mientras no se presente queja formal contra determinada persona: que las disposiciones dadas por el Alcalde para hacerla cesar, fueron indispensables [4v] y acertadas y finalmente que los excesos de que se quejan los oficiales americanos, habiendo sido en todo caso cometidos por los individuos de la tropa que hizo despejar el Salón, no puede V. proceder contra dichos individuos por estar sujeto a otra jurisdicción ante la cual tienen expedito el derecho los oficiales americanos para formalizar sus quejas como corresponde.

Por lo que pide el Promotor se sobresea esta sumaria consultándose previamente la Esma. Audiencia territorial V. no obstante resolvera lo que juzgue más acertado. Mahon, 3 de julio de 1840. Orfila.

Apèndix 2

[1r]

LA DEMOCRACIA DE LAS ISLAS BALEARES AL PRESIDENTE DE LOS ESTADOS UNIDOS DE AMERICA (1865)

Cuando la alta idea de la abolición de la esclavitud, causa de la titanica guerra que la patria de Washington ha sostenido, iba a verse realizada ante la caída de los muros de Richmond y ante la capitulación de las tropas confederadas; cuando la democracia de todo el mundo solo tenía aplausos para los grandes Estados Unidos de América que se habían empeñado en lavar la mancha que los afrentaba; cuando íbamos a felicitar a su esforzado pueblo por las victorias obtenidas, vino a envolvernos en el más crudo dolor la muerte del gran ciudadano Lincoln, víctima del puñal asesino.

Las lágrimas mezclarse debieron con los aplausos: se aplaudía el triunfo de una gran idea, y se lloraba la muerte de un hombre ilustre; se veía [1v] a la esclavitud emancipada a costa de inmensos sacrificios, y al mismo tiempo se miraba el cadaver del eminente patricio empapado en la heroica sangre que antes animara su corazón que solo latía por la grandeza de su patria y por el triunfo de la idea que esperó para morir desfecho, ver realizada.

Los que hoy tienen la honra de dirigir su humilde voz a esos Estados Unidos de América, conocen que nada importa la vida de un hombre cuando se trata de una idea grande; que si la América ha perdido su hijo más ilustre, ha conquistado la más fina gloria: ha suprimido esa gran iniquidad de nuestros tiempos que se llama esclavitud. Esta es la gran victoria que esa poderosa nación ha obtenido, y que debiera servir a los apologistas de toda tiranía, a los que predicán la explotación del hombre por el mismo hombre, para

enseñarles que donde hay un pueblo libre, siempre se encuentra un dique que oponer al absolutismo; que donde hay ciudadanos como Lincoln, hay fuerza y poder bastante para detener en su causa a cualquiera nacion que se oponga al [2r] progresivo desarrollo de la libertad.

La Democracia Balear, a la cual representa el Comité democrático que escribe, se complace hoy en felicitar con la mayor efusión a los Estados Unidos de América, por las víctimas que acaban de alcanzar debidas a sus humanitarios y elevados sentimientos, y al mismo tiempo cumple con el penoso deber de verter una lágrima a la memoria del sencillo ciudadano, del gran Lincoln, cobardemente sacrificado por el puñal de su fanático asesino, en cuyo perverso corazón se abrigaba la idea de la esclavitud, mancha lavada a costa de noble y generosa sangre.

Palma de Mallorca, 8 de Mayo 1865

El Presidente del Comité

Joaquín Fiol

Guill[ermo] Miró y Piquer

José Elias

[2v]

Pablo Bastardas

Antonio Ma. Valle

Vicente Mora

Benito Segui y Ros

Antoni Villalonga

Miquel Quetglas

Ignacio Vidal y Benassar

Joaquín Estrada

Jaime Obrador

Pedro Antonio Bernat

Eusebio Pascual